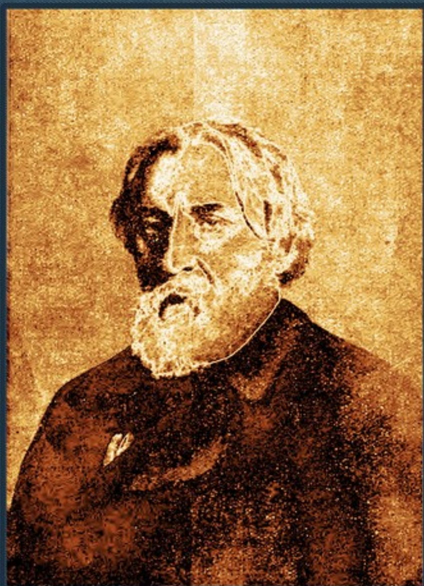
И. С. ТУРГЕЊЕВ – САБРАНА ДЕЛА – КЊИГА VII



НОВИНА

НАРОДНА ПРОСВЕТА – БЕОГРАД

И. С. ТУРГЕЊЕВ

САБРАНА ДЕЛА У 20 КЊИГА

УРЕДНИК

МИЛАН КАШАНИН

ИЗДАЊЕ, ШТАМПА И ПОВЕЗ
ИЗДАВАЧКОГ ПРЕДУЗЕЋА
НАРОДНА ПРОСВЕТА

БЕОГРАД
1936

И. С. ТУРГЕЊЕВ

САБРАНА ДЕЛА

КЊИГА VII

ЗА ШТАМПУ ПРИРЕДИО

МИЛАН КАШАНИН



НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

НОВИНА

С РУСКОГ ПРЕВЕО

МИХАИЛО ЈАКОНИЋ



НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

За штампарију „Народна Просвета":
А. Ивановић, Београд, Обилићев венац 5

САДРЖАЈ

Новина

„Потребно је подизати новину не ралицом која клизи по површини, него плугом који дубоко захвата".

Из бележака газде - агронома.

ДЕО ПРВИ

I

У пролеће 1868 године, око једног часа по подне, пењао се, у Петрограду, уз задње степенице петоспратне куће у Официрској улици, човек од својих двадесет и седам година, немарно и сиромашно обучен. Тешко шљапајући разгаженим каљачама, лагано се њихајући тешким, незграпним телом, овај човек је стигао, напослетку, до самога врха степеница, стао пред излизаним полуотвореним вратима — и, не повукавши за звонце, већ само шумно уздахнувши, сручио се у невелико тамно претсобље.

— Је ли код куће Њежданов? — викну пуним и јаким гласом.

— Није, — ја сам овде, уђите, — чу се у суседној соби други, такође малко грубљи женски глас.

— Машурина? — поново упита новодошавши.

— Она главом. А ви сте — Остродумов?

— Пимен Остродумов, — одговори овај, и скинувши пажљиво прво каљаче, а затим обесивши о клин излизани шињел, уђе у собу из које се чуо женски глас.

Ниска, запуштена, мутно зеленом бојом премазана, ова соба је једва добијала светлост кроз два запрашена прозорчића. Од намештаја у њој је био само креветац у углу, сто на средини, неколико столица, и полица претрпана књигама. — За столом је седела жена тридесетих година, разбарушена, у црној вуненој хаљини, и пушила цигарету. Угледавши Остродумова који је ушао, она му ћутећи пружи своју широку црвену руку. Овај јој стиште исто тако ћутећи — и, спустивши се на столицу, извади из џепа са стране изломљену цигару. Машурина му даде ватре — он припали, и они обоје, не говорећи ни речи, па чак и не погледајући се, почеше пуштати колутове плаветнога дима у замагљени собни ваздух, већ и без тога довољно засићен димом.

У оба пушача било је нечег заједничког, ма да по цртама лица нису личили једно на друго. Из ове две аљкаве личности са крупним уснама, зубима, носевима (Остродумов је уз то још био и роав), избијало је нешто поштено, и издржљиво, и трудољубиво.

— Да ли сте видели Њежданова? — упита, напослетку, Остродумов.

— Видела сам га; он ће одмах доћи. Однео је књиге у библиотеку.

Остродумов пљуну у страну.

— Куда је он то почео једнако да тумара? Не може човек никако да га ухвати.

Машурина узе другу цигарету.

— Досадно му је, — проговори она, палећи је пажљиво.

— Досадно му је! — понови с прекором Остродумов. — Ех, баш је размажен! Помисли само, као да ни он ни ми немамо никаква посла. Дао би Бог да све послове савладамо како треба — а њему је досадно!

— Да ли је стигло писмо из Москве? — запита Машурина после мале почивке.

— Стигло је . . . пре три дана.

— Ви сте га читали?

Остродумов само климну главом.

— Но . . . па шта је?

— Шта? — ускоро ће требати путовати.

Машурина узе цигарету из уста.

— А зашто? Чује се да тамо све иде добро.

— Иде, својим током. Десио се ето један непоуздан човек. Дакле . . . треба га разрешити, а можда и потпуно уклонити. А има и других послова. — И вас зову.

— У писму?

— Да; у писму.

Машурина затресе своју тешку косу. Овлаш уврнута позади у невелики курјук, она јој је спреда падала на чело и на обрве.

— Но, па шта! — проговори она. — Кад изађе наредба, нема се шта премишљати!

— Наравно, нема се шта. Само без новаца никако се не може; а где да се нађу ти новци?

Машурина се замисли.

— Нежданов је дужан да их набави, — проговори она полугласно, као за себе.

— Ја сам баш због тога и дошао, — примети Остродумов.

— Је ли писмо код вас? — запита одједном Машурина.

— Код мене је. Хоћете ли да га прочитате?

— Дајте . . . или не, није потребно. Прочитаћемо заједно . . . после.

— Истину говорим, — прогунђа Остродумов, — не сумњајте.

— Па ја и не сумњам.

И опет обоје ућуташе, и само су колутови дима као и пре куљали из њихових занемелих уста и, вијући се слабо, дизали се изнад њихових косматих глава.

У претсобљу се зачу клопот каљача.

— Ево га! — шану Машурина.

Врата се мало отшкринуше, а кроз отвор се промоли глава — али само не глава Нежданова.



То је била округла главица са црном, оштром косом, са широким, избораним челом, са тамно смеђим, врло живахним ситним очима под густим обрвама, с пачијим, на горе уздигнутим носом и малим, руменим, смешно изрезаним устима. Главица ова погледа унаоколо, климну, засмеја се — при чему показа мноштво сасвим ситних белих зуба — и уђе у собу заједно са својим слабачким трупом, кратким ручицама и малко кривим, малко хромим ножицама. И Машурина и Остродумов, чим угледаше ову главицу, показаше обоје на лицима својим нешто налик на снисходљиво презирање, баш као да

је сваки од њих у себи изговорио: „А! тај!" — и не прозборише ни једне речи, чак се и не макоше. Уосталом, приређени му дочек не само да не збуни новога госта, него му, канда, причини извесно задовољство.

— Шта ово значи? — рече он пискавим гласићем. — Дует? А зашто не трио? А где је главни тенор?

— Ви се то распитујете о Њежданову, г. Пакљине? — проговори са озбиљним изгледом Остродумов.

— Баш тако, г. Остродумове: о њему.

— Он ће вероватно ускоро стићи, г. Пакљине.

— Врло ми је мило да то чујем, г. Остродумове.

Мало хроми човек обрати се Машуриној. Она је седела намргођена и наставила је, лагано, да пушта један за другим димове из цигарете.

— Како сте, најљубазнија . . . најљубазнија . . . Их, како је то непријатно! Свагда заборављам како вам је име и како се називате по оцу!

Машурина слеже раменима.

— И потпуно је непотребно то знати! Вама је познато моје породично име. Шта ћете више! — И какво ми је то питање: како сте? Зар не видите да сам жива?

— Савршено, савршено правилно! — узвикну Пакљин, ширећи ноздрве и мрдајући обрвама. — Да нисте живи, ваш покорни слуга не би имао задовољства да вас овде види и разговара са вама! Моје питање припишите застарелој ружној навици. А и што се тиче имена и назива по оцу. . . Знате, некако је незгодно рећи просто: Машурина! Мени је, истина, познато да се ви и у вашим писмима не потписујете друкчије него: Бонапарта! — то јест: Машурина! — Али ипак, у разговору . . .

— А ко вас моли да са мном разговарате?

Пакљин се нервозно засмеја, као да се гуши.

— Де, маните се, мила, голубице, дајте вашу руку, не срдите се, та ја знам: ви сте предобри — и ја сам такође добар . . . Но?. . .

Пакљин пружи руку. . . Машурина га погледа мрачно, али му ипак даде своју.

— Ако вам је неопходно потребно да знате моје име, — проговори она, једнако мрачно, — изволите: зовем се Фјокла.

— А ја — Пимен, — додаде у басу Остродумов.

— Ах! то је врло . . . врло поучно! Али у том случају реците ми, о, Фјокла! и ви, о, Пимене! реците ми, зашто сте ви обоје тако недружевни, тако постојано недружевни према мени, док сам међутим ја . . .

— Машурина налази, — прекиде га Остродумов, — и не налази једино она — да се, зато што ви све ствари посматрате са њихове смешне стране, човек на вас не може ослонити.

Пакљин се оштро окрете на потпетицама.

— Ето како, ето како стално греше људи који доносе суд о мени, врло поштовани Пимене! Прво, ја се не смејем свагда; а друго, то ни чему не смета, а и ослонити се на мене могућно је, што се види и из ласкавог поверења које сам не једанпут уживао баш у вашим редовима! Ја сам поштен човек, врло поштовани Пимене!

Остродумов промрмља нешто кроз зубе, а Пакљин заврте главом и понови, али већ без сваког осмеха:

— Не! Ја се не смејем свагда! Ја уопште и нисам весео човек! Погледајте ме само!

Остродумов га погледа. — И доиста, када се Па-

кљин није смејао, када је ћутао, лице његово добијало је готово снужден, готово преплашен израз; оно је постајало занимљиво, па чак и злобно, чим би отворио уста. Но Остродумов при свем том ништа не рече.

Пакљин се поново обрати Машуриној.

— Но, а како напредује учење? Да ли имате успеха у вашој заиста човекољубивој вештини? Јер, тешка је то ствар — помагати неискусном грађанину при његовом првом ступању на свет Божји.

— А не, нема ту тешкоће, чим он није много већи од вас, — одговори Машурина, која је ту скоро положила испит за бабицу, и задовољно се насмеши. Пре годину и по дана, она је, напустивши своју племићску, не баш богату породицу у јужној Русији, дошла у Петроград са шест рубаља у џепу, ступила у породилиште и неуморним трудом дошла до жељене сведоџбе. Она је била девојка. Није никакво чудо! рећи ће по неки скептик, сетивши се онога што је било речено о њеној спољашњости. Ствар је и чудна и ретка! усуђујемо се рећи ми.

Чувши њен одговор, Пакљин поново прште у смех.

— Ви сте делија, мила моја! — узвикну он. — Славно сте ми одрезали! Тако ми и треба! Зашто сам остао такав кепец! Него, где је то ишчезао наш домаћин?

Пакљин је намерно променуо предмет разговора. Он се никако није могао помирити са својим сићушним растом, са целом својом неугледном малом појавом. То је за њега било утолико болније што је он страсно волео жене. Шта он не би дао да им се допадне! Свест о својој јадној спољашности кудикамо

га је више гризла него његово ниско порекло, него његов незавидан положај у друштву. Отац Пакљинов био је прост грађанин, који је свакојаким неистинама дотерао до чина титуларног саветника, буџаклиски адвокат и протува. Управљао је имањима, кућама, и спечалио тако неку парицу; али је стално пио пред крај живота и ништа није оставио после своје смрти. Млади Пакљин (звали су га: Сила ... Сила Самсонић, — што је он опет сматрао потсмехом за себе) васпитавао се у трговачкој школи, где је одлично научио немачки. После различитих, довољно тешких неприлика, он је, напослетку, добио место у приватној канцеларији, са годишњом платом од 1.500 рубаља. Овим новцем је издржавао себе, болесну тетку и грбаву сестру. У време наше приче, њему је тек настала 28-ма година. Пакљин је био упознат са мноштвом студената, младих људи, којима се је свиђао својом циничном живахношћу, веселом жучи самоуверене речи, једностраном, али несумњивом начитаношћу, без педантизма. Ретко кад је тек извукао од њих. Једном је некако закаснио на политички скуп ... — Улазећи, он је сместа почео да се ужурбано извињава... — „Страшљив је био Пакљин бедни" — запевао је неко у углу и сви су се закикотали. Пакљин се, најзад, и сам засмејао, иако га је то дирнуло у срце. „Истину је рекао, лупеж један!" — помислио је у себи. С Њеждановим се упознао у грчкој гостионици, где је одлазио да ручава, и где је понеки пут изражавао врло слободне и оштре назоре. Уверавао је да је главни узрок његовог демократског расположења била рђава грчка кујна, која је раздражавала његову јетру.

— Да... управо... где се то изгубио наш домаћин? — понови Пакљин. — Ја запажам: од некога доба он баш као да није при себи. Да се није, сачувај Боже, заљубио?

Машурина се намргоди.

— Он је отишао у библиотеку по књиге, а да се заљубљује, нити има кад, нити има у кога.

„А у вас?" умало што се не отрже Пакљину са усана.

— Ја зато желим да га видим, — проговори он громко, — што ми је потребно да разговарам са њиме о једној важној ствари.

— О каквој то ствари? — умеша се Остродумов. — О нашој?

— А можда и о вашој... т. ј., о нашој, општој.

— Хм! — учини Остродумов. У души он је посумњао, али је одмах и помислио: „А враг би га знао! Видиш какво је то шуњало!"

— Ево га иде, најзад, — проговори одједном Машурина, и у њеним малим, ружним очима, устремљеним на врата претсобља, блеснуло је нешто топло и нежно, некаква светла, дубока, унутрашња мрљица.

Врата се отворише, и овога пута, с качкетом на глави, са свежњем књига под мишком, уђе млад човек од двадесет и три године, главом Њежданов.

II

Угледавши госте, који су били у његовој соби, он застаде на прагу врата, баци редом поглед на све, збаци капу, испусти књиге право на под — и, ћутећи, пришавши кревету, седе на његов крај. Његово

лепо бело лице, које је изгледало још беље због тамно-црвене боје таласасте риђе косе, изражавало је незадовољство и мрзовољу.

Машурина се мало окрете у страну и угризе се за усну; Остродумов прогунђа:

— Једва једном!

Пакљин се први примаче Њежданову.

— Шта је теби, Алексеју Дмитријевићу, руски Хамлете? Озлоједио те неко? Или тек онако, — без повода, — обузела те туга?

— Престани, молим те, руски Мефистофеле, — одговори раздражено Њежданов. — Није ми до тога да се надмећем с тобом у плитким оштроумностима.

Пакљин се засмеја.

— Ти се нетачно изражаваш: ако је оштроумно, није плитко, ако је плитко, није оштроумно.

— Но, добро, добро... Ти си, несумњиво, мудрица.

— А ти си у раздраженом стању, — изусти са застајкивањем Пакљин. — Него, збиља, шта се десило?

— Ништа се није десило особито; него се десило то, да човек не може носа помолити на улицу, у овом гадном граду, у Петрограду, а да не наиђе на некакво просташтво, глупост, на безобразну неправду, на будалаштину! Овде се више не може живети.

— Зато си ти и објавио у новинама да тражиш кондицију и да си вољан да отпутујеш, — прогунђа опет Остродумов.

— Па наравно; с највећим задовољством ћу отићи одавде! Само кад би се нашао будала, — кад би ми место понудио!

— Прво треба о в д е испунити своју дужност, —

значајно проговори Машурина, не престајући да гледа у страну.

— То јест? — запита Њежданов, нагло се окренувши к њој. Машурина стиште усне.

— Казаће вам Остродумов.

Њежданов се окрете Остродумову. Но овај само ркну и искашља се: — „причекај-де".

— Не, без шале, у самој ствари, — умеша се Пакљин, — ти си сазнао нешто, некакву непријатност?

Њежданов потскочи на постељи, као да га је нешто одбацило.

— Каква ти непријатност још треба? — стаде он викати гласом који је изненада зазвонио. — Пола Русије умире од глади, „Московске Вједомости" ликују, хоће да уведу класицизам, студентске касе се забрањују, свуда шпијунажа, притисак, доставе, лаж и притворство, — немамо куда крочити... а њему је све мало, он очекује још нову непријатност, он мисли да се ја шалим... Басанова су ухапсили, — додаде он, спустивши нешто глас: — мени су у библиотеци причали.

Остродумов и Машурина обоје у један мах дигоше главе.

— Драги пријатељу, Алексије Дмитријевићу, — поче Пакљин: — ти си узбуђен, — ствар је појмљива... Али зар си ти заборавио у каквом времену и у каквој земљи ми живимо? — Та у нас утопљеник мора сам да начини ону сламчицу за коју треба да се ухвати! Где ту треба још бити осетљив?! Треба, брате, умети ђаволу гледати у очи, а не раздражавати се детињасто...

— Ах, молим, молим! — прекиде га тужно Њежданов, па се чак и намршти, баш као од бола. — Ти си, то се зна, енергичан мушкарац, — ти се ничега и никога не бојиш...

— Зар се ја никога не бојим?! — отпоче Пакљин...

— Ко је само могао издати Басанова? — настављао је Њежданов. — Не разумем!

— Та, зна се: пријатељ. Мајстори су они у томе, ти пријатељи. С њима начуљи уши! Имао сам ја, на пример једнога пријатеља, — и изгледало је да је добар човек: тако се старао о мени, о моме добром гласу! Бивало је, погледаш: ето га к мени... — „Замислите", дере се, „какву су глупу клевету о вама раширили: уверавају да сте ви свога рођеног стрица отровали, да су вас увели у једну кућу, а ви сте одмах сели са окренутим леђима домаћици, — и тако сте цело вече и проседили! И како је плакала она, плакала због увреде. — Таква будалаштина! таква бесмислица! Какви глупаци могу томе поверовати!" — И шта је било? После годину дана, посвадио сам се ја баш с тим својим пријатељем... И он ми пише у своме опроштајном писму: „Ви, који сте отровали свога стрица! Ви, који се нисте стидели да увредите отмену даму, када сте сели окренувши јој леђа"!... и т. д. и т. д. — Ето какви су пријатељи!

Остродумов и Машурина се згледаше.

— Алексије Дмитријевићу! — загрме он својим дубоким басом; он је, очигледно, желео да прекрати бескорисно брбљање које се указивало. — Стигло је писмо из Москве од Василија Николајевића.

Њежданов лако задрхта и обори очи на земљу.

— Шта пише? — запита он, напослетку.

— Та ето... нас двоје ето... — Остродумов показа обрвама на Машурину, — морамо путовати.

— Како? И њу зову?

— Зову и њу.

— Па на чему је ствар запела?

— Зна се на чему... на парама.

Њеждáнов се подиже са кревета и приђе прозору.

— Треба много?

— Педесет рубаља... Мање не може.

Њежданов је једно време ћутао.

— Ја их сада немам, — прошапута он, напослетку, лупкајући прстима по прозору: — али... могу набавити. Набавићу. Је ли код тебе писмо?

— Писмо? Оно... то јест... наравно...

— Та шта се стално кријете од мене? — узвикну Пакљин. — Зар ја заиста нисам заслужио ваше поверење? Па баш и кад се не бих потпуно слагао... с тиме што предузимате, зар ви заиста претпостављате да сам ја у стању да учиним издајство или да се избрбљам?

— Без предумишљаја... можда! — рече у басу Остродумов.

— Ни с предумишљајем, ни без предумишљаја! — Ето, г-ђица Машурина гледа на мене и осмехује се... а ја велим...

— Ја се ни најмање не осмехујем, — одговори набусито Машурина.

— А ја велим, — настави Пакљин, — да ви, господо, немате њуха; да ви не умете да разликујете ко су ваши прави пријатељи! Човек се смеје, а ви одмах мислите: он је неозбиљан...

— А бајаги није? — по други пут набусито рече Машурина.

— Ви, ето, например, — настави с новим жаром Пакљин, и не одговарајући овога пута Машуриној, — ви оскудевате у новцу... а у Њежданова их сада нема... Онда вам ја могу дати.

Њежданов се брзо окрете од прозора.

— Не... не... нашто то? Ја ћу набавити... Узећу унапред један део пензије... Сећам се, они су ми остали дужни. Знаш шта, Остродумове: покажи-де писмо.

Остродумов остаде прво неко време непомичан; затим се обазре унаоколо; затим устаде, наже се целим телом и, подврнувши ногавицу од панталона, извуче из саре од чизме пажљиво испревијано парче плаве хартије; извукавши то парче, дуну незнано зашто на њега и пружи га Њежданову.

Овај узе хартијицу, разви је, прочита пажљиво и предаде је Машуриној... Ова прво устаде са столице, затим такође прочита и даде је натраг Њежданову, иако је Пакљин пружао за њом руку. Њежданов слеже раменима и предаде тајанствено писмо Пакљину. Сада и Пакљин прелете очима хартијицу и, стиснувши усне, свечано и тихо је мету на сто. Тада је узе Остродумов, запали велику шибицу, која је ширила јак мирис од сумпора, и подигавши високо хартијицу изнад главе, као да је хтеде показати свима присутнима, спали је сву на шибици, не штедећи своје прсте, и баци пепео у пећ. Нико не прозбори ни речи, нико се чак не макну док је трајала ова операција. У свих су биле оборене очи. Остродумов је имао усредсређен и озбиљан изглед, лице Њеждановљево

је изгледало љутито, код Пакљина се показала напрегнутост; Машурина је изгледала као да врши свештени чин.

Тако је прошло минут, два... Затим свима постаде мало незгодно. Пакљин први осети неопходност да наруши ћутање.

— Дакле, шта је? — поче он. — Прима ли се моја жртва на олтар отаџбине или не? Допушта ли ми се да дам, ако не свих педесет, а оно бар двадесет и пет или тридесет рубаља за нашу општу ствар?

Њежданов одједном сав плану. Изгледало је да се у њему накупио гнев... Свечано спаљивање писма није му га умањило, — он је чекао само повод, па да избије.

— Ја сам ти већ рекао да то није потребно, није потребно... није потребно! Ја то нећу допустити и нећу примити. Ја ћу набавити новац, ја ћу га одмах набавити. Мени није потребна ничија помоћ!

— Но, брате, — проговори Пакљин, — видим ја: ма да си ти револуционар, ипак ниси демократа!

— Реци отворено да сам аристократа!

— Па ти заиста и јеси аристократа... до извесног степена.

Њежданов се усиљено насмеја.

— То јест, ти хоћеш да направиш алузију на то што сам ја незаконити син. Залуду се трудиш, љубазни мој... Ја и без тебе то не заборављам.

Пакљин пљесну рукама.

— Бог с тобом, Аљоша, шта је теби! Како је могућно тако схватати моје речи! Не могу данас да те познам. — Њежданов учини нестрпљиви покрет главом и раменима. — Тебе је пореметило хапшење

Басановљево, али он сам тако се неопрезно понашао. . .

— Он није крио своја убеђења, — суморно се умеша Машурина: — није наше да га осуђујемо.

— Да, само је требало да и он помисли на друге, које сада може да компромитује.

— Зашто ви тако о њему мислите?. . . — завика и Остродумов. — Басанов је човек чврстога карактера; он неће никога издати. А што се тиче опрезности. . . знате шта? Није свакоме дато да буде опрезан, г-не Пакљине!

Пакљин се нађе увређеним и хтеде да му одговори, али га Њежданов задржа.

— Господо, — узвикну он, — молим вас, оставимо се једно време политике!

Настаде ћутање.

— Ја сам данас срео Скоропихина, — проговори, напослетку, Пакљин, — нашега северуског критичара, естету и ентузиасту. Баш је несносно створење! Вечно кипи и шишти, ни узми ни остави, права боца рђавог киселог кваса. . . Келнер ју је у трку запушио палцем место запушачем, у грлићу је застало набубрело сухо грожђе, она непрестано прска и шишти, а чим из ње искуља сва пена, — на дну остаје свега неколико капи најгадније течности, која не само што не утољава ничију жеђ, него проузрокује само завијање у трбуху. . . Крајње штетна индивидуа за младе људе!

Упоређење које је употребио Пакљин, ма да верно и тачно, није изазвало осмеха ни на чијем лицу. Једино је Остродумов приметио да се немају шта жалити млади људи који су способни да се интересују

естетиком, баш кад би их Скоропихин и сасвим залудио.

— Али молим вас, причекајте, — са жаром викну Пакљин; он се тим више распаљивао што је мање наилазио на саосећања према себи. — Ово питање, рецимо, није политичко, али је ипак важно. Кад човек слуша Скоропихина, свако старо уметничко дело већ само због тога није ни за шта што је старо... Али у том случају, вештина, уметност уопште, није ништа друго до ли мода, — и говорити озбиљно о њој не вреди! Ако у њој нема ничега непоколебљивог, вечног, онда до ђавола с њом! У науци, у математици, например, ви ваљда не рачунате Ајлера, Лапласа, Гауса, за преживеле простаке! Ви сте готови да признате њихов ауторитет, а Рафаел и Моцарт, — зар су глупаци? И ваша гордост се буни против њиховог ауторитета? Законе уметности теже је открити него законе науке... слажем се; али они постоје, и ко их не види, то је слепац; добровољан или недобровољан, свеједно!

Пакљин ућута... и нико ништа не проговори, као да су сви узели пуна уста воде, — баш као да их је све мало стид због њега. Једино Остроумов прогунђа:

— Па ипак ја те младе људе које залуђује Скоропихин ни најмање не жалим.

„Џаба вас било!" помисли Пакљин. „Идем!"

Он је био дошао Њежданову с тим да му саопшти своје комбинације у погледу набављања П о л а р н е з в е з д е из иностранства (К о л о к о л већ није излазио), али разговор је узео такав обрт да је боље било и не покретати то питање. Пакљин већ беше узео капу, кад одједном, без сваког претходног шу-

ма и куцања, у претсобљу одјекну необично пријатан, мужеван и пун баритон, од чијег се већ и самога звука ширила нека необична племенитост, добро васпитање, па чак и пријатан мирис.

— Је ли господин Њеждaнов код куће?

Сви се згледаше зачуђено.

— Је ли код куће господин Њежданов? — понови баритон.

— Код куће је, — одговорио, напослетку, Њежданов.

Врата се отворише скромно и равномерно, и, скидајући полако углачану капу са лепе, кратко ошишане главе, у собу уђе човек од својих четрдесет година, висока раста, витак и усправљен. Обучен у необично диван сукнени огртач с прекрасном дабровом огрлицом, ма да је месец април већ био на измаку, он их запрепасти све, Њежданова, Пакљина, чак и Машурину. . . чак и Остродумова! — отменом самоувереношћу понашања и љубазним спокојством поздрава. Сви и нехотице устадоше кад се он појави.

III

Отмени мушкарац приђе Њеждановy и, осмехујући се благонаклоно, рече: „Ја сам већ имао задовољство да вас сретнем, па чак и да говорим с вама, г-не Њеждaнове, пре три дана, ако изволите сетити се, — у позоришту. (Посетилац застаде, као у неком ишчекивању; Њежданов лако климну главом и поцрвене). — Да!. . . а данас вам долазим у вези са огласом који сте објавили у листовима. Ја бих желео да се поразговорим с вама, само ако не досађујем присутној господи. . . (Посетилац се поклони Машуриној и по-

каза руком, у сивкастој шведској рукавици, у правцу Пакљина и Остродумова) — и ако им нећу сметати...

— Не... зашто би... — одговарао је, не без извесног напора, Њеждaнов. — Ова господа ће дозволити... Није ли вам по вољи да седнете?

Посетилац се пријатно преви у струку и, љубазно ухвативши за леђа од столице, привуче је к себи, али не седе, — јер су сви у соби стојали, — већ само погледа унаоколо својим јасним, ма да полузатвореним очима.

— Збогом, Алексије Дмитрићу, — рече изненада Машурина: — ја ћу навратити после.

— И ја, — додаде Остродумов. — Ја ћу такође... после.

Пролазећи поред посетиоца, и као њему упркос, Машурина узе руку Њеждановљеву, силно је затресе и изађе, не поздравивши се ни са киме. Остродумов се крену за њом, без потребе лупајући чизмама, па чак и фркнувши једно двапут: „ево ти, на, даброва огрлице!" Посетилац их обоје испрати учтивим, нешто радозналим погледом. Затим га управи на Пакљина, као да очекује да ће и овај поћи за примером двоје гостију који су се удаљили; али Пакљин, на чијем се лицу, чим се непознати појавио, засјао необични уздржани осмејак, отиде у страну и смести се у углу. Тада се посетилац спусти на столицу. Њежданов такође седе.

— Моје породично име је Сипјагин, можда сте чули, — отпоче посетилац с поноситом скромношћу.

Али пре свега треба испричати како се Њежданов срео с њиме у позоришту.

Поводом доласка Садовског из Москве, давао се комад од Островског: Не седај у туђе саонице. Улога Русакова била је, као што је познато, једна од најмилијих улога чувеног глумца. Пред ручак, Њежданов сврну на благајну, где је затекао доста много света. Намеравао је да узме улазницу за партер; али баш у тренутку када је он прилазио отвору благајне, један официр, који је стајао иза њега, викну благајнику, пружајући преко главе Њеждановљеве новчаницу од три рубље: „Господин (т. ј. Њежданов) вероватно ће имати да прима кусур, — а мени не треба; — зато дајте ви мени, молим вас, што пре једну улазницу за први ред... мени се жури!" — „Извините, г-не официре, — проговорио је оштрим гласом Њежданов, — и ја желим да узмем улазницу за први ред", — и одмах бацио кроз прозорче три рубље, — сав свој готови капитал. Благајник му је дао улазницу, и увече се Њежданов обрео у аристократском одељењу Александровског позоришта.

Био је рђаво обучен, без рукавица, у неочишћеним чизмама, осећао се збуњеним и љутио се на самога себе због овога осећања. Поред њега, с десне стране, седео је неки генерал засут звездама; с леве, овај исти отмени господин, тајни саветник Сипјагин, чија је појава, после два дана, тако узбудила Машурину и Остродумова. Генерал је покаткад бацао поглед на Њежданова, као на нешто непристојно, неочекивано, па чак и увредљиво; Сипјагин, напротив, бацао је на њега додуше косе, али не непријатељске погледе. Сва лица која су окруживала Њежданова била су, пре свега, више личности, него лица; а после, они

су сви врло добро познавали једно друго и измењивали су међу собом кратке разговоре, речи или празне усклике и поздраве, — гдекоји чак и преко Њеждановљеве главе; а он је седео непомично и незгодно у својој широкој, удобној наслоњачи, — баш као неки парија. Горко и стидно, и ружно му је било на души; мало је уживао он у комедији Островскога и игри Садовског. И одједном, — о, чуда! — за време једне паузе, његов сусед с леве стране, — не звездоносни генерал, већ други, без икаквог одличја на грудима, — отпоче разговор с њим учтиво и меко, с некаквом ласкавом снисходљивошћу. Повео је разговор о комаду Островскога, желећи да сазна од Њежданова, као „једнога од претставника младога поколења”, какво је његово мишљење о комаду? Зачуђен, скоро уплашен, Њежданов је испочетка одговарао отсечно и једносложно. . . чак му је и срце закуцало; али после му би криво на себе: зашто се он то узбуђује? Није ли он исти такав човек као и сви? И он стаде да излаже своје мишљење, не устежући се, без прећуткивања, при крају чак тако громко и с таквим усхићењем, да је очигледно узнемиравао свога суседа звездоносца. Њежданов је био ватрени поклоник Островскога; али поред свег поштовања према таленту који је писац показао у комедији Не седај у туђе саонице, није могао да одобри у њој очигледну жељу да се унизи цивилизација у карикатурној личности Вихорева. Учтиви сусед га је слушао са великом пажњом, с учествовањем, а приликом идуће паузе отпочео разговор с њиме опет, али већ не о комедији Островскога, већ уопште о разним животним, научним, па чак и политичким предмети-

ма. Он се, очевидно, интересовао својим младим и слаткоречивим сабеседником. Као и пре, Њежданов не само да се није устезао, него је, штоно реч, унеколико чак и појачавао пару. „Баш кад си радознао, — ево ти!” Код суседа генерала изазвао је већ не обично неспокојство, него негодовање и подозревање. По свршетку комада, Сипјагин се сасвим благонаклоно опростио од Њежданова, али није зажелео да сазна његово породично име, нити му је казао своје. Очекујући кола на степеницама, он се сударио са својим добрим пријатељем, флигељ - ађутантом кнезом Г. — Ја сам те посматрао из ложе, — рекао му је кнез, смешећи се кроз намирисане бркове: — знаш ли ти с ким си то разговарао? — Не, не знам; а ти? — Је ли да није глуп дечко, а? — Врло бистар: ко је то? — Ту му се кнез наже на ухо и прошапта на француском: — Мој брат. Да; он је мој брат. Незаконити син мога оца... зову га Њеждановим. Једанпут ћу ти испричати... Отац никако то није очекивао, па га је зато и прозвао Њеждановим.[1] При свем том он му је уредио судбину... il lui a fait un sort... Ми му дајемо издржавање. Дечко има добру главу... добио је, опет добротом очевом, добро васпитање. Само је потпуно испао из колосека, некакав је републиканац... Ми га не примамо... Il est impossible![2] Али, збогом; ево мојих кола. — Кнез се удаљио, а следећег дана је Сипјагин прочитао у Полицејским Вједомостима оглас који је дао Њежданов, — и одвезао се к њему...

[1] Руски ждать значи чекати. — Прим. прев.

[2] Немогућ је. — Прим. прев.

— Моје породично име је Сипјагин, — говорио је он Њежданову, седећи пред њиме на сламној столици и посматрајући га свег својим дубоким погледом. — Дознао сам из новина да желите да дајете кондиције, и дошао сам код вас са следећим предлогом. Ја сам ожењен; имам једнога сина од девет година; дечко је, рећи ћу отворено, врло даровит. Већи део лета и јесени проводимо на селу, у С-ској губернији, на пет врста од губернијског града. Дакле ево: неће ли вам бити згодно да отпутујете тамо с нама за време ферија, да поучавате мога сина у руском и историји, предметима које спомињете у своме огласу? Смем да мислим да ћете бити задовољни са мном, мојом породицом и самим положајем летњиковца. Диван врт, река, добар ваздух, пространа кућа... Јесте ли сагласни? У том случају остаје још да видимо ваше услове, ма да ја не мислим, — додаде Сипјагин с лаком гримасом, — да би у том погледу између нас могле да се појаве ма какве тешкоће.

За све време док је Сипјагин говорио, Њежданов је непрестано гледао у њега, у његову, нешто уназад забачену, малу главу, на његово узано и ниско, но умно чело, танки римски нос, пријатне очи, правилне усне, са којих се само лио умиљати говор, у његове дуге залиске који су висили по енглеском начину, — гледао је и био у недоумици. — „Шта је то? помисли он. Зашто ми се овај човек чисто улагује? Овај аристократа — и ја?! Како смо се зближили? И шта га је довело к мени?!"

Он се толико удубио у своје мисли да није отворио уста ни кад је Сипјагин, свршивши свој говор, ућутао, очекујући одговор. Сипјагин баци поглед у

угао, где се, прождирући га очима не мање од Њежданова, био сместио Пакљин. — Није ли можда присуство овог трећег лица сметало Њежданову да се изјасни? — Сипјагин подиже обрве, као да се потчињава необичности те средине у коју је запао, по сопственој, уосталом, вољи, — и, одмах за обрвама повисивши глас, понови своје питање.

Њежданов се стресе.

— Наравно, — отпоче он нешто ужурбано, — ја... сам сагласан... врло радо... иако морам признати... да не могу а да не осећам извесно чуђење... зато што ја немам никакве препоруке... па и сами назори, које сам изнео пре два дана у позоришту, пре су требали да вас одврате...

— У томе се ви савршено варате, љубазни Алексије... Алексије Дмитрићу! тако беше? — проговори, осмехујући се, Сипјагин. — Ја сам, смем да кажем, познат као човек либералних, прогресивних убеђења; и напротив, ваши назори, када се одбије све оно што је у њима својствено младости, која је склона, — не осудите! — извесном преувеличавању, ти ваши назори никако не противурече мојима, већ ми се, шта више, свиђају својим младићским жаром!

Сипјагин је говорио без и најмањег запињања; као мед по маслу текао је његов заокругљен течан говор.

— Моја жена дели мој начин мишљења, — настави он. — Њени погледи, може бити, још више се подударају са вашима, него с мојима; ствар је појмљива: она је млађа! — Када сам, други дан после нашег виђења, прочитао у новинама ваше име, које сте ви, приметићу у даној прилици, објавили заједно са вашом адресом (а ваше име сам сазнао још у позо-

ришту), тада ме је... ово... ова чињеница зачудила. Ја сам видео у њој, у тој подударности, неки... извините за сујеверност изражавања... неки, тако да кажем, прст судбине! — Ви споменусте препоруку; али мени не треба никаква препорука. — Ваша спољашност, ваша личност побуђује моју симпатију. То ми је доста. Ја сам навикао да верујем своме оку. И тако, ја се могу надати? Ви сте сагласни?

— Сагласан сам... наравно, — одговори Њежданов. — И постараћу се да оправдам ваше поверење. Само ми дозволите да вас о једноме још сада предупредим: готов сам да будем учитељ вашега сина, али не васпитач. Ја сам за то неспособан, а и нећу да се заробим, нећу да се лишавам своје слободе.

Сипјагин лако прође руком по ваздуху, као да тера муву.

— Будите спокојни, најљубазнији мој... Ви нисте од оног теста од кога се пеку васпитачи; а мени и не треба васпитач. Ја тражим учитеља, и нашао сам га. Но, а како је са условима? с новчаним условима? с презреним металом?

Њежданов је био на муци шта да каже...

— Слушајте, — проговори Сипјагин, нагнувши се напред целим телом и нежно додирнувши врховима прстију колено Њеждановљево. — Између честитих људи слична питања се решавају у две речи. Нудим вам сто рубаља на месец; путни трошак тамо и натраг, наравно, иде на мој рачун. Да ли сте сагласни?

Њежданов опет поцрвене.

— То је много више него што сам био намеран да затражим... зато што... ја...

— Прекрасно, прекрасно... — прекиде га Сипја-

гин. — Ја гледам на ово као на свршену ствар... а на вас, као на укућанина. — Он устаде са столице и наједанпут постаде весео и одобровољи се, баш као да је добио поклон. Из свих његових покрета избила је некаква пријатна фамилијарност, чак и шаљивост. — Ми путујемо ових дана, — отпоче он неусиљеним тоном. — Ја волим да дочекујем пролеће на селу, ма да сам, по врсти својих послова, прозаичан човек и прикован за град... А затим, дозволите да рачунам ваш први месец почевши већ од данашњег дана. Моја је жена са сином већ сада у Москви. Она је отишла напред. Ми ћемо их наћи на селу... у крилу природе. Нас двоје ћемо путовати заједно... као нежење... Хе, хе! — Сипјагин се кокетно и кратко насмеја кроз нос. — А сада...

Он извади из џепа од огртача бележник од оксидираног сребра и извади одатле посетницу.

— Ево моје овдашње адресе. Навратите, макар и сутра. Тако... око дванаест часова. Разговараћемо се. Ја ћу вам развити неке своје мисли у погледу васпитања... Па, утврдићемо и дан одласка. — Сипјагин узе Њеждановљеву руку. — И знате шта? — додаде он, спустивши глас и окренувши главу мало на страну. — Ако вам је нужна капара... Молим, немојте се устручавати! Ма и цео месец унапред.

Њеждански просто није знао шта да одговори, и у истој недоумици је гледао на ово јасно, мило и, у исто време, толико туђе лице, које се тако блиско наднело над њим и смешило му се тако снисходљиво.

— Није вам нужно, а? — шапну Сипјагин.

— Ја ћу вам, ако допустите, то сутра казати, — рече, напослетку, Њежданов.

— Одлично! Дакле, довиђења! До сутра! — Сипјагин пусти Њеждановљеву руку и хтеде да се удаљи...

— Допустите да вас запитам, — проговори одједном Њежданов. — Ви сте ми мало час рекли да сте већ у позоришту сазнали како се ја зовем. Од кога сте то сазнали?

— Од кога? Па од једног вашег доброг познаника и, канда, сродника, кнеза... кнеза Г.

— Флигељ - ађутанта?

— Да; од њега.

Њежданов поцрвене, — јаче него пре, — и отвори уста... али ништа не рече. Сипјагин му поново стеже руку, — само овога пута ћутећи, — и, поклонивши се прво њему, а потом Пакљину, метну капу пред самим вратима, и изађе напоље, односећи на своме лицу самозадовољни осмејак; у њему се изражавало сазнање дубокога утиска који није могла а да не произведе његова посета.

IV

Није успео Сипјагин ни праг да прекорачи, кад Пакљин скочи са столице и, полетевши ка Њежданову, стаде му честитати.

— Гле каквог си сома упецао! — тврдио је он, кикоћући се и тапкајући ногама. — Та знаш ли ко је то? Чувени Сипјагин, камерхер, у неку руку друштвени стуб, будући министар!

— Мени је он савршено непознат, — натмурено рече Њежданов.

Пакљин очајно одмахну рукама.

— У томе баш и лежи наша невоља, Алексије Дмитрићу, што ми никога не знамо! Хоћемо да делaмо, хоћемо цео свет да преврнемо тумбе, а живимо по страни баш од тога света, дружимо се само са два-три пријатеља, тапкамо у месту у уском малом кругу...

— Извини, — прекиде га Њежданов, — то није истина. Ми нећемо да се знамо са нашим непријатељима, а са људима нашега кова, с народом, ми се упуштамо у сталне односе.

— Стој, стој, стој, стој! — прекиде га сада Пакљин. — Прво, што се тиче непријатеља, дозволи да ти напоменем Гетеов стих:

Wer ded Dichter will versteh'n
Muss in Dichter's Lande geh'n . . .[1]

— а ја кажем:

Wer die Feinde will versteh'n
Muss in Feindes Lande geh'n . . .[2]

— Туђити се од својих непријатеља, не знати њихове обичаје и њихов начин живота, није лепо! Ни... је... ле... по!... Да! да! Ако ја хоћу да убијем вука у шуми... ја морам да знам све његове трагове... Друго, ти си мало час рекао: зближавати

[1] Ко хоће да схвати песника
Мора ићи у песникову земљу. — Прим. прев.

[2] Ко хоће да схвати непријатеље,
Мора ићи у непријатељску земљу. — Прим. прев.

се с народом... Душо моја! Године 1862 Пољаци су одлазили „до љасу", у шуму; и ми одлазимо сада у ту исту шуму, то јест у народ, који је за нас глух и мрачан као ма која шума!

— Дакле, шта да се, по твоме, ради?

— Индијанци се бацају под кола Џагернаута, — настави Пакљин мрачно: — она их даве, а они умиру у блаженству... И ми имамо свога Џагернаута... Ако је до дављења, он нас дави, али блаженства не пружа.

— Дакле, шта да се, по твоме, ради? — понови готово вичући Њежданов. — Да пишемо приче с „тенденцијом", шта ли?

Пакљин рашири руке и накриви главу ка левом рамену.

— Писати приче, у сваком случају, могао би ти, пошто ти имаш књижевничку жицу... Де, немој се срдити, нећу више! Знам, ти не волиш да се на то чине алузије; али ја се слажем с тобом: састављати такве ствaрчице са „филом", па још с помодним обртима: „Ах! ја вас љубим! потскочи она"... „Мени је свеједно! почеша се он", — сасвим није весела ствар! — Због тога ја и понављам: зближавајте се са свима сталежима, почевши с највишим! Не ослањајте се само на Остродумове! Они су поштени, добри људи, али зато глупи! глупи! Погледај само на нашега пријатеља. Чак и ђонови на његовим чизмама, ни они нису онакви какви бивају код паметних људи! Де, зашто је он сада отишао одавде? Он није хтео да остане у једној соби, да удише исти ваздух с аристократом!

— Молим те да не говориш тако о Остродумову

преда мном, — набусито прихвати Њежданов. — он носи дебеле чизме зато што су јевтиније.

— Нисам у том смислу, — отпоче Пакљин...

— Ако он неће да остане у једној соби са аристократом, — настави Њежданов, подигавши глас, — ја га због тога само могу похвалити; а што је главно: он је кадар да се жртвује и, ако устреба, поћи ће у смрт, што ја и ти никада нећемо учинити!

Пакљин згрчи кукавну њушкицу и показа на своје хроме, танке ножице:

— Откуда се ја могу борити, пријатељу мој, Алексије Дмитрићу! Бог с тобом! Али на страну све то... Понављам: ја се од срца радујем твоме зближењу са Сипјагиним, и предвиђам чак велику корист за нашу ствар од овога зближења. Ти ћеш доспети у виши круг! Видећеш те лавице, те жене кадифеног тела на челичним опругама, како је речено у *Писмима о Шпанији*; изучавај их, брате, изучавај! Да си ти неки епикурејац, ја бих се чак бојао за тебе... бога ми! Али, разуме се, ти не одлазиш на кондицију с том намером?

— Ја одлазим на кондицију, — прихвати Њежданов, — да не бих морао сушити зубе... „И да бих се од вас свију на време удаљио", додаде он у себи.

— Па наравно! наравно! Стога ти и велим: изучавај! Какав је, ипак, мирис оставио овај господин за собом! — Пакљин удахну јако ваздух кроз нос. — Ето, то је онај прави „амбре", о коме је сањала градоначелниковица у *Ревизору*!

— Он се о мени распитивао код кнеза Г., — потмуло отпоче Њежданов, загледавши се поново у

прозор. — Њему мора да је сада позната цела моја историја.

— Не да мора, већ — сигурно! Шта има у томе? Опкладио бих се да му је баш стога и пало на ум да те узме за учитеља. Ма шта ти говорио, ипак си и ти аристократа, — по крви. Е па значи: свој си човек! Него ја сам се код тебе заседео; време је да идем у канцеларију, ка експлоататорима! Довиђења, брате!

Пакљин беше пришао вратима, али застаде и врати се.

— Слушај, Аљоша, — рече он пригушеним гласом. — Ти си ме малочас одбио; ти ћеш сада имати новаца, то знам, али ипак допусти ми да жртвујем бар маленкост за општу ствар! Ничим другим не могу, но само џепом! Гледај: стављам на сто новчаницу од десет рубаља! Прима ли се?

Њежданов ништа не одговори нити се помаче.

— Ћутање је знак пристанка! Хвала! — весело ускликну Пакљин и нестаде.

Њежданов оста сам... Продужи да гледа кроз прозорско стакло на сумрачно уско двориште, куда нису допирали зраци чак ни летњега сунца, — сумрачно је било и његово лице.

Њежданов се родио, као што већ знамо, од кнеза Г., богаташа, генерал-ађутанта, и од гувернанте његових кћери, лепушкасте институтке, која је умрла на сам дан порођаја. Сасвим прво васпитање Њежданов је добио у пансиону једнога Швајцарца, ваљанога и строгога педагога, а затим је ступио на универзитет. Он сам желео је да буде правник; али генерал, отац његов, који је мрзио нихилисте, даде

га на „естетику", како се са горким осмехом изражавао Њежданов, т. ј. на историјско-филолошки факултет. Њеждановљев отац виђао се с њиме свега три-четири пута у години, али се интересовао његовом судбином, и, на самрти, завештао му, — „за сећање на Насћењку" (његову матер), — капитал од 6000 рубаља, чији интерес су му, на име „пензије", издавала његова браћа, кнежеви Г. Пакљин га није забадава називао аристократом; све је на њему одавало сој: мале уши, руке, ноге, нешто ситне, али фине црте лица, нежна кожа, растресита коса, сам глас, мало врскав, али пријатан. Он је био ужасно раздражљив, ужасно самољубив, осетљив, чак и ћудљив: лажан положај, у који је био стављен од самога детињства, развио је у њему увредљивост и раздражљивост; али урођена великодушност није му давала да постане подозрив и неповерљив. Истим овим лажним положајем Њеждановљевим објашњавале су се и противуречности које су се сукобљавале у његовоме бићу. Уредан до ситничарства, грожљив до гадљивости, он се усиљавао да буде циничан и груб на речима; идеалиста по природи, страстан и чедан, смео и бојажљив у исто време, он се, као срамнога порока, стидео те своје бојажљивости и своје чедности, и сматрао је дужношћу да се руга идеалима. Имао је нежно срце, а туђио се од људи; лако се љутио, а никада није био злопамтило. Криво му је било на оца што га је дао на „естетику"; јавно, на очи целога света, бавио се само политичким и социјалним питањима, исповедао најекстремније назоре (код њега они нису били голе фразе!), а потајно се наслађивао уметношћу, поезијом, лепотом у свима њеним поја-

вама... чак је и сам писао стихове. Брижљиво је крио свеску у коју их је уносио, а од петроградских другова је једино Пакљин, и то њему својственим њухом, подозревао да она постоји. Ништа није тако дирало, тако врeђало Њежданова, као и најмања алузија на његово стихотворство, на ту његову, како је он мислио, неопростиву слабост. Благодарећи своме васпитачу Швајцарцу, он је знао доста много чињеница и није се бојао посла; он је, шта више, врло радо радио — истина, малко грозничаво и недоследно. Другови су га волели ... њих је привлачила његова унутрашња правичност, доброта и чистота; али се није родио под срећном звездом Њежданов; није му лак био живот. Он сам је дубоко то осећао, и признавао се усамљеним и поред привржености другова.

Продужио је да стоји пред прозором, и размишљао је, жалосно и тешко је размишљао о путу који му је претстојао, о овом новом, неочекиваном обрту своје судбине... Није жалио за Петроградом; није остављао у њему ништа што би му било особито драго; а поред тога је знао да ће се вратити под јесен. Па ипак су га обузимале тешке мисли; и нехотице је осећао потиштеност.

„Какав сам ја учитељ!" — долазило му је на ум: „Какав педагог?!" — Готов је био да прекори себе што се примио дужности предавача. А међутим, сличан прекор био би неправедан. Њежданов је владао довољним знањем, и, без обзира на његову неједнаку нарав, деца су му прилазила без приморавања, а и он сам лако се привезивао к њима. Туга која је обузела Њежданова била је оно осећање које се

јавља при свакој промени места пребивања, осећање које обузима све меланхоличне и замишљене људе; оно је непознато људима веселог и сангвиничног карактера: они су пре готови да се радују када се ремети свакодневни ток живота, када се мења његов обични поредак. Њежданов се толико био удубио у своје мисли, да их, мало по мало, скоро безсвесно, поче да исказује речима; у њему ускомешани осећаји већ почеше да се слажу у равномерну складност . . .

— Их, до врага, — узвикну он гласно, — ја се канда спремам да правим стихове! — Он се прену, отиде од прозора; угледавши где лежи на столу Пакљинова новчаница од десет рубаља, он је стрпа у џеп и стаде ходати горе доле по соби.

— Биће потребно да узмем карту, — размишљао је у себи. — Добро је што је овај господин понудио. Сто рубаља. . . и од браће — од њихове светлости — сто рубаља . . . Педесет на дугове, педесет или седамдесет за пут . . . а остало Остродумову. А и ово што је дао Пакљин — и то њему . . . А и од Меркулова треба нешто да се добије . . .

Док је он правио у глави ове рачуне, ранија складност опет се покрете у њему. Он стаде, замисли се . . . и, уперивши очи у страну, остаде непомичан . . . Затим његове руке, као пипајући, потражише и отворише фијоку од стола, дохватише из саме његове дубине исписану свеску . . .

Он се спусти на столицу, никако не мењајући правац погледа, узе перо и, мумлајући себи под нос, забацујући покаткад косу, прецртавајући и мрљајући, стаде ређати ред за редом . . .

Врата на претсобљу отворише се упола — и указа се глава Машурине. Њежданов је не примети и настави свој посао. Машурина је дуго гледала у њега, не спуштајући ока, и, завртевши десно и лево главом, повуче се натраг... Али се Њежданов одједном исправи, обазре се и, проговоривши зловољно...

— А! Ви сте! — баци свеску у фијоку од стола.

Тада Машурина чврстим кораком уђе у собу.

— Остродумов ме је послао к вама, — проговори она с прекидом, — ради тога да сазна када ће се моћи добити новац. Ако ви данас набавите, онда ћемо ми још вечерас отпутовати.

— Данас није могућно, — одговори Њежданов и намршти обрве. — Дођите сутра.

— У колико сати?

— У два сата.

— Добро.

Машурина поћута мало и пружи одједном руку Њежданову...

— Ја сам вас, канда, узнемирила; извините ме. А уз то... ја, ето, и путујем. Ко зна и да ли ћемо се видети! Хтела сам да се опростим с вама.

Њежданов стеже њене црвене, хладне прсте.

— Ви сте видели код мене онога господина? — поче он. — Погодили смо се. Одлазим код њега на кондицију. Његово имање је у С... ој губернији, поред самога С*.

Преко лица Машурине прелете радостан осмех.

— Поред С*! Тада ћемо се, можда, још видети. И нас ће, можда, онамо послати. — Машурина уздахну. — Ах, Алексије Дмитрићу...

— Шта? — запита Њежданов.

Машурина доби замишљен изглед.

— Ништа. — Збогом! . . . Ништа.

Она још једном стеже Њеждановљеву руку и удаљи се.

„У целом Петрограду нико ми није толико наклоњен као ова . . . чудновата девојка!" паде на ум Њежданову. „Али зар јој је баш нужно било да ме узнемири . . . Уосталом, још боље!"

Идућег дана ујутро Њежданов је отишао у градски стан Сипјагинов, и тамо, у дивном кабинету, напуњеном намештајем старога стила, потпуно у складу с достојанством либералног државника и џентлмена, седећи пред огромним писаћим столом, на коме су лежале никоме и низашто непотребне хартије, напоредо са исполинским ножевима од слонове кости, који никада ништа нису резали, — он је цео један сат слушао слободоумнога домаћина, напајао се миром његових мудрих, благонаклоних, снисходљивих речи, добио, напослетку, сто рубаља капаре, а десет дана касније, исти овај Њежданов, изваљен на кадифеном дивану у посебном одељењу вагона прве класе, поред истог овог мудрог, либералног државника и џентлмена, хитао је у Москву по трескавим трачницама николајевске пруге.

V

У салону велике куће од камена, са стубовима и грчким фронтоном, коју је сазидао двадесетих година овог века познати агроном и „дантист" отац Сипјагинов, Валентина Михаиловна, жена Сипјагинова, врло лепа дама, очекивала је сваког часа долазак мужевљев, извештена о томе телеграмом. Покућанство са-

лона носило је печат најновијег и деликатног укуса: све је у њему било мило и весело, све, почевши од пријатног шаренила кретонских тапета и завеса до различитих облика порцеланских, бронзаних и кристалних стварчица, расутих по полицама и столовима, све се меко и складно оцртавало — и сливало — с веселим зрацима мајског дана, који су слободно струјали кроз високе, широм отворене прозоре. Ваздух салона, прожет мирисом ђурђевка (велики букети овог дивног пролећњег цвећа белели су се овде-онде), покаткад би се тек лелујао, узнемирен приливом лакога ветра, који је благо кружио над вртом што се раскошно раширио.

Дивна слика! А сама господарица дома, Валентина Михаиловна Сипјагина, довршавала је ову слику, придавала јој је смисао и живот. То је била висока жена, од својих тридесет година, тамно-плаве косе, црнпурастог, али свежег, једнобојног лица, које је потсећало на лице Сикстинске Мадоне, необичних, дубоких, кадифених очију. Њене усне су биле нешто мало широке и бледе, плећа нешто мало висока, руке нешто мало велике . . . Али, поред свега тога, свако ко би је год видео како се слободно и грациозно креће по салону, час прегибајући к цвећу свој танки, једва утегнути струк и миришући га с осмехом, час премештајући неку малу кинеску вазу, час брзо поправљајући пред огледалом своју сјајну косу и мало жмиркајући својим дивним очима, — сваки, велимо, сигурно би узвикнуо, у себи или чак и гласно, да није срео заноснијег створења!

Лепушкаст, кудрав дечко од девет година, у шкотском оделу с голим ножицама, силно напомађен и

накудрављен, утрча нагло у салон и изненада застаде угледавши Валентину Михаиловну.

— Шта ти је, Коља? — запита она. Њен глас је био исто тако мек и кадифен као и очи.

— Ево шта, мама, — поче збуњено дечко. — Мене је тетица послала овамо . . . наредила ми је да донесем ђурђевка . . . за њену собу . . . она нема . . .

Валентина Михаиловна узе свога синчића за подбрадак и подиже његову напомађену главицу.

— Реци тетици да пошаље по ђурђевак код баштована; а овај ђурђевак је мој . . . Нећу да се он дира. Реци јој да ја не волим да се нарушава мој ред. Да ли ћеш умети да јој поновиш моје речи?

— Умећу . . . — прошапта дечко.

— Де, реци.

— Рећи ћу . . . рећи ћу . . . да ти нећеш.

Валентина Михаиловна се засмеја. И смех њен је био мек.

— Видим, теби се још не могу давати никакве поруке. Но, свеједно, реци што ти падне на памет.

Дечко брзо пољуби материну руку, сву украшену прстењем, и стрмоглавце одјури напоље.

Валентина Михаиловна испрати га очима, уздахну, приђе позлаћеном кавезу од жице, кроз чију се ограду, хватајући се опрезно кљуном и канџама, провлачио зелени мали папагај, и дирну га врхом прста; затим се спусти на ниски мали диван и, узевши са округлог изрезаног стола последњи број Revue des Deux Mondes, стаде га прелиставати.

Понизан кашаљ је нагна да се осврне. На прагу је стојао пристојан слуга у ливреисаном фраку и с белом краватом.

— Шта хоћеш, Агафоне? — запита Валентина Михаиловна још увек истим тим меким гласом.

— Дошли су Семјон Петровић Каломејцев. Заповедате ли их примити?

— Замоли; разуме се, замоли. Нареди још да кажу Марјани Викенћевној да изволи доћи у салон.

Валентина Михаиловна баци на сточић број Revue des Deux Mondes и, наслонивши се на леђа од дивана, подиже очи у вис и замисли се, — што јој је врло лепо стајало.

Већ по томе како је Семјон Петровић Каломејцев, млад човек од 32 године, ушао у собу, — неусиљено, немарно и изнурено; — како се одједном пријатно разведрио, како се поклонио мало у страну, и како се затим еластично исправио; како је проговорио ни кроз нос ни сладуњаво; како је с поштовањем узео и како је озбиљно пољубио руку Валентини Михаиловној, — већ по свему овоме могао се човек досетити да новодошавши гост није провинцијалац, да није сеоски, случајни, ма и богати сусед, него прави петроградски „гранжанр" већег полета. А уз то је био одевен на најбољи енглески начин; обојени крајичак беле батистене марамице вирио је у облику малога троугла из пљоснатог бочног џепа шареног жакета; на доста широкој црној пантљици њихао се једноокн лорњет; бледи мат тон шведских рукавица одговарао је бледо сивој боји коцкастих панталона. Ошишан је био г-н Каломејцев кратко, избријан глатко; његово лице, донекле слично женском, с невеликим, једно другом блиско усађеним малим очима, с танким, савијеним носом, с дебелим црвеним усницама, одавало је пријатно, слободно понашање

високо образованог племића. Оно је одисало љубазношћу . . . и сасвим лако је постајало зло, шта више грубо; требало је само да неко ма чиме дирне Семјона Петровића, да дирне у његова конзервативна, патриотска и религиозна начела, — о! тада је он постајао немилостив! Сва његова финоћа за тренут би се испарила; нежне мале очи запалиле би се злим пламеном; лепа усташца пуштала би ружне речи — и призивао би, виком би призивао власт!

Пореклом, Семјон Петровић је потицао од простих баштована. Његов прадед се називао по месту рођења: Коломенцов . . . Али је већ његов дед променио своје име у Каломејцев; отац је писао: Калломејцев; напослетку, Семјон Петровић је ставио слово ѣ на место е — и, не шалећи се, убрајао је себе у чистокрвне аристократе; чак је правио и алузије на то да њихова породица заправо води порекло од барона фон Халенмајера, од којих је један био аустријски фелдмаршал у тридесетогодишњем рату. Семјон Петровић је служио у министарству двора, имао је положај камер-јункера; патриотизам му није дао да ступи у дипломатску каријеру, куда га је, рекло би се, све звало: и васпитање, и вичност великоме свету, и успеси код жена, и сама спољашност . . . mais quitter la Russie? — jamais![1] — Каломејцев је имао лепо имање, имао је веза; важио је као поуздан и одан човек — „un peu trop . . . féodal dans ses opinions“,[2] како се о њему изражавао чувени кнез

[1] Али напустити Русију? — никада! — Прим. прев.

[2] Мало и сувише феудалан у својим назорима. — Прим. прев.

Б., један од светила петроградског чиновничког света. У С . . . ку губернију Каломејцев је допутовао на двомесечно отсуство, да се позабави газдинством, то јест „некоме да припрети, некога да притегне". — Та без тога се не може!

— Мислио сам да ћу овде већ наћи Бориса Андрејића, — поче он, љубазно се љуљајући с ноге на ногу и гледајући изненада у страну, подражавајући једној врло важној особи.

Валентина Михаиловна зашкиљи мало очима.

— А иначе не бисте ни дошли?

Каломејцев се чак баци уназад, толико му се питање г-ђе Сипјагине учини неправедним и неприкладним!

— Валентина Михаиловна, — узвикну он, — молим вас, зар се може претпоставити . . .

— Ну, добро, добро, седите; Борис Андрејић ће одмах бити овде. Послала сам кола на станицу по њега. Причекајте мало . . . Видећете га. Колико је сад сати?

— Два и по, — проговори Каломејцев, извадивши из џепа од прслука велики златан сат, украшен емаљом. Он га показа Сипјагиној. — Јесте ли видели мој сат? Поклонио ми га је Михаило, знате . . . српски кнез . . . Обреновић. Ево његовог монограма, — погледајте. Ми смо велики пријатељи. Заједно смо ловили. Диван младић! И гвоздене руке, како то доликује владаоцу. О, он не воли да се шали! А, не-не!

Каломејцев се спусти у наслоњачу, прекрсти ноге и поче полако да скида своју леву рукавицу.

— Ех, да имамо овде у нашој губернији таквог једног Михаила!

— А што? Зар сте ви нечим незадовољни?

Каломејцев набра нос.

— Па све те обласне скупштине! Те обласне скупштине! Нашто оне? Само слабе администрацију и побуђују . . . непотребне мисли . . . (Каломејцев махну по ваздуху обнаженом левом руком која се ослободила од стезања рукавице). . . и неоствар̂љиве наде (Каломејцев дуну себи на руку). Ја сам говорио о томе у Петрограду . . . mais, bah![1] Ветар не дува на ту страну. Чак и ваш муж . . . замислите! Уосталом, он је познати либерал!

Сипјагина се исправи на маломе дивану.

— Како? И ви, мсје Каломејцев, правите опозицију влади?

— Ја? Опозицију? Никада! Ни за што! Mais j'ai mon franc parler.[2] Ја понекад критикујем, али се покоравам увек!

— А ја баш напротив: не критикујем, и не покоравам се.

— Ah! mais c'est un mot![3] Ја ћу, ако дозволите, саопштити вашу примедбу своме другу Ladislas, — vous savez,[4] он се спрема да напише роман из високог света, и већ ми је прочитао неколико глава. То ће бити дивота! Nous aurons enfin le grand monde russe peint par lui-même.[5]

[1] Али, маните! — Прим. прев.

[2] Али ја имам свој слободни начин говора. — Прим. прев.

[3] Ала је то згодна реч! — Прим. прев.

[4] Знате. — Прим. прев.

[5] Имаћемо, најзад, велики руски свет, насликан самим собом. — Прим. прев.

— Где ће се то појавити?

— Наравно, у Руском Веснику. То је наша Revue des Deux mondes. Видим ето, ви је читате.

— Да; но, знате ли да она постаје врло досадна.

— Може бити... може бити... И Руски Весник је, молим вас, исто тако од неког времена, — да се изразим савременим језиком, — за мрвицу попустио.

Каломејцев се засмеја на сва уста; њему се учинило да је то врло занимљиво рећи: „попустио", па још „за мрвицу".

— Mais c'est un journal qui se respecte,[1] — продужи он. — А то је главно. Ја се, кажем вам, ја се... мало интересујем за руску књижевност; у њој се сада појављују све некакви људи који не припадају ни једном сталежу. Дотерали су, напослетку, дотле да је јунакиња романа — куварица, проста куварица, parole d'honneur![2] Али роман Ладисласа безусловно ћу прочитати. Il y aura le petit mot pour rire[3]... и правац! Нихилисти ће бити посрамљени, за то ми јамчи начин Ладисласовог мишљења, qui est très correct.[4]

— Али не и његова прошлост, — примети Сипјагина.

— Ah! jetons un voile sur les erreurs de sa jeunesse![5] — узвикну Каломејцев и скиде десну рукавицу.

[1] Али, то је лист који држи до себе. — Прим. прев.

[2] Часна реч. — Прим. прев.

[3] Биће прилике за смех. — Прим. прев.

[4] Који је врло исправан. — Прим. прев.

[5] Ах! Бацимо вео на заблуде његове младости! — Прим. прев.

Г-ђа Сипјагин опет мало зашкиљи. Она је малко кокетовала својим дивним очима.

— Семјоне Петровићу, — проговори она, — допустите да вас упитам, зашто ви то, када говорите руски, употребљавате тако много француских речи? Мени се чини да је ... извините ме ... то застарео манир.

— Зашто? Зашто? Не владају сви тако одлично матерњим језиком, као, например, ви. Што се мене тиче, ја признајем росијски језик, језик указа и наредаба власти; ја ценим његову чистоту! Ја се клањам Карамзину! ... Али, тако рећи, руски свакидашњи језик ... зар он постоји? Ето, например, како би ви превели мој усклик — de tout à l'heure:[1] „C'est un mot![2]" — То је — реч!? Али молим вас!

— Ја бих рекла: ала је то згодна реч.

Каломејцев се насмеја.

— „Згодна реч"! Валентина Михаиловна! Та зар ви не осећате како је ту ... одмах замирисало на семинар ... Ишчезла је свака духовитост ...

— Е, ви ме нећете убедити. Али шта је то с Маријаном!? — Она зазвони у звонце; уђе слуга у козачком оделу.

— Наредила сам да се замоли Маријана Викенћевна да дође доле у салон. Зар јој није саопштено?

Слуга још није успео ни да одговори, када се за његовим леђима, на прагу врата, појави млада девојка, у широкој тамној блузи, уокруг подрезане косе, Маријана Викенћевна Сињецка, сестричина Сипјагинова.

[1] Од мало пре. — Прим. прев.

[2] То је згодна реч! — Прим. прев.

VI

— Извините ме, Валентина Михаиловна, — рече она, приближивши се Сипјагиној, — била сам заузета и задржала сам се.

Затим се поклони Каломејцеву и, удаљивши се мало у страну, седе на малу ниску фотељу, близу папагаја, који, чим је опази, залепрша крилима и протеже се к њој.

— Зашто си тако далеко села, Маријана, — примети Сипјагина, пратећи је очима до саме фотеље. — Ти хоћеш да будеш што ближе своме маломе пријатељу? Замислите, Семјоне Петровићу, — обрати се она Каломејцеву, — овај мали папагај просто је заљубљен у нашу Маријану . . .

— То ме не чуди!

— А мене не може да трпи.

— То је чудновато! Мора бити да га ви задиркујете.

— Никада; напротив. Ја га храним шећером. Само он из мојих руку ништа не узима. Не . . . то је симпатија . . . и антипатија . . .

Маријана погледа испод ока у Сипјагину . . . а Сипјагина погледа у њу.

Ове две жене нису волеле једна другу.

У поређењу с ујном, Маријана је могла изгледати скоро ружна. Лице је имала округло, велики, орловски нос, сиве, исто тако велике и врло светле очи, танке обрве, танке усне. Она је секла своју плаву и густу косу и гледала је неповерљиво. Цело њено биће одисало је нечим силним и смелим, нечим бујним и страсним. Имала је сићушне ноге и руке; њено крепко и гипко саграђено мало тело потсећало је на фло-

рентинске статуице XVI века; кретала се складно и лако.

Положај Сињецке у дому Сипјагиних био је доста тежак. Њен отац, врло паметан и окретан човек у-пола пољског порекла, дотерао је до генералског чина, али је изненада пао с висине, ухваћен у огромној крађи државног новца; извели су га пред суд ... осудили га, лишили га чина, племства, прогнали га у Сибир. После су га помиловали ... вратили; али он није успео да се поново искобеља и умро је у крајњем сиромаштву. Његова жена, Сипјагинова рођена сестра, Маријанина мати (осим ње, она није имала више деце) није издржала овај удар који је уништио све њено добро, и умрла је ускоро после мужа. Ујак Сипјагин примио је Маријану у свој дом. Али је њој било мучно да живи у зависности; она се отимала на слободу свим силама своје упорне душе, и између њене ујне и ње киптела је стална, ма да скривена борба. Сипјагина је њу сматрала за нихилисткињу и безбожницу; са своје стране, Маријана је мрзела у Сипјагини свога нехотичног угњетача. Од ујака се туђила, као и од свих других људи. Управо се туђила од њих, а није их се бојала; она није имала бојажљиву нарав.

— Антипатија, — понови Каломејцев, — да, то је чудновата ствар. Свима је, например, познато да сам ја дубоко религиозан човек, православац у пуном смислу речи; а поповски перчин, чуперак, не могу да гледам равнодушно: одмах узаври у мени нешто, одмах узаври.

Каломејцев при томе чак и показа, подигавши је-

дно двапут стиснуту руку, како код њега у грудима узаври.

— Вас уопште узнемирује коса, Семјоне Петровићу, — примети Маријана. — Ја сам уверена да ви исто тако не можете да гледате равнодушно ако је она у некога потсечена, као ово код мене.

Сипјагина полако подиже обрве и погну главу, као да се чуди неусиљености с којом садашње младе девојке ступају у разговор, а Каломејцев се снисходљиво осмехну.

— Наравно, — проговори он, — ја не могу а да не зажалим за оним дивним витицама, сличним вашима, Маријана Викенћевна, које падају под немилосрдном оштрицом маказа; али у мени нема антипатије; а у сваком случају... ваш пример би могао да ме ... да ме ... конвертира!

Каломејцев није нашао руске речи, — а француски није хтео да говори после примедбе домаћичине.

— Хвала Богу, моја Маријана још не носи наочаре, — умеша се Сипјагина. — И још се није растала с оковратницима и манжетама; али се зато, на моју искрену жалост, занима природним наукама; и женским питањем се такође интересује ... Зар није истина, Маријана?

Све је то било речено с намером да се збуни Маријана; али се она не збуни.

— Да, ујнице, — одговори она, — ја читам све што је о томе написано; ја се трудим да схватим у чему се састоји то питање.

— Шта значи младост! — обрати се Сипјагина Каломејцеву. — Ето, нас двоје се већ више тиме не занимамо, а?

Каломејцев се услужно осмехну: требало је подражавати веселу шалу љубазне даме.

— Маријана Викенћевна, — поче он, — испуњена је још оним идеализмом ... оним романтизмом младости ... који ... временом ...

— Уосталом, ја клевећем саму себе, — прекиде га Сипјагина. — Ова питања интересују и мене. Та ја још нисам сасвим остарила.

— И ја се свим тим интересујем, — брзо узвикну Каломејцев. — Само бих забранио да се о томе говори!

— Забранили бисте да се о томе говори? — запита Маријана.

— Да! Ја бих рекао публици: не браним да се интересујете ... али говорити ... псст! — Он принесе прст к устима. — У сваком случају, да се штампано говори — забранио бих! — безусловно!

Сипјагина се насмеја.

— А шта? По вама би требало, можда, одредити комисију при министарству ради решавања овога питања?

— Па ма и комисију! Ви мислите да бисмо ми горе решили ово питање пре него сва та глупа шкрабала који ништа даље од свога носа не виде и уображавају да су они ... први генији? Ми бисмо поставили Бориса Андрејевића за претседника.

Сипјагина се још јаче насмеја.

— Пазите, чувајте се; Борис Андрејић понекад бива такав јакобинац ...

— Жако, жако, жако, — закрешта папагај. Валентина Михаиловна махну на њега марамицом.

— Не сметај паметним људима да разговарају!... Маријана, умири га.

Маријана се окрете кавезу и стаде да чеше ноктом папагаја по врату, који јој је овај одмах подметнуо.

— Да, — продужи Сипјагина, — Борис Андрејић понекад и мене саму чуди. Он има жицу... жицу... трибуна.

— C'est parce qu'il est orateur![1] — у ватри прихвати на француском Каломејцев.— Ваш муж има говорнички дар као нико, а после, научио је да блиста... ses propres paroles le grisent...[2] а уз то још и жеља за популарношћу... Уосталом, он се сада малко срди, зар не? Il bonde? Eh?[3]

Сипјагина показа очима на Маријану.

— Ја ништа нисам приметила, — проговори она после кратког ћутања.

— Да, — настави замишљеним гласом Каломејцев, — њега су мало обишли о Ускрсу.

Сипјагина му опет показа очима на Маријану.

Каломејцев се осмехну и зашкиљи: — „разумео сам", као да хтеде рећи.

— Маријана Викенћевна, — узвикну он одједанпут, без потребе громко, — ви и ове године намеравате да дајете часове у школи?

Маријана се окрете од кавеза.

— И т о вас интересује, Семјоне Петровићу?

— Наравно; јоште како интересује.

[1] То је због тога што је он говорник! — Прим. прев.

[2] Његове сопствене речи га опијају. — Прим. прев.

[3] Он се срди? А? — Прим. прев.

— А т о не бисте забранили?

— Нихилистима бих забранио чак и да мисле о школама; а под руковођством свештенства и уз надзор над свештенством — и сам бих подизао.

— Тако дакле! А ја не знам шта ћу радити ове године. Лане је све ишло тако рђаво. А и каква ми је школа лети!

Када је Маријана говорила, она је постепено црвенела, као да јој је требало труда да говори, као да је присиљавала себе да настави. Још је много било код ње самољубља.

— Ти ниси доста припремљена? — запита Сипјагина с ироничним подрхтавањем у гласу.

— Може бити.

— Како! — поново узвикну Каломејцев. — Шта чујем!! О, богови! За то да се сељачке девојчице уче азбуци — потребно је припремање?

Али у томе тренутку с криком: „Мама, мама, папа иде!" — утрча Коља, а за њим, котрљајући се на дебелим ногама, појави се седокоса дама у капици и жутоме шалу — и такође саопшти да ће Борињка одмах бити ту!

Ова дама је била тетка Сипјагинова, по имену Ана Захаровна. Све личности које су се налазиле у салону поскакаше са свога места и полетеше у претсобље, а одатле се спустише по степеницама на главни улаз. Дуга алеја поткресаних јела водила је од главнога друма право на овај улаз: по њој су већ потскакивала кола са четири запреге. Валентина Михаиловна, стојећи испред свих, замаха марамицом, Коља стаде оштро узвикивати; кочијаш окретно заустави загрејане коње, лакеј полете гла-

вачке са седишта и замало што не истрже врата од кочија заједно са шаркама и бравом, а тада, са снисходљивим осмехом на устима, у очима, на целоме лицу, збацивши једним вештим покретом плећа огртач са себе, Борис Андрејевић спусти се на земљу. Валентина Михаиловна лепо и брзо обви му обе руке око врата, и трипут се пољуби с њиме. Коља је тапкао ногама и вукао оца одостраг за пешеве капута... али се овај прво пољуби с Аном Захаровном, претходно скинувши с главе и сувише неудобну и ружну шкотску путничку капу, поздрави се с Маријаном и Каломејцевим, који су такође изашли пред улаз (Каломејцеву даде јак енглески shakehands,[1] измахнувши, као да је повукао за звоно) — и тек се тада окрете сину; узе га под руке, подиже га и приближи га своме лицу.

Док се све ово догађало, тихо, као кривац, из кола се извуче Њежданов и стаде поред предњега точка, не скидајући капу и посматрајући испод ока... Грлећи се с мужем, Валентина Михаиловна баци оштар поглед преко његовог рамена на ову нову појаву; — Сипјагин је беше предупредио да ће довести са собом учитеља.

Цело друштво, настављајући да измењује поздраве и да се рукује са приспелим домаћином, крете се горе по степеницама, на којима су се са обе стране поређале главније слуге и слушкиње. Они нису прилазили руци — овај „азијатски обичај" давно је био укинут — и само су се клањали с поштовањем; а Сипјагин је одговарао на њихова клањања више обрвама и носом него главом.

[1] Стисак руке, руковање. — Прим. прев.

Њеждaнов се исто тако лагано попе горе по широким степеницама. Чим је ступио у претсобље, Сипјагин, који га је већ тражио очима, претстави га својој жени, Ани Захаровној, Маријани; а Кољи рече: „Ово је твој учитељ, молим те да га слушаш! Пружи му руку!” Коља пружи стидљиво Њеждановy руку, затим упре поглед у њега; али, не нашавши, очигледно, на њему ништа особито или пријатно, поново се ухвати за свога „тату”. Њежданов се осећао незгодно, исто онако као онда у позоришту. На њему је био стари, доста неугледан огртач; а прашина с пута беше му попала по целоме лицу и рукама. Валентина Михаиловна му рече некакву љубазност; али он не разабра добро њене речи и не одговори, већ само опази како је она нарочито светло и умиљато гледала на свога мужа и припијала се уз њега. Код Кође му се није допала његова накудрављена и напомађена коса; угледавши Каломејцева, он помисли: „каква је ово налицкана њушкица!” — а на друга лица није никако ни обратио пажњу. Сипјагин окрете једно двапут достојанствено главу на све стране, као да држи смотру над својим пенатима, при чему су се особито оцртавали његови дуги, спуштени залисци и нешто стрми, мали потиљак. Затим јаким, пријатним, од пута ни најмање не промуклим гласом, викну једноме од лакеја: „Иване, одведи г-на учитеља у зелену собу; па однеси тамо и његов кофер” — и рече Њеждановy да може сада да се одмори, да се распакује и да се очисти, а ручак да се у њиховој кући служи тачно у пет часова. Њежда-

нов се поклони и отиде за Иваном у „зелену" собу, која се налазила на другом спрату.

Цело друштво пређе у салон. Тамо се још једном поновише здрављења; дође и напола слепа старица дадиља да се поклони. Из поштовања према њеним годинама, њој Сипјагин даде да га пољуби у руку и, извинивши се Каломејцеву, удаљи се у спаваћу собу, праћен од своје жене.

VII

Прозори простране и чисте собе у коју је слуга увео Њежданова гледали су у башту. Они су били отворени, и благи поветарац лако је надимао беле завесе: оне су се заобљавале као једра, подизале се и падале поново. По таваници су тихо клизили златасти одблесци; по целој соби се ширио свежи, малко влажни пролећни дах. Њежданов поче с тим што прво отпусти слугу, извади ствари из кофера, уми се и преобуче. Путовање га је уморило; дводневно стално присуство непозната човека, с киме је говорио много, различито — и бесплодно, раздражило је његове нерве: нека горчина, као нека туга или нека злоба, потајно се увукла у саму дубину његовога бића; он се љутио на своју малодушност — а срце га је непрестано тиштало!

Он приђе прозору и стаде посматрати башту. То је била прадедовска башта на црници, каква се не може видети с ове стране Москве. Распоређена по дугом обронку стрмог брежуљка, она се састојала из четири јасно обележена одељења. Пред кућом, на двеста корака, простирао се цветни врт, с песковитим правим стазама, с групама багренова и

јоргована и с округлим лејама; налево, када се прође коњско двориште, до самога гувна протезао се воћњак, густо засађен јабукама, крушкама, шљивама, рибизлом и малином; право према кући уздизале су се, у облику великог масивног четвороугаоника, укрштене алеје липа. Надесно, видик је затварао друм, заклоњен двоструким редом сребрнастих топола; иза групе жалосних бреза видео се стрми кров стаклене баште. Сва башта се нежно зеленила у првој лепоти пролећњег бујања; још се није чуло летње силно брујање инсеката; младо лишће је треперило, овде-онде певале су зебе, непрестано на једном и истом дрвету гукале су две грлице, негде је кукала кукавица, премештајући се сваки пут, а из даљине, иза воденичког јаза, допирала је сложна вика чавки, слична шкрипи мноштва колских точкова. А над свим овим, младим, сједињеним, тихим животом, надимајући своје груди, као велике, лење птице, тихо су пловили светли облаци. — Њежданов је гледао, слушао и увлачио ваздух кроз отворене, охладнеле усне...

И чисто му лакну; тишина је обузимала и њега.

А међутим, доле у спаваћој соби, говорило се и о њему. Сипјагин је причао жени како се с њиме упознао, и шта му је рекао кнез Г., и какве су разговоре водили за време путовања.

— Паметна глава! — понављао је он. — И има знања; истина, он је црвени, али за мене, ти знаш, то ништа не значи, ти људи бар имају амбиције. А и Коља је сувише млад; неће од њега примити никаквих глупости.

Валентина Михаиловна је слушала свога мужа с

умиљатим и, у исто време, подругљивим осмехом, као да јој се он исповедао због малко чудноватог, али занимљивог изгреда; као да јој је чак и пријатно било што је њен „seigneur et maitre",[1] такав солидан човек и угледан чиновник, још увек у стању да изненада избаци неки несташлук, не горе од неког двадесетогодишњег младића. Стојећи пред огледалом у као снег белој кошуљи, са плавим свиленим нараменицама, Сипјагин поче да чешља своју главу на енглески начин, са две четке; а Валентина Михаиловна, попевши се с ципелама на турски ниски диван, поче да му саопштава разне податке о газдинству, о творници хартије, која — авај! — није ишла тако добро како би то требало, о кувару, кога ће требати променити, о цркви, са које је опао малтер, о Маријани, о Каломејцеву...

Међу супрузима постојало је искрено поверење и складност; они су стварно живели у „љубави и слози", како се то говорило у старо време; а када је Сипјагин, довршивши своју тоалету, кавaљерски замолио Валентину Михаиловну за „ручицу", и када му је она пружила обе, и с нежном гордошћу посматрала како их он наизменично љуби, — осећање које се огледало на њиховим лицима било је добро и истинско осећање, ма да се оно код ње огледало у очима достојним Рафаела, а код њега у обичним генералским очима.

Тачно у пет часова Нјежданов је сишао доле на ручак, који већ није био објављиван звуком звона, него отегнутим завијањем кинеског „гонга". Већ се

[1] Господар и власник. — Прим. прев.

цело друштво било искупило у трпезарији. Сипјагин га поново поздрави свисока и показа му место за столом између Ане Захаровне и Коље. Ана Захаровна је била презрела девојка, сестра покојног старог Сипјагина; од ње се осећао камфор, као од устајале хаљине, и изгледала је неспокојном и снужденом. Она је у кући испуњавала улогу Кољиног надзорника или васпитача; њено смежурано лице показало је незадовољство када су Њежданова посадили између ње и њенога питомца. Коља је искоса погледао на свога новога суседа; паметни дечко се брзо досетио да је учитељу незгодно, да долази у забуну: јер он није дизао очију и готово ништа није јео. Кољи се ово допало: он се до тога тренутка бојао да му се учитељ не покаже строгим и набуситим. Валентина Михаиловна је исто тако с времена на време гледала на Њежданова.

„Он изгледа као студент, — мислила је она, — и није бивао у друштву, али има интересантно лице, и оригиналну боју косе, као у онога апостола кога су стари италијански мајстори увек сликали риђим, — и руке су му чисте". Уосталом, сви су за столом бацали погледе на Њежданова, и као да су га штедели, остављајући га на миру, за прво време; он је то осећао, и био је тиме задовољан, а у исти мах се због нечег љутио. Разговор за столом су водили Каломејцев и Сипјагин. Говор је ишао о обласним скупштинама, о губернатору, о друмарини, о откупним уговорима, о заједничким петроградским и московским познаницима, о лицеју г-на Каткова који је тек отпочео да ради, о тешкоћи да се доби-

ју радници, о казнама и потрицама, а тако исто и о Бизмарку, о рату од 66-те године и о Наполеону III, кога је Каломејцев величао као врло способног. Млади камер-јункер изражавао је веома назадна мишљења: напослетку, дошао је у разговору дотле да је цитирао, — истина, као шалу, — здравицу једног свога познаника племића, на некаквом имендáнском банкету: „Пијем за јединa начела која признајем", — узвикнуо је тај загрејани спахија: — „за кнут и за Редерера!"

Валентина Михаиловна намршти обрве и примети да је тај цитат — de très mauvais goût[1]. — Сипјагин је напротив изражавао врло либерална мишљења; учтиво и унеколико немарно побијао је Каломејцева; чак му се потсмевао.

— Ваша страховања у погледу еманципације, љубазни Семјоне Петровићу, — рече му он, између осталог, — потсећају ме на меморандум који је наш врло уважени и врло добри Алексије Ивановић Тверићинов предао 1860 године, а који је он свуда читао по петроградским салонима. Особито лепа је била једна реченица о томе како ће се наш ослобођени сељак неизоставно дићи, с буктињом у руци, против целокупне отаџбине. Требало је видети како је наш драги Алексије Ивановић, ширећи образчиће и буљећи очице, изговарао својим детињским малим устима: „ббуктиња! ббуктиња! дићи ће се ббуктињом!" Па, ето, свршила се еманципација... А где је сељак с буктињом?

— Тверићинов, — рече суморним гласом Кало-

[1] Врло рђавог укуса. — Прим. прев.

мејцев, — преварио се само у томе што неће сељаци поћи с буктињама, већ други.

Код ових речи Њеждановљ, који до тога тренутка скоро није ни примећивао Маријану, — она је седела укосо од њега, — одједном се згледа с њоме, и одмах је осетио да су они обоје, ова невесела девојка и он, истих убеђења и истога кова. Она није учинила никакав утисак на њега, када га је Сипјагин претставио њој; па зашто се он сада баш с њоме згледао? Он је одмах поставио себи питање: није ли стидно, није ли срамно седети и слушати слична мишљења, а не протестовати и давати својим ћутањем повода да се мисли да их човек и сам дели? Њежданов по други пут погледа у Маријану, и њему се учини да је и у њеним очима прочитао одговор на своје питање: „Та причекај; сада још није време... не вреди... после; увек ћеш имати кад..."

Њему је било пријатно мислити да га она разуме. Он опет стаде слушати разговор... Валентина Михаиловна одменила је свога мужа, и изражавала се још слободније, још радикалније но он. Она није могла да разуме „никако није могла да ра... зу... ме", како се образован и млад човек може придржавати такве застареле рутине!

— Уосталом, — додаде она, — уверена сам да ви то говорите тек онако, због лепе речи! А што се вас тиче, Алексије Дмитрићу, — обрати се она с љубазним осмехом Њеждановљу (он се у души зачудио што су његово име и презиме били њој познати), — ја знам, ви не делите страховања Семјона

Петровића: мени је Борис саопштио ваше разговоре с њиме за време пута.

Њежданов поцрвене, наже се над тањир и промрмља нешто неразумљиво: није да се он снебивао, али није био научио да разговара са тако сјајним особама. Сипјагина се једнако осмехивала на њега, а муж јој је покровитељски одобравао... Но зато Каломејцев, не журећи се, натаче своје округло стакло између обрве и носа и стаде посматрати студенчића који се усуђује да не дели његова „страховања". Али, т и м е је тешко било збунити Њежданова; напротив: он се тога тренутка исправи и са своје стране стаде посматрати великосветског чиновника: и исто тако изненадно, као што је у Маријани био осетио пријатеља, осети он непријатеља у Каломејцеву! И Каломејцев је то осетио; пустио је монокл да падне, окренуо се и покушао је да се насмеје... али од тога ништа није било; једино Ана Захаровна, која је потајно осећала страхопоштовање према њему, стала је у мислима на његову страну, и још јаче се љутила на нежељеног суседа, који ју је делио од Коље.

Ускоро затим сврши се и ручак. Друштво пређе на терасу да пије кафу; Сипјагин и Каломејцев запалише цигаре. Сипјагин беше понудио Њежданову једну праву регалију, али овај одби.

— Ах, да, — узвикну Сипјагин, — ја сам и заборавио: ви пушите само своје цигарете!

— Чудан укус, — примети кроз зубе Каломејцев,

Њежданов умало што не плану. — „Разлику између регалије и цигарете ја врло добро познајем, али нећу да се обавезујем", — умало што му не сле-

те с језика... Ипак се уздржао; али је још ту уписао ову другу дрскост у „дуговање" своме непријатељу.

— Маријана, — одједном проговори громким гласом Сипјагина, — немој се снебивати пред новим лицем... пуши до миле воље своју цигарету од кукурузног лишћа. Тим пре, — додаде она, обраћајући се Њежданову, — што сам слушала да у вашем друштву све госпођице пуше.

— Тако је, — одговори сухо Њежданов. То је била прва реч коју је он рекао Сипјагиној.

— А ја ето не пушим, — продужи она, зажмиривши умиљато својим кадифеним очима. — Заостала сам за временом.

Полако и пажљиво, баш као упркос ујни, Маријана извуче цигарету, кутијицу са шибицама и стаде пушити. Њежданов исто тако запали цигарету, позајмивши ватре од Маријане.

Вече је било дивно. Коља беше отишао у башту с Аном Захаровном; остало друштво остало је још око једног часа на тераси, наслађујући се ваздухом. Текао је довољно живахан разговор... Каломејцев је нападао књижевност; Сипјагин се и ту показао као либерал, бранио је њену независност, доказивао је њену корист, спомену чак и Шатобријана и то да га је император Александар Павловић одликовао орденом Св. Андрије Првозваног! Њежданов се није мешао у ово препирање; Сипјагина га је посматрала с таквим изразом као да, с једне стране, одобрава његову скромну уздржаност, а с друге стране — као да јој се мало чуди.

На чај сви пређоше у салон.

— Ми имамо, Алексије Дмитрићу, — рече Сипјагин Њежданову, — рђав обичај да увече играмо карте, па још забрањену игру — шлаге... Замислите само! — Ја вас не зовем... али, уосталом, Маријана ће бити тако добра, отсвираће нам нешто на клавиру. Та ви, надам се, волите музику, а? — И, не дочекав одговора, Сипјагин узе у руке пакет карата. Маријана седе за клавир и отсвира, ни добро ни рђаво, неколико Менделсонових „песама без речи". — Charmant! Charmant! quel touché![1] — завика из далека, као опарен, Каломејцев; али он је то викнуо више из учтивости; па и Њежданов, без обзира на наду коју је изразио Сипјагин, није имао никакве склоности ка музици.

Међутим Сипјагин са женом, Каломејцев и Ана Захаровна седоше да играју карте... Коља дође да се опрости и, добивши благослов од родитеља и велику чашу млека уместо чаја, оде да спава; отац викну за њим да од сутра почиње његово учење са Алексијем Дмитријем. Мало доцније, опазивши да Њежданов стоји осамљен насред собе и напрегнуто преврће листове фотографског албума, Сипјагин му рече да се не снебива и да иде у своју собу да се одмори, пошто је вероватно уморан од пута; а да је у њиховом дому главна девиза: слобода.

Њежданов искористи добивену дозволу и, поздравивши се са свима, пође напоље. На вратима он се сукоби с Маријаном и, загледавши се поново у њене очи, поново се убеди да ће бити с њоме као друг, иако му се она не само није насмешила, него је чак и намрштила обрве.

[1] Дивно! Дивно! То је свирање! — Прим. прев.

Он нађе своју собу испуњену мирисном свежином: прозори су стајали отворени цео дан. У башти, управо спрам његовог прозора, кротко и јасно певао је славуј; нејасно и топло се црвенило ноћно небо изнад заокругљених врхова липа: то се спремао да исплива месец. Њежданов упали свећу; ноћни сиви лептирићи јатимице појурише из мрачне баште и пођоше на пламен, кружећи и тискајући се, а ветар их је односио и лелујао модро-жути пламен свеће.

„Чудна ствар!" мислио је Њежданов, лежећи већ у постељи... „Домаћини су, изгледа, добри, либерални, чак и хумани људи... а тако је тешко на души. Камер-хер... камер-јункер... Али, мудрије је јутро од вечери... Не вреди бити сентименталан".

Али у томе тренутку у башти стражар чврсто и јако удари у даску — и разлеже се отегнути крик: „Слуша ... а ... ај!"

— Па ... а ... зи! — одазва се други сетан глас.

— Пих, Боже мој! Баш као у тврђави!

VIII

Њежданов се пробудио рано и, не сачекавши да се појави слуга, обуче се и сиђе у башту. Врло велика и лепа је била ова башта, и одржавана у најбољем реду: најмљени радници чистили су лопатама стазице; у јасном зеленилу жбунова појављивале су се црвене мараме на главама сељачких девојака, снабдевених грабљама. Њежданов стиже до јаза: јутарња магла се била подигла с њега, али се још димила местимично, по осенчаним увалама обала. Невисоко сунце бацало је ружичасте зраке по

свиластом олову његове широке мирне површине. Петорица дунђера трудили су се око надмостице: ту одмах њихао се, једва се љуљајући с бока на бок и ширећи од себе лаке таласиће по води, нов, ишарани чамац. Људски гласови чули су се ретко и уздржано: све је одисало јутром, тишином и спорошћу јутарњег рада, одисало је поретком и правилношћу устаљеног живота. И гле, на завијутку алеје, Њежданову се указа само оличење реда и правилности, — указа му се Сипјагин.

На њему је био дуг капут боје грашка, нека врста шлафрока, и шарена капа; он се ослањао на енглески бамбусов штап, и тек избријано лице његово одисало је задовољством; он је ишао да разгледа своје газдинство. Сипјагин се љубазно поздрави с Њеждановим.

— Аха, — кликну он, — ја видим, ви сте од младих, па још раних! (Он је, вероватно, хтео овом, не сасвим умесном узречицом да изрази своје одобравање Њежданову зато што овај, као и он, такође није дуго остајао у постељи). Ми у осам часова пијемо заједнички чај у трпезарији, а у дванаест доручкујемо; у десет часова ви ћете дати Кољи ваш први час из рускога језика, а у два из историје. Сутра, 9-ог маја, је његов имендан, и лекција неће бити; али данас молим да се почне!

Њежданов климну главом, а Сипјагин се опрости с њим по француском начину, неколико пута једно за другим брзо подносећи руку сопственим уснама и носу, — и оде даље, весело машући штапом и звиждућући, — сасвим не као важан чиновник или

достојанственик, већ као добри руски country gentleman.[1]

До 8 часова Њежданов се задржавао у башти, наслађујући се хладом старог дрвећа, свежином ваздуха и певањем птица; јека гонга одазва га у кућу, — и он нађе све друштво у трпезарији. Валентина Михаиловна врло се умиљато понашала према њему; у јутарњој тоалети она му се учини савршеном лепотицом. Лице Маријанино изражавало је обичну усредсређеност и строгост. Тачно у десет часова давала се прва лекција, у присуству Валентине Михаиловне: она се прво обавестила код Њежданова, неће ли она сметати, и све време врло се скромно држала. Коља се показао као бистар дечко; после неизбежних првих колебања и сметености, лекција је прошла срећно. Валентина Михаиловна је остала, како се чинило, сасвим задовољна Њеждановим, и неколико пута је љубазно отпочињала разговор с њиме. Он се опирао... али не сувише. Валентина Михаиловна је присуствовала исто тако и другој лекцији — из руске историје. Она је са осмехом изјавила да јој је из овог предмета потребан наставник баш као и Кољи, и исто се тако скромно и тихо држала као за време прве лекције. Од два до пет часова Њежданов је седео у својој соби, писао писма у Петроград — и осећао се... некако неодређено: досаде није било, није било ни чежње; напрегнути нерви помало су попуштали. Они су се напрегли поново за време ручка, иако је Каломејцев био отсутан и није се мењала умиљата предусретљивост домаћичина; али баш та преду-

[1] Сеоски племић. — Прим. прев.

сретљивост је малко љутила Њежданова. Уз то још. његова сусетка, стара девојка Ана Захаровна, отворено се понашала непријатељски и дурила се, а Маријана је и надаље била озбиљна, па и сам Која већ га је и сувише слободно гурао ногама. Сипјагин је такође изгледао нерасположен. Он је био врло незадовољан управитељем своје фабрике хартије, Немцем, којега је најмио за велике новце. Сипјагин је узео грдити све Немце уопште, при чему је изјавио да је он до извесног степена словенофил, и споменуо је једног младог Руса, некаквог Соломина, који је, по чувењу, на одличну ногу поставио фабрику суседа трговца; много му се хтело да се упозна с тим Соломиним. Пред вече је дошао и Каломејцев, чије се имање налазило свега на десет врста од „Аржанова" — тако се звало село Сипјагиново. Дошао је и судија, спахија из реда оних које је тако тачно окарактерисао Љермонтов у два позната стиха:

Сав у кравати, фраку до пета . . .
Брци, танак глас — и мутан поглед.

Дошао је други сусед са снужденим, безубим лицем, али ванредно чисто обучен; дошао је срески доктор, веома рђав лекар, који је волео да се разбацује научним изразима: он је уверавао, например, да претпоставља Кукољника Пушкину, зато што код Кукољника има много „протоплазме". Седоше да играју карте. Њежданов се удаљи у своју собу — и до после поноћи је читао и писао.

Идућег дана, 9-ог маја, био је Кољин имендан.

С целом кућом, на троје отворених каруца, с лакејима позади, кренула су се „господа" у цркву, а до ње ни четврт врсте није било. Све се догодило врло парадно и раскошно. Сипјагин је метнуо на себе ленту; Валентина Михаиловна је обукла дивну париску хаљину светле боје јоргована, — и у цркви, за време службе, молила се из мајушне књижице, повезане у кадифу малинове боје; књижица ова узбуђивала је неке старце; један од њих није се могао уздржати и запитао је свога суседа: „Шта то она, Господе опрости, врача, шта ли?" — Мирис цвећа, које је испуњавало цркву, сливао се са силним задахом нових, сумпором надимљених гуњева, накатранисаних чизама и цокула, — а над свима овим испарењима загушљиво пријатно царио је тамјан. Појци и црквењаци за певницама појали су необично марљиво. Уз помоћ фабричких радника, који су им се придружили, они су чак покушали и концерт! Било је тренутака када је свима присутнима било мало... мучно. Тенор (а то је био глас фабричког радника Клима, човека са сушицом у највишем степену) извијао је сам, без сваке подршке, хроматичке, ниске и потмуле гласове; ужасни су били ти гласови! — али да су издали они— цео би концерт одмах пропао... Ипак, ствар се... некако... свршила. Отац Кипријан, свештеник врло уважене спољашности, са набедреником и камилавком, одржао је врло поучну проповед, прочитавши је; нажалост, брижљиви поп је нашао за потребно да наведе имена некаквих премудрих асирских царева, чиме је врло отежао себи изговор, — и, ма да је показао неку ученост, ипак се силно ознојио! Нежданов,

који одавно није био у цркви, забио се у угао међу жене: оне су покаткад искоса бацале погледе на свет, усрдно се крстећи, ниско се клањајући и озбиљно бришући носеве својој малој деци; но зато су сељачке девојке, у новим гуњевима, с нискама на челу, и дечаци у потпасаним кошуљицама, са извезеним нараменицама и црвеним тракама, пажљиво загледали новога богомољца, окренувши се лицем право к њему. . . А Њежданов је гледао на њих и мислио је — разне мисли.

После службе, која се одужила веома дуго, — служба Николаја Чудотворца, као што је познато, мал' те није најдужа од свих служби православне цркве, — све свештенство, на позив Сипјагинов, крете се ка господској кући и, обавивши још неке обреде који приличе овом случају, па и пошкропивши собе светом водом, доби обилан доручак, у току којега су се водили обични, добронамерни, али мало заморни разговори. И домаћин и домаћица — иако у ово доба дана никада нису доручковали — ипак су сад мало и јели и мало пили. Сипјагин је чак испричао једну анегдоту, потпуно пристојну, али смешну, — што је, поред његове црвене ленте и достојанства, начинило, може се рећи, радостан утисак, — а код оца Кипријана изазвало осећање и благодарности и дивљења. За „освету", а тако и ради тога да би показао да и он у згодној прилици може да саопшти нешто занимљиво, — отац Кипријан је испричао свој разговор са „архијерејем", када је овај, обилазећи епархију, дозвао све свештенике среза к себи у град, у манастир. — Он је строг, престрог, — уверавао је отац Кипријан. — Прво се

распита о приходу, о реду, а после тога држи испит... Обратио се он тако и мени. — Кад слави твој храм? — О Преображењу Спаситељевом, велим ја. — А тропар за тај дан знаш? — Како не бих знао! — Поj! — А ја одмах: „Преобразилсја јеси на горје, Христе Боже наш..." — Стој! Шта је преображење и како га треба разумети? — Једном речи, кажем ја: хтео је Христос ученицима славу Своју да покаже! — Добро, каже; ево ти од мене иконица за спомен. — А ја њему пред ноге. — Хвала ти, владико!... — Тако се ја вратим од њега здрав и читав.

— Ја имам част лично познавати преосвећенога, — важно примети Сипјагин. — Врло достојан пастир!

— Врло достојан, — потврди и отац Кипријан. — Само не ваља што сувише има поверења у свештенике.

Валентина Михаиловна спомену сеоску школу и показа при томе на Маријану, као на будућу учитељицу; ђакон (њему је био поверен надзор над школом), — човек атлетског састава и с дугом таласастом косом, која је нејасно потсећала на рашчешљани реп орловског касача, — хтеде да изрази своје допадање; али, не помишљајући на јачину свога грла, тако јако рикну, да се и сам препаде, и друге поплаши. — После овога свештенство се убрзо удаљи.

Коља, у своме новом капутићу са златним дугметима, био је јунак дана: њему су делили поклоне, њему су честитали, љубили му руке и са главног улаза и са споредног: фабрички радници, слуге, старице и девојке; сељаци, више по старој ропској

навици, шумели су пред кућом около столова, претрпаних колачима и боцама с ракијом. — Коља се и стидео, и радовао, и поносио, и снебивао, и улагивао се око родитеља, и истрчавао из собе; а за ручком Сипјагин нареди да се донесе шампањац, — и, пре него што ће испити за здравље синовљево, одржа здравицу. Говорио је о томе шта значи: „служити земљи", и којим би путем он желео да пође његов Николај!... (он га је баш тако назвао) — и шта с правом очекује од њега: прво, породица, друго — сталеж, друштво, треће — народ, — да, милостива господо, народ, — и четврто — влада! Одушевљавајући се постепено, Сипјагин је постигао, напослетку, праву красноречивост, при чему је, по примеру Роберта Пила, стављао руку под крајеве фрака; реч „наука" га трону, и он заврши своју здравицу латинским усклико̂м: Laboremus![1] који је одмах превео на руски језик. Коља с бокалом у руци пође уздуж стола да се захвали оцу и да се изљуби са свима.

Њежданову се опет десило да је измењао погледе с Маријаном... Обоје су они, вероватно, осећали једно и исто... Али једно с другим они нису говорили.

Уосталом, Њежданову је све што је видео изгледало пре смешно, па чак и занимљиво, него ли досадно и непријатно, а љубазна домаћица, Валентина Михаиловна, показивала му се паметном женом, која зна да игра улогу и, у исто време, тајно се радује што постоји друго лице, исто тако паметно и досетљиво, које је разуме... Њежданов, вероватно,

[1] Радимо. — Прим. прев.

ни сам није слутио до којега степена је његово самољубље било поласкано њеним понашањем према њему.

Идућег дана лекције се обновише, и живот пође обичним колосеком.

Недеља прође неприметно... О томе шта је искусио, шта је све мислио Њежданов, најбоље може показати одломак писма које је он упутио некаквом Сиљину, бившем свом другу из гимназије и најбољем свом пријатељу. Тај Сиљин није живео у Петрограду, већ у удаљеном губернијском граду, код имућног рођака, од кога је зависио потпуно. Његов положај је био такав да он није могао ни помислити да ће се икада истргнути оданде; човек је он био немоћан, бојажљив и неспособан, но ванредно чисте душе. Политиком се он није бавио, читао је с времена на време некакве књижице, свирао је из досаде у флауту и бојао се девојака. Сиљин је страсно волео Њежданова, — он је уопште имао предано срце. Ни пред киме се Њежданов није тако сав откривао као пред Владимиром Сиљиним; када је он овом писао, увек му је изгледало да разговара са бићем блиским и познатим, али становником другога света, или са сопственом савешћу. Њежданов није могао ни да претстави себи како би он поново могао живети са Сиљиним, у једном граду... Он би, вероватно, одмах охладнео према њему: врло је мало заједничког било код њих; али му је он писао радо и много — и потпуно отворено. Према другима је, бар на хартији, увек био некако неискрен и приказивао се друкчијим но што је био; према Сиљину никада! Владајући рђаво пером, Си-

љин је одговарао мало, кратким и невештим фразама; али Њежданову нису ни требали дугачки одговори: он је знао и без тога да његов пријатељ гута сваку његову реч, као друмска прашина млазеве кише, да чува његове тајне као светињу, — и, изгубљен у глухој и безизлазној самоћи, само и живи његовим животом. Никоме на свету Њежданов није говорио о својим односима с њим и ценио их је изванредно.

„Но, верни пријатељу, чисти Владимире”, — тако му је он писао: он га је увек звао чистим, и не забадава! — „честитај ми: запао сам ти у добру отаву и могу сада да се одморим и да прикријем снагу. Живим у кондицији код богатог достојанственика Сипјагина, поучавам његовог синчића, једем дивно (ја у животу нисам тако јео!), спавам крепко, шетам се у сласт по прекрасној околини, а што је главно, извукао сам се на време испод туторства петроградских другова; и ма да ми је испочетка досада гризла страшно, сада као да ми је постало лакше. Ускоро ћу морати да се упрегнем у јарам који ти је познат, т.ј. морам онако играти у какво сам се коло ухватио (мене су управо због тога овамо и отпустили); но, засада, могу да живим драгоценим животињским животом, да пуштам трбух — и, рецимо, да састављам стихове, само ако ме буде воља. Такозвана посматрања одложена су за друго време; имање ми изгледа добро уређено, само можда фабрика рамље; откупом одвојени сељаци — некако су неприступачни; а најмљена послуга — има и сувише пристојна лица. Но то ћемо претрести други пут. Домаћини су — учтиви,

либерални; господин је дружеван, — па се тек одједном вине на своју висину: високоучен је то човек! Госпођа је — права лепотица и много мора да држи до себе: просто те вреба, — а већ како је мека! — Сасвим је без костију! Ја је се помало бојим; ти већ знаш какав сам ти ја каваљер за даме! — Суседа има — рђавих; старица ми једна смета... Али више свију ме занима једна девојка, нека рођака или другарица — Господ би је знао! — с којом нисам проговорио скоро ни две речи, али у којој осећам своје горе лист..."

Овде је долазио опис Маријаннне спољашности — свих њених навика; а затим је он настављао:

„Да је она несрећна, горда, самољубива, повучена у себе, а што је главно, несрећна, — то за мене не подлежи сумњи. Зашто је она несрећна, — то ја засада још не знам. Да је она поштена душа — то ми је јасно; да ли је добра, — то је још питање. А да ли и постоје савршено добре жене — ако нису глупе? И треба ли то? Уосталом, ја жене уопште мало знам. Домаћица је не воли... И она јој враћа истом мером... Али која је од њих у праву, — не зна се. Претпостављам да ће пре бити крива домаћица... јер је и сувише учтива према њој; а у оне чак и обрве нервозно подрхтавају када говори са својом покровитељком. Да; она је врло нервозно створење; и у томе је налик на мене. И о т р г н у т а је од свога корена исто тако као и ја, — ма да, вероватно, не на један исти начин.

„Када се све ово мало размрси, — писаћу ти...

„Она са мном скоро никада не говори, као што ти већ рекох; но у оно мало речи што их је мени упу-

тила (свагда изненада и неочекивано) — звучи некаква сурова искреност . . . Мени је то пријатно.

„Збиља, што те твој рођак још увек држи на белом хлебу — и не мисли да умре?

„Да ли си ти читао у „Веснику Европе" расправу о последњим самозванцима у оренбуршкој губернији? И то је, брате мој, било 34-те године! Ја тај лист не волим, а и писац је — конзервативац; али је ствар занимљива, и може да наведе човека на размишљање . . ."

IX

Превалила је већ била половина маја; настали су баш први жарки летњи дани. Свршивши лекцију из историје, Њежданов се крену у башту, а из баште пређе у брезов шумарак, који се с једне стране додиривао с њоме. Један део овога шумарка исекли су пре петнаест година трговци; по свима посеченим местима избила је густа брезова честа. С нежним, сребрнастим стаблима, са сивкастим прстеновима, стајала су густа дебла дрвећа; ситно лишће се јарко и сложно зеленило, као да га је неко опрао, па превукао лаком; пролећња травица пробијала се у оштрим језичцима кроз подједнаки слој прошлогодишњег мрко-жутог опалог лишћа. Цео су шумарак пресецале уске путање; жутокљуни црни дроздови с изненадним криком, као преплашени, прелетали су преко ових путања, ниско, изнад саме земље, и, на врат на нос, бацали су се у честу. Прошетавши се око пола часа, Њежданов седе мало, напослетку, на посечени пањ, око којега је лежало поцрнело, старо иверје: оно је лежало у гомилицама, како је некада пало под

секиром. Много пута га је покривао зимски снег и нестајао с њега у пролеће, — и нико га није дирао. Њежданов је седео окренут леђима густом зиду младих бреза, у дебелој, но краткој сенци; он није мислио ни о чему, он се сав предавао оном нарочитом пролећњем осећању, које је — и код младог, и код старог срца — увек помешано с тугом . . . узбуђеном тугом ишчекивања — код младога, укоченом тугом сажаљења — код старога . . .

Њежданов одједном чу шум корака који су се приближавали.

То није ишао један човек — и није био сељак у опанцима или тешким чизмама — нити је била босонога сељанка. Изгледало је, као да двоје иду полако, равномерно . . . Женска хаљина зашуштала је лако . . .

Одједном, зачу се пригушени глас, глас мушкарца:

— И тако, то је ваша последња реч? Никада?

— Никада! — понови други, женски глас, који се учини познат Њежданову, и тренутак касније, на савијутку путање, која је на томе месту обилазила око младе брезове честе, појави се Маријана у пратњи неког црномањастог, црнооког човека, кога Њежданов до тога тренутка није виђао.

Обоје застадоше, као укопани, када угледаше Њежданова; — а он се толико зачудио да се чак није ни подигао са пања, на коме је седео . . . Маријана поцрвене до ушију, но истог се тренутка и презриво осмехну . . . На кога ли се односио овај потсмех — да ли на њу саму, зато што је поцрвенела — или на Њежданова?. . . А сапутник њен намршти густе обрве — и севну жућкастим беоњачама својих не-

мирних очију. Затим се погледа с Маријаном — и обоје, окренувши се леђима Њеждановy, пођоше даље, не убрзавајући кораке, док их је међутим он пратио зачуђеним погледом.

Пола часа доцније, он се врати кући, у своју собу, — а када је, дозван брујањем гонга, ступио у салон, он је угледао у њему оног истог црномањастог непознатог човека који је набасао на њега у шумарку. Сипјагин му је привео Њежданова и претставио га је као свога beau-frère-a,[1] брата Валентине Михаиловне — Сергија Михаиловића Маркелова.

— Молим вас, господо, да волите један другог и да се пазите! — узвикну Сипјагин, са њему толико својственим, величанствено љубазним и, у исто време, расејаним осмехом.

Маркелов се ћутећи дубоко поклони; Њежданов одговори на исти начин . . . а Сипјагин, лако забацујући уназад своју малу главицу и трзајући раменима, отиде у страну. — Ја сам вас, ето, саставио, а да ли ћете ви баш волети и пазити један другог — то је за мене прилично индиферентно!"

Тада се Валентина Михаиловна приближи овом непомичном пару, поново их претстави једно другом — и са нарочитим, нежним сјајем погледа, који се, као по заповести, јављао у њеним дивним очима, отпоче разговор са братом.

— Шта је то, cher Serge,[1] ти нас сасвим заборављаш! чак ни на Кољин имендан ниси дошао. Или се код тебе тако много посла накупило? Он са својим сељацима уводи некакав нови поредак, — обрати се

[1] Шурак. — Прим. прев.

[1] Драги Серж. — Прим. прев.

она Нежданову: — врло оригиналан: њима три четвртине од свега, а себи једну четвртину; и ту он још налази да њему много остаје.

— Моја сестра воли да се шали, — обрати се сад и Маркелов Нежданову: — али сам ја спреман да се сложим с њом, да **један** човек узима четвртину од онога што припада целој **стотини** — заиста је много.

— А ви, Алексије Дмитријевићу, да ли сте приметили да ја волим да се шалим? — запита Сипјагина још увек с истом нежном мекоћом и у погледу и у гласу.

Нежданов није знао шта да одговори; — а у том јавише да долази Каломејцев. Домаћица му пође у сусрет, — и неколико минута касније, појави се слуга и певајућим гласом објави да је јело готово.

За ручком, Нежданов је и нехотице једнако погледао на Маријану и Маркелова. Они су седели једно до другог, обоје са обореним очима, са стиснутим уснама, са суморним и строгим, готово срдитим изразом лица. Нежданов се нарочито чудио томе, како је то Маркелов могао бити брат Сипјагине. Тако се мало сличности примећивало међу њима. Једно можда: обоје су имали тамну кожу; али код Валентине Михаиловне мат боја лица, руку и плећа претстављала је једну од њених дражи . . . а код њенога брата она је прелазила у оно црнило које учтиви људи хвале као бронзану боју, али која руско око потсећа — на сару од чизме. Косу је Маркелов имао кудраву, нос мало кукаст, усне крупне, упале образе, увучен трбух и жилаве руке. Сав је он био жилав, сух, — и говорио је бакарним, оштрим, отсечним гласом.

Сањив поглед — натмурен изглед, — баш права љутица! Он је јео мало, више је ваљао куглице од хлеба и само је по каткад подизао очи на Каломејцева, који се тек био вратио из града, где је видео губернатора у једној не сасвим пријатној по њега, Каломејцева, ствари, коју је он, уосталом, брижљиво прећуткивао, и који се распевао као славуј.

Сипјагин, као и обично, зауздавао га, када би се он сувише занео, али се много смејао његовим анегдотама и бон-мо[1], иако је налазио — „qu'il est un affreux réactionnaire"[2]. Каломејцев је уверавао, између осталог, да је пао у потпуно усхићење од назива који мужици — oui, oui! les simples mougiks![3] — дају адвокатима. „Ћаскала! ћаскала!" — понављао је он с усхићењем: — ce peuple russe est délicieux![4] — Затим је испричао како је, посетивши једном народну школу, поставио ученицима питање: Шта је то строфокамила? — А како нико није умео да одговори, па ни сам учитељ, то је он, Каломејцев, поставио друго питање: Шта је то питекус? — наводећи уз то стих Хамницера: „И питекус малоумни, писац зверских лица!" — И на то му нико није одговорио. — Ето какве су народне школе!

— Али дозволите, — примети Валентина Михаиловна: — и ја сама не знам, какве су то звери?

— Госпођо, — узвикну Каломејцев, — вама и није потребно да то знате!

[1] Духовитим речима. — Прим. прев.

[2] Да је он ужасан реакционар. — Прим. прев.

[3] Да, да! обични мужици. — Прим. прев.

[4] Овај руски народ је диван! — Прим. прев.

— А ради чега је то потребно народу?

— А ради тога што је боље да он зна за питекуса или трофокамила, него за некаквог Прудона или Адама Смита!

Но ту Сипјагин опет заустави Каломејцева, изјавивши да је Адам Смит — један од светлила људске мисли, и да би било корисно усисавати његова начела . . . (он баш нали себи чашицу шато д'икема) заједно с млеком . . . (он принесе себи под нос и помириса вино) мајчиним! — Он прогута чашицу, Каломејцев исто тако испи и похвали вино.

Маркелов није обраћао нарочиту пажњу на брбљање петроградског камер-јункера, али је једно двапут упитно погледао на Њежданова и, бацивши куглицу од хлеба, умало што не погоди баш право у нос красноречивог госта . . .

Сипјагин је остављао на миру свога шурака; Валентина Михаиловна исто тако није отпочињала разговор с њим; — видело се да су они обоје, и муж и жена, били навикли да сматрају Маркелова за особењака, кога је боље не задиркивати.

После ручка Маркелов оде у собу за билијарење да попуши лулу, а Њежданов пође у своју собу. У ходнику се сукоби с Маријаном. Он хтеде да прође мимо . . . она га заустави оштрим покретом руке.

— Г-н Њежданов, — отпоче она не сасвим сигурним гласом: — мени би, заправо, требало да буде свеједно, ма шта ви о мени мислили; али ја ипак сматрам . . . ја сматрам . . . (она није налазила речи) ја сматрам умесним да вам кажем, да када сте ме ви срели данас у шумарку са г-ном Маркеловим. . . Реците, ви сте, вероватно, помислили: зашто су се

они обоје збунили и зашто су они дошли овамо — баш као на састанак?

— Мени се заиста учинило мало чудновато . . . — отпоче Њеждානов.

— Г-н Маркелов ме је, — прихвати Маријана, — запросио; — и ја сам га одбила. Ето то је све што сам имала да вам кажем; а сада — збогом. И мислите о мени што год хоћете.

Она се брзо окрете и пођe брзим корацима по ходнику.

Њеждानов се врати у своју соби, седе поред прозора и замисли се. — Каква је ово чудна девојка, — и на што овај дивљи иступ, ова нетражена искреност? Шта је то, — жеља за оригиналношћу, или просто фразерство, или гордост? Највероватније је да је гордост. Она не може да трпи ни најмање сумњичење. . . Она не може да поднесе мисао да неко о њој има погрешан суд. Чудна девојка!

Тако је размишљао Њежданов; а доле на тераси водио се разговор о њему, и он је врло добро све чуо.

— Осећа мој нос, — увераваше Каломејцев, — осећа да је то — црвени. Ја сам се, још када сам био чиновник за особите послове код московског генерал-губернатора, — avec Ladislas[1] — наоштрио против те господе — против црвених, па још и против раскольника. Дешавало се да их просто одмах осетим. — Ту Каломејцев, „баш као што треба", исприча како је једном, у околини Москве, ухватио з а п е т у старца расколника, на кога је изненада нагрнуо са полицијом и који умало што није искочио кроз про-

[1] Са Ладисласом. — Прим. прев.

зор из собе. . . „А тако је до тога тренутка мирно седео на клупи, лењштина једна!"

Каломејцев је заборавио да дода да се тај исти старац, стрпан у затвор, одрекао сваке хране и да је уморио себе глађу.

— А ваш нови учитељ, — настави ревносни камер-јункер, — црвен је, безусловно! Да ли сте ви обратили пажњу на то да се он никада први не јавља?

— А зашто да се он први јавља? — примети Сипјагина. — Мени се, напротив, то свиђа код њега.

— Ја сам гост у кући где он служи, — узвикну Каломејцев: — да, да, служи, за новац, comme un salarié. . .[1] Рекло би се да сам му ја старији. И он је дужан да ми се јави први.

— Ви сувише тражите, најљубазнији мој, — умеша се Сипјагин, нарочито наглашавајући: — све то одише, извините, нечим сасвим назадним. Ја сам купио његове услуге, његов рад, али је он остао слободан човек.

— Не осећа он узду, — настављао је Каломејцев: — узду: le frein! Сви су ти црвени — такви. Кажем вам: ја имам за њих чудан нос! Једино ако би се Ladislas у овоме погледу могао мерити са мном. Само кад би ми он, тај учитељ, пао шака, — ја бих њега већ притегао! Ех што бих га притегао! Другу би песму он код мене запевао; и како би још скидао капу преда мном. . . дивота!

— Ђубре, хвалисавац! — умало што не викну од горе Нежданов. . . Но у тај мах отворише се врата његове собе, — и у њу, на не мало чуђење Неждановљево, уђе Маркелов.

[1] Као најамник. — Прим. прев.

X

Њежданов се диже са свога места њему у сусрет, а Маркелов му приђе право и без поздрава и без осмејка запита га: је ли заиста он Алексије Дмитријевић Њежданов, студент петроградског универзитета?

— Да. . . заиста, — одговори Њежданов.

Маркелов извуче из бочног џепа распечаћено писмо. — У том случају, прочитајте ово. Од Василија Николајевића, — додаде он, значајно спустивши глас.

Њежданов разви и прочита писмо. То је било нешто у смислу полуслужбеног циркулара, у коме се доносилац, Сергије Маркелов, препоручивао као један од „наших", који потпуно заслужују поверење; затим је долазило упутство о неодложној неопходности сарадње, о ширењу познатих начела. Циркулар је уосталом био упућен и Њежданову, такође као поузданом човеку.

Њежданов пружи руку Маркелову, замоли га да седне и сам се спусти на столицу. Маркелов отпоче с тим што, не говорећи ни речи, запали цигарету. Њежданов пође за његовим примером.

— Ви сте већ успели да се зближите са овдашњим сељацима? — запита, напослетку, Маркелов.

— Не; засада још нисам успео.

— А да ли сте ви одавно дошли овамо?

— Скоро ће бити две недеље.

— Има много посла?

— Не сувише.

Маркелов се суморно накашља.

— Хм! Народ је овде довољно шупаљ, — настави он: — непросвећен народ. Треба га поучавати. Сиротиња је велика, а никога нема да растумачи откуда долази та сиротиња.

— Бивши мужици вашег зета, колико се то може просудити, нису сиромашни, — примети Њежданов.

— Мој зет је — препредењак, вештак да замаже очи. Овдашњи сељаци, заиста, прилично су; али он има творницу. Ето где треба уложити старање. Ту само зачепркај: као у мравињаку, одмах ће се све ускомешати. Имате ли књига уза се?

— Имам. . . али не много.

— Ја ћу вам послати. Како то да немате?

Њежданов ништа не одговори. Маркелов исто тако ућута и само је пуштао дим кроз нос.

— Какав је, ипак, подлац тај Каломејцев, — проговори он наједанпут. — За ручком сам мислио: да устанем, да приђем томе господину — и да му у прах сатрем све његово безобразно лице, да се други не би поводили. Али не! Сада има важнијег посла, него бити камер-јункере. Сада није време срдити се на глупаке; сада је време спречавати их да чине глупа дела.

Њежданов климну потврдно главом, а Маркелов се опет маши за цигарету.

— Овде, међу свом том домаћом чељади, има један способан младић, — поче он опет: — не ваш слуга Иван... то је — некаква шепртља, већ други... зове се Кирил, он је при бифеу. (Тај Кирил је био познат као древна пијаница). Обратите пажњу на њега. Раскалашна глава. . . али ми баш не можемо бити много осетљиви. А шта велите о мојој сестри? — до-

даде он, изненада подигавши главу и упревши своје жуте очи на Њежданова. — Та ће бити још лукавија, него мој зетић. Како ви мислите о њој?

— Мислим да је она врло пријатна и љубазна дама... А уз то, она је врло лепа.

— Хм! Како се то ви, господо, у Петрограду, фино изражавате... Чудим се! Но... а што се тиче... — отпоче он, но одједном се натмури, потамне у лицу и не заврши отпочету реченицу. — Потребно нам је, видим, да се потанко изразговарамо, — отпоче он опет. — Овде није могућно. Ђаво би их знао. И пред вратима, може бити, прислушкују. Знате ли шта ћу вам предложити? Данас је субота; ви сутра, ваљда, не дајете лекције моме нећаку?... Зар није тако?

— Имам сутра у три часа с њим репетицију.

— Репетиција. Баш као у позоришту. То, мора бити, моја сестра измишља такве речи. Но, свеједно. Хоћете ли? Хајдмо сад одмах к мени. Моје се село налази на десет врста одавде. Коњи су ми добри: прелетеће као птице, ви ћете код мене преноћити, провешћете јутро, а сутра око три часа ја ћу вас довести натраг. Да ли сте сагласни?

— Па добро, — проговори Њежданов. Од самога доласка Маркелова он се налазио у узбуђеном и нелагодном расположењу. Изненадно зближење с њиме збуњивало га је; а у исто време вукло га је к њему. Он је осећао, он је схватао, да се пред њим налази вероватно ограничено, али несумњиво поштено и силно биће. А уз то још тај силни сусрет у шумарку, то неочекивано објашњење Маријане...

— Е, па дивно! — узвикну Маркелов. — Ви се,

дотле, спремите; а ја идем да наредим да упрегну у кола. Та ви, надам се, немате шта да питате овдашње домаћине?

— Ја ћу их предупредити. Без тога, мислим, ја се не смем удаљити одавде.

— Ја ћу им казати, — прихвати Маркелов. — Ви се не брините. Они су се сада занели у карте и неће ни приметити ваше отсуство. Мој зет стално убраја себе у државнике, а овамо једино што зна, то је да одлично игра карте. Али, право да се каже: овим се сретством многи провлаче! . . . Дакле будите готови. Ја ћу одмах све наредити.

Маркелов се удаљи; а један час касније, Њежданов је седео заједно с њим на великом кожном јастуку, у широким, пространим, врло старим и врло удобним колима; омалени кочијаш непрестано је звиждукао на своме седишту некаквим невероватно пријатним, птичјим звиждуком; тројка шарених коња са оплетеним црним гривама и реповима брзо је грабила по равноме путу; и застрти већ првом ноћном сенком (у тренутку одласка беше избило десет часова) равномерно су промицали, — неко назад, а друго напред, већ према удаљености, — издвојено дрвеће, џбунови, поља, ливаде и јаруге.

Малено сеоце Маркеловљево (оно је имало свега двеста десетина и доносило око 700 рубаља прихода, — а звали су га Борзјонково) налазило се на три врсте од губернијског града, од којега је имање Сипјагиново било удаљено на седам врста. Да се дође у Борзјонково, потребно је било проћи кроз град. Нису успели нови познаници ни да измењају педесет речи, кад већ почеше да светлуцају пред њима јадни

кућерци ситних варошана из предграђа са упалим тесаним крововима, с мутним мрљама светлости у накривљеним прозорчићима, а затим загрми под точковима камење губернијског плочника, кола почеше да отскачу, да се клате са стране на страну, и, поигравајући при сваком удару, прођоше поред глупих каменитих трговачких двокатница, с фронтонима, цркава са стубовима и механа. . . Било је уочи недеље; на улицама већ није било пролазника, али се по крчмама још тискао народ. Отуда су избијали промукли гласови, пијане песме, одвратни звуци хармонике; а кроз изненадно отворена врата била је прљава топлота, јаки задах алкохола и црвени одблесак шкиљавих лампи. Скоро пред сваком крчмом стајале су сељачке таљиге, у које су биле упрегнуте чупаве, трбушате раге; покорно обесивши чупаве главе, оне су, рекло би се, спавале; поцепани, распојасани сељак у округластој зимској шубари, која се обесила као врећа на потиљак, излазио је из крчме, — и, наслонивши се грудима на рукуницу, остао је тако непомичан, немоћно пипајући, машући и шарајући нешто рукама; или је мршави фабрички радник с накривљеном капом, са извученом кошуљом и бос, — та чизме су остале у крчми, — чинио неколико несигурних корачаја, застајао, чешао се по леђима, — и, хукнувши изненада, враћао се натраг. . .

— Савлађује пиће рускога човека! — сумрачно примети Маркелов.

— Од невоље, баћушка Сергије Михаиловићу! — проговори, не обрћући се, кочијаш, који је пред сваком крчмом престајао да звижди и као да се удубљавао у себе.

— Терај! терај! — одговори Маркелов, љутито тресући огрлицу огртача. Кола пређоше преко широког пијачног трга, који је сав заударао на купус и асуре, минуше поред губернаторског дома са шареним стражарама око капије, поред неке приватне куће с кулом, булеваром са тек засађеним и већ умирућим младим дрвећем, поред гостионице, испуњене лавежом паса и звекетом ланаца, и, мало по мало, прошавши варошку капију, престигнувши дуги, дуги низ натоварених кола, која су се кренула на пут за хладовине, поново се нађоше на слободном ваздуху ван града, на широком, врбама засађеном путу, — и поново се повезоше брже и уједначеније.

Маркелов, — и о њему треба рећи неколико речи, — био је шест година старији од своје сестре, Сипјагине. Васпитавао се у артиљеријској школи, одакле је био изашао као официр; али је већ у чину поручника био дао оставку, због непријатности са командиром — Немцем. Од тога доба он је омрзнуо Немце, нарочито руске Немце. Оставка га је завадила са оцем, с киме се тако није ни видео све до саме смрти; а наследивши од оца сеоце, преселио се у њега. У Петрограду се често састајао са разним умним и напредним људима, пред којима се понашао са страхопоштовањем; они су коначно определили његов начин мишљења. Маркелов је читао мало, — и то већином све књиге које су се односиле на ствар: — Херцена нарочито. Он је сачувао војничко држање, живео је као шпартанац и калуђер. Има томе неколико година, он се био страсно заљубио у једну девојку; но она га је изневерила на најпростији начин и удала се за ађутанта, тако исто Немца.

Маркелов је омрзнуо тако исто и ађутанте. Он је покушавао да пише нарочите расправе о недостатцима наше артиљерије, али није имао никаквог дара за излагање: ни једну расправу није могао чак ни до краја да доведе, — па ипак је настављао да исписује велике листове сиве хартије својим крупним, незграпним, правим дечијим рукописом. Маркелов је био човек тврдоглав, неустрашив до очајања, није умео ни да прашта ни да заборавља, стално се осећао увређеним због самога себе, због свих потлачених, — и био је на све спреман. Његов ограничени ум био је управљен на једну исту тачку: што он није разумевао, то за њега није постојало; али је презирао и мрзео претварање и лаж. Са људима из виших сталежа, са „трупцима", како се он изражавао, био је осоран, па чак и груб; са народом — прост; са сељаком дружеван, као са својим братом. Домаћин је био осредњи; њему су се врзли по глави разни социјалистички планови, које он тако исто није могао да оствари као што није умео да заврши отпочете расправе о недостатцима артиљерије. Њему уопште није ишло од руке — ништа и никада: у школи је носио надимак „Баксуз". Човек искрен и исправан, природа страсна и несрећна, он је могао, у даном случају, да се покаже немилосрдним, крвожедним, да заслужи име изрода, — и могао је да тако исто жртвује себе, без колебања и неповратно.

Кола, код треће врсте од града, изненада уђоше у меки мрак јасикове шуме, уз шуштање и треперење невидљивог лишћа, са свежом горчином шумскога мириса, са нејасним просјајивањем од горе, са испреплетаним сенкама доле. Месец се већ дигао на види-

ку, црвен и широк, као бакарни штит. Изронивши испод дрвећа, кола се нађоше пред невеликим племићским летњиковцем. Три осветљена прозора као светли четвороугаоници помаљали су се на предњем лицу ониског дома, који је заклањао месечев колут: широм отворена капија изгледала је као да се никада не затвара. У дворишту, у полумраку, видела су се велика путничка кола, са два бела кочијашка коња, привезана остраг за шараге; два штенета, исто тако бела, искочише од некуда и залајаше оштрим, али не срдитим лавежом. У кући се устумараше људи, — кола стигоше пред степенице, — и с муком се извлачећи и тражећи ногом гвоздену папучу, коју би, обично, начинио у дому одрастао ковач на најнеудобнијем месту Маркелов рече Њежданову:

— Ето нас и код куће, — и ви ћете овде наћи госте које добро познајете, али никако не очекујете да ћете их срести. Изволите!

XI

Показало се да су ти гости наши стари познаници, Остродумов и Машурина. Обоје су седели у невеликој, крајње рђаво намештеној гостинској соби Маркеловског дома и при светлости петролеумске лампе пили су пиво и пушили дуван. Они се нису зачудили доласку Њеждановљеву; они су знали да је Маркелов намеравао да га доведе са собом; но Њежданов се јако зачуди њима. Када он уђе, Остродумов проговори: „здраво, брате!" — и то беше све; Машурина прво поцрвене сва, затим пружи руку. Маркелов објасни Њежданову да су Остродумов и Машурина послати ради „опште ствари", која се сада ускоро

мора остварити; да су они пре недељу дана отпутовали из Петрограда; да Остродумов остаје у С-ској губернији због пропаганде, а Машурина одлази у К. ради састанка са једним човеком.

Маркелов изненада плану, ма да му нико није противуречио; севајући очима, гризући брке, он поче да говори узбуђеним, потмулим, неразговетним гласом о безобразлуцима који се дешавају, о неопходности неодложне акције, о томе да је у суштини све готово и да оклевати могу једино кукавице; да је извесно насиље потребно, као рез лансета по чиру, ма колико сазрео био тај чир! Он неколико пута понови ово упоређење са лансетом: оно му се, очевидно, допадало; није га он измислио, већ га је негде прочитао. Изгледало је да он, изгубивши сваку наду на узајамност од стране Маријане, више ништа не жали, већ мисли само о томе како би се што пре прихватио „дела". Он је говорио баш као да удара секиром, без свакога лукавства, оштро, просто и срдито; речи су једнолико и тешко искакале једна за другом из побледелих његових усана, потсећајући на испрекидани лавеж строгог и старог домаћег пса. Говорио је о томе да добро познаје сељаке и фабричке раднике у околини и да међу њима има способних људи, као на пр. голопљоцки Јеремеј, који би овога тренутка био кадар поћи на све. Тај голопљоцки Јеремеј, Јеремеј из села Голопљока, непрестано му је долазио на језик. При свакој десетој речи он би ударао десном руком, — не дланом, већ полеђицом руке, — по столу; а левом би пробадао ваздух, одвајајући кажипрст. Ове рутаве, суве руке, овај прст, овај хучни глас, ове разбуктале очи про-

изводили су силан утисак. За време пута Маркелов је говорио мало с Њеждановим; у њему се купила жуч. . . но ту му се просула. Машурина и Остродумов одобравали су му осмехом, погледом, покаткад кратким ускликом; а с Њеждановим се десило нешто необично. Испочетка он је покушавао да одговара; напоменуо је о шкодљивости журбе, превремених, непромишљених поступака; а што је главно, он се чудио како да је то већ све тако решено, и да више нема сумње, и да се нема рашта ни распитивати о приликама, чак ни трудити се сазнати, шта заправо хоће народ?. . . Но после сви живци његови затегоше се као струне, затреперише, и он с некаквим очајањем, готово са сузама гнева у очима, с криком који је избијао у гласу, поче да говори у истом духу као и Маркелов, и пође још даље него овај. Шта га је навело на то, тешко је рећи; да ли кајање због тога што је у последње време он можда мало попустио, или гнев на себе и на друге, или потреба да угуши некаквог унутрашњег црва, или жеља, напослетку, да покаже себе пред новодошавшим изасланицима. . . — или су речи Маркелова баш утицале на њега, запалиле у њему крв? До саме зоре продужавао се разговор; Остродумов и Машурина нису устајали са својих столица, а Маркелов је стајао на једном и истом месту, као некакав стражар; а Њежданов је стално ходао по соби неравним корацима, час лагано, час ужурбано. Говорили су о претстојећим мерама и средствима, о улози коју ће сваки морати да узме на себе, издвајали су и везивали у свежњеве разне књижице и одвојене листове; споменуше и трговца, расколника,

некаквог Голушкина, потпуно поузданог, иако необразованог човека, младога пропагандисту Кисљакова, који је, истина, врло учен, али је и сувише жив и одвише високог мишљење о сопственим способностима, изговорише исто тако и Соломиново име...

— Је ли то онај што управља фабриком хартије? — запита Нежданов, сетивши се шта је о њему било речено за столом код Сипјагиних.

— То је баш тај, — проговори Маркелов: — треба да се упознате с њим; ми још нисмо начисто с њим, али је то способан, способан човек.

Јеремеј из Голопљока опет се појавио на позорници. Њему се придружио сипјагински Кирило и још некакав Менђељеј, по надимку Дућик; само је било тешко поуздати се у тога Дућика; храбар је у трезном стању, а страшљив у пијаном, а скоро увек је пијан.

— Но, а заправо међу вашим људима, — запита Нежданов Маркелова, — има ли да се на некога може ослонити?

Маркелов одговори да има: ипак ни једнога између њих није назвао по имену, — и већ се упути у објашњавање о градским ситним грађанима и о семинаристима, који су били, уосталом, више корисни тиме што су имали врло велику телесну снагу, а већ кад почну да раде песницама, онда све пуца! Нежданов показа радозналост у погледу племића. Маркелов му одговори да их има петоро-шесторо од млађих људи, а међу њима је један чак и Немац, и то баш онај најрадикалнији: само је већ позната ствар: на Немца не треба рачунати... јер ће сигурно подвалити или продати! Већ ето, треба причекати

какве ће вести послати Кисљаков. Њежданов упита исто тако и о војсци. Ту Маркелов запе, повуче се за своје дугачке залиске и објави, напослетку, да засада још нема ничег отсудног... него ако најзад Кисљаков што не открије.

— Па ко је тај Кисљаков? — нестрпљиво узвикну Њежданов.

Маркелов се значајно осмехну и рече да је то човек... такав човек...

— Ја га, уосталом, мало знам, — додаде он: — свега сам се два пута с њиме видео; али каква писма тај човек пише, каква писма!! Показаћу вам... Зачудићете се! просто — ватра! И каква активност! Једно пет или шест пута сву је Русију уздуж и попреко прокрстарио... и са сваке станице писма од десет - дванаест страна!!

Њежданов упитно погледа у Остродумова; но овај је седео као кип и чак ни обрвом не мрдну; а Машурина скупила усне у горак осмех и, исто тако, ни да макне! Њежданов хтеде да припита Маркелова у погледу његовог преуређења газдинства у социјалистичком духу... али се ту Остродумов умеша.

— Нашто о томе сада расправљати, — примети он: — свеједно, и онако ће после све требати преудесити.

Разговор се поврати опет на политички терен. Тајни унутрашњи црв непрестано је подједао и гризао Њежданова; и што је то нагризање било јаче, то је он све гласније и решеније говорио. Он је попио свега једну чашу пива; ипак му се с времена на време чинило да се сасвим опио, — и глава му се вртела, и срце му је куцало с болесном тескобом. А када

се, најзад, у четвртом часу ноћи, прекину препирка, и саговорници, пролазећи поред слуге који је спавао у претсобљу, разиђоше се по својим угловима, Њежданов, пре него што је легао у постељу, дуго је стајао непокретно, упеpивши очи у под пред собом. Њему се чинило да чује постојани, тужни глас, који пара душу у свему што је говорио Маркелов: самољубље овога човека није могло не бити увређеним, он је морао патити, његове наде на личну срећу рушиле су се, — па ипак, како је он заборављао себе, како се предавао оном што је признавао за истину! Ограничени субјект, помисли Њежданов... Али зар није по сто пута боље бити такав ограничени субјект, него овакав... овакав каквим се, например, ја осећам?!

Но ту се он узбуни против сопственог понижавања.

„А зашто да је тако? Зар ја не бих умео исто тако да се жртвујем? Станите, господо... И ти, Пакљине, убедићеш се временом да ја, иако сам естетичар, иако пишем стихове"...

Он срдито забаци руком косу, шкргутну зубима и, ужурбано скинувши са себе одело, баци се у хладну и влажну постељу.

— Лаку ноћ! — зачу се иза врата глас Машурине: — ја сам ваша суседка.

— Збогом, — одговори Њежданов, и ту се сети да она током целог вечера није скидала очију с њега.

— Шта јој треба? — прошапта он у себи, и би га стид. „Ах, да ми је што пре заспати!"

Али са живцима је тешко удесити... и сунце је

стојало већ довољно високо на небу када је он, најзад, заспао тешким и суморним сном.

Другога дана он устаде касно, с главобољом. Он се обуче, приђе прозору међуспрата на коме се налазила његова соба, и опази да Маркелов заправо није ни имао никаквог газдинства: његова кућица је била на чистини, недалеко од шуме. Мали амбар, коњушница, мали подрум и кућерак с опалим сламним кровом, с једне стране; а с друге, сићушно језеро, врт, конопљаник и други кућерак са исто таквим кровом; у даљини кош, шупа за вршидбу и пусто гумно, — то је и била сва „благодат" која се указивала погледу. Све је изгледало бедно отрцано, — и не само као да је запуштено и подивљало, него баш као да никада није ни било у цвету, као дрвце које се рђаво примило. Њежданов сиђе доле. Машурина је седела у трпезарији за самоваром и, очигледно, чекала је на њега. Он сазнаде од ње да је Остродумов отишао послом и да се неће вратити пре две недеље; а домаћин да је отишао да се натеже са надничарима. Како је мај већ био на измаку, и како није било никаквих хитних послова, то је Маркелов намислио да сопственим сретствима исече невелику брезову шумицу и отишао је тамо још ујутро.

Њежданов је осећао чудан умор у души. Уочи тога дана тако је много било говорено о немогућности да се дуже оклева, о томе да остаје само да се „приступи". Али како да се приступи, чему, — и још неодложно? Машурину није имао шта да пита: она није знала за колебање; она није сумњала о томе шта је требала да ради, а наиме: да иде у К. Даље она није завиривала. Њежданов није знао

шта да јој каже, — и, пошто се напи чаја, мету капу на главу и пође у правцу брезове шумице. На путу је срео сељаке који су возили ђубре, бивше сељаке Маркеловљеве. Он се упусти с њима у разговор... али ништа нарочито није могао од њих извући. Они су исто тако изгледали уморни, — али од телесног, обичног умора, који ниуколико није личио на оно осећање које је имао он. Пређашњи њихов спахија, по њиховим речима, био је прост, али чудан господар; они су му прорицали пропаст, — зато што не зна реда и све нешто сам мудрује, а не ради, као претци. И неразумљив такође бива, — не можеш га разумети, па ма ко да си! — а да је добар, добар је! — Њежданов пође даље и наиђе на самога Маркелова.

Он је ишао окружен целом гомилом радника; издалека се могло видети како им нешто објашњава, тумачи, — а затимману руком. . . значи: напустио је! Упоредо с њим ишао је његов надзорник, мали и шкиљав младић, без сваке угледности у држању. Овај надзорник непрестано је понављао: „Како год вама буде по вољи", — на велики јед свога газде, који је од њега очекивао више самосталности. Њежданов приђе Маркелову, — и опази на његовом лицу израз исто онаквог душевног умора какав је осећао и сам. Они се поздравише; Маркелов одмах поче да говори, — истина, површно, — о јучерашњим „питањима", о блискости преврата; али израз умора није напуштао његово лице. Он је био сав у прашини, у зноју; дрвене струготине, зелени конци маховине беху му се нахватали на оделу, глас му беше промукао. . . Људи који су га окруживали ћутаху: као да се прибојавају, као да се потсмевају. . . Њежданов

је гледао на Маркелова, — и речи Остродумова поново зазвонише у његовој глави: „Нашто то? Свеједно ће требати после све преудесити!" Један радник, који беше нешто скривио, поче да моли Маркелова да му скине казну... Маркелов испочетка плану, — и завика бесно, — а после му опрости... „Свеједно ће требати после све преудесити"... Њежданов затражи од њега коње и кола, да се врати кући; Маркелов се чисто зачуди његовој жељи, али ипак одговори да ће све одмах бити готово.

Он се врати кући заједно с Њеждановим... При ходу је посртао од изнемоглости.

— Шта је вама? — запита Њежданов.

— Измучио сам се!! — грубо одговори Маркелов. — Ма како говорио с овим људима, они ништа не могу да схвате, а наређења не извршавају... Чак ни руски не разумеју. — Реч „део" добро им је позната... а „суделовање"... Шта је то суделовање? Не разумеју! А и то је, најзад, руска реч, ђаво да га однесе! (Маркелов је намислио да објасни сељацима начела удруживања и да га заведе код себе, — а они се опираху. Чак је један међу њима рекао тим поводом: „Била је јама дубока... а сада јој се ни дно не види...", а сви остали сељаци пустише дубок, заједнички уздах, што је сасвим уништило Маркелова).

Ушавши у кућу, он отпусти своју свиту и стаде да наређује у погледу кола и коња и у погледу доручка. Послуга се његова састојала од једнога дечка, куварице, кочијаша и некаквог врло старинског старца са обраслим ушима, у дугачком, сукненом кафтану, бившег собара његовог деде. Овај старац је стално са

дубоком снужденошћу гледао на свога господара, а уосталом ништа није радио, — и једва да је и био у стању да ма шта уради; и стално је био ту, шћућурен на сандучету за седење.

Пошто доручковаше тврдих јаја, рибица и хладне чорбе од меса и краставаца (слачицу је дечко поднео у старој шољици од помаде, а сирће у флашици од колоњске воде), Њежданов седе у она иста кола у којима је дошао претходног дана: али уместо три коња њему упрегоше само два: трећег беху потковали и он је захрамао. За време доручка Маркелов је мало говорио, ништа није јео и дисао је с напрезањем... Проговорио је две три горке речи о своме газдинству, — и опет је махнуо руком. . . „Свеједно ће требати после све преудесити". Машурина замоли Њежданова да је довезе до града: њој је затребало да се тамо одвезе ради некакве куповине; — „а вратити се из града могу ја и пешке, или ћу сести у кола код неког сељака који се враћа". Испраћајући их обоје до степеница, Маркелов спомену да ће ускоро опет послати по Њежданова, — и тада. . . тада (он уздрхта и опет се осоколи) биће потребно коначно се договорити; да ће тада и Соломин доћи; да он, Маркелов, очекује само вести од Василија Николајевића, — и тада ће остати једино: да се одмах „приступи", јер народ (онај исти народ који не разуме реч „суделовање") више неће да чека!

— Да, збиља, ви сте хтели да ми покажете писма тога... како му беше име?... Кисљакова? — запита Њежданов.

— После. . . после, — журно рече Маркелов. — Тада ћемо већ све наједанпут.

Кола се кренуше.

— Будите спремни! — одјекну последњи пут глас Маркелова. Он је стајао на степеницама, а напоредо с њим, са оном истом непромењеном снужденошћу у погледу, исправив погурени стас, са рукама забаченим за леђа, ширећи мирис ражаног хлеба и вуне, и ништа не чујући, стајао је „слуга над слугама", изнемогли дедовски собар.

До самога града Машурина је ћутала, само је пушила цигарете. Приближујући се градској капији, она одједном гласно уздахну.

— Жао ме је Сергија Михаиловића, — проговори она, и лице јој се замрачи.

— Запетљао се он сасвим у посао, — примети Њежданов: — Мени се чини да његово газдинство иде рђаво.

— Мени га није жао због тога.

— А због чега?

— Несрећан је он човек, ништа му не иде од руке! . . . А куд ћеш бољега човека од њега. . . али не! Није подесан!

Њежданов погледа своју сапутницу.

— А зар вам је нешто познато?

— Ништа мени није познато. . . а свако осећа по себи. Збогом, Алексије Дмитрићу.

Машурина се скиде с кола, а један час касније Њежданов је већ улазио у двориште сипјагинског дома. Он се није најбоље осећао. . . Ноћ је био провео без сна... и после, ове те препирке... ти разговори. . .

На прозору се помоли лепо лице и пријатељски му се осмехну... То је Сипјагина поздрављала његов повратак.

„Какве су јој очи!" помисли он.

XII

За ручак се искупи много света, а после ручка Њежданов, користивши се општом гунгулом, умаче у своју собу. Хтео је да остане сам са собом, ма и ради тога да доведе у ред утиске што их је донео са свога пута. — За столом Валентина Михаиловна га је неколико пута пажљиво погледала, али, како изгледа, није имала могућности да говори с њим; а Маријана, после оног неочекиваног иступа, који га је толико зачудио, као да се стидела и избегавала га. Њежданов узе перо у руку; хтео је да се на хартији поразговара са својим пријатељем Сиљиним; али није знао шта да каже чак ни самоме пријатељу; или се, можда, тако много опречних мисли и осећања скупило у његовој глави, да он није ни покушао да их размрси — и одложио је све за идући дан. У броју оних који су ручали био је и г. Каломејцев; никада он није показивао више надувености и џентлменског презирања; но његове проливене речи ниуколико нису утицале на Њежданова: он их није примећивао. Њега је окруживао као неки облак; он је стојао као нека полутамна завеса између њега и осталога света и, чудна ствар! — кроз ту завесу њему су се указивала само три лица — и сва три су била женска — и сва три су упорно упирали у њега своје очи. То су биле: Сипјаги-

на, Машурина и Маријана. Шта је то значило? И зашто баш та три лица? Чега оне имају заједничког? И шта хоће оне од њега?

Он леже да спава рано, али заспати није могао. Њега походише не баш тужне, али мрачне мисли... мисли о неминовном крају, о смрти. Оне су му биле познате. Дуго их је он претурао и овако и онако, час се стресајући пред вероватношћу ништавила, а час га поздрављајући, готово се радујући њему. Он осети напослетку нарочито, њему познато узбуђење... Устаде, седе за писаћи сто и, размисливши мало, скоро без поправке, записа следеће стихове у своју заветну свеску:

Мили пријатељу, када будем
Умирао — ево моје заповести:
Свих мојих списа хрпу
Уништи тог истог тренутка!
А мене цвећем окружи,
Сунце у собу пусти,
Пред вратима затвореним
Свираче постави.
Забрани им тужни плач!
Нека, као у часу гозбе,
Оштро зазвони дрски валс
Под ударом гудала!
Слухом који се гаси
Осећајући умирање струне,
И сам ћу умрети, уснувши...
И предсмртну тишину
Не узнемиривши узалудним јауком,

Прећи ћу ја у свет други,
Успаван лаким звуком
Лаке радости земаљске!

Када је писао реч „пријатељу", он је мислио на тог самог Сиљина. Он полугласно издекламова своје стихове — и сам се зачуди шта му је изашло испод пера. Тај скептицизам, та равнодушност, то лакомислено неверовање — како се слагало све то са његовим начелима? са оним што је он говорио код Маркелова? Он баци свеску у фиjоку стола и врати се својој постељи. Но заспа пред само јутро, када већ прве шеве запеваше на побелелом небу.

Идућег дана — тек што беше завршио час и сеђаше у соби за билијар — Сипјагина уђе, обазре се и, прилазећи му с осмејком, позва код себе у кабинет. На њој је била лака, вунена хаљина, врло проста и врло мила: у наборима опшивени рукави долазили су само до лаката, широка трака је обухватала њен струк, а коса јој је падала у праменовима по врату. Све је код ње одисало примамљивошћу и милоштом, уздржаном, охрабрујућом милоштом — све: и укроћени блесак полузатворених очију, и мека лењост у гласу, у покрету, у самоме ходу. Сипјагина одведе Њежданова у свој кабинет, удобан, пријатан и сав прожет цвећем и мирисима, чистом свежином женских хаљина и дахом сталног женског борављења; посади га у наслоњачу, седе и сама поред њега и поче да се распитује о његовом путовању, о животу и стању Маркеловљеву — и то тако опрезно, кратко и добро! Она је показала искрено саосећање за судбину братовљеву, кога до тога тре-

нутка — при Њежданову — ни једанпут није споменула; по неким њеним речима могло се разумети да њеној пажњи није измакло осећање које је код њега побудила Маријана; она се мало растужила... да ли због тога што се са Маријанине стране није појавила узајамност, да ли због тога што је братовљев избор пао на девојку која је у суштини њему страна — то је остало неразјашњено. Но главно је: она се очигледно старала да припитоми Њежданова, да пробуди код њега поверење према себи, да га натера да престане туђити се. Валентина Михаиловна га чак и мало укори што он има о њој лажно схватање.

Њежданов ју је слушао, гледао јој руке, рамена, понекад бацао поглед на њене румене усне, на праменове косе који су се једва њихали. Испочетка је одговарао врло кратко; осећао је извесно стезање у грлу и у грудима... али мало по мало ово осећање је заменило друго, још увек неспокојно, али које није било без извесне сласти; он никако није очекивао да је таква угледна и лепа госпођа, таква аристократкиња, у стању да се заинтересује њиме, простим студентом; а она не само што се интересовала њиме — она као да је мало и кокетовала с њим. Њежданов је питао себе, ради чега она то све чини? — и није налазио одговора; а, истину рећи, он му није ни био потребан. Г-ђа Сипјагина започе разговор о Кољи; она чак поче да уверава Њежданова да је она заправо због тога само и желела да се зближи с њим, да би могла озбиљно да се поразговори с њиме о своме сину, — уопште, да сазна његове мисли у погледу васпитања руске деце. Мало

је чудновата могла изгледати изненадност са којом се код ње пробудила ова жеља. Али ствар сасвим није била у томе што је говорила Валентина Михаиловна, него у томе што је њу обузела као нека осећајна струја, што се јавила потреба да покори, да савије к својим ногама ову непокорну главу...

Но овде је потребно вратити се мало уназад.

Валентина Михаиловна је била кћи врло ограниченог и не баш окретног генерала с једном звездицом и орденом за педесетогодишњу службу, — и врло препредене и лукаве Малорускиње, обдарене, као и многе њене сународнице, крајње простодушном, па чак и приглупом спољашношћу, из које је она умела да извуче сву могућну корист. Родитељи Валентине Михаиловне су били сиромашни људи; ипак је она доспела у Смољни манастир, где се истицала и била на доброме гласу, зато што је прилежно учила и примерно се владала, иако су је сматрали републиканком. По изласку из Смољнога, она се настанила заједно са матером (брат беше отишао на село, отац, генерал са звездицом и орденом, већ беше умро) у чистом, но врло хладном стану: када се у овоме стану говорило, могла се видети пара која је излазила из уста; Валентина Михаиловна се смејала и уверавала је да је то — „као у цркви". Она је храбро сносила све неудобности сиромашног, мученичког живота: имала је за чудо уједначену природу. С материном помоћи њој је успело да одржава и да стекне познанства и везе: о њој су говорили сви, чак и у вишим сферама, као о врло милој девојци, врло образованој и врло доброг понашања. Валентина Михаиловна је имала и неколико просио-

ца; између свих она је изабрала Сипјагина — и извела је врло просто, брзо и вешто да се он заљуби у њу... Уосталом, он је и сам ускоро схватио да он не може наћи боље жене. Она је била паметна, не зла... већ пре добра, у ствари хладна и равнодушна... и није допуштала мисао да би ико могао остати равнодушан према њој. Валентина Михаиловна је била проникнута оном особитом грацијом, која је својствена „милим" егоисткињама; у тој грацији нема ни поезије, ни истинске осећајности, али има мекоће, има симпатије, има чак и нежности. Само не треба стајати на путу овим дивним егоисткињама: оне су властољубиве и не трпе туђу самосталност. Жене, сличне Сипјагиној, маме и узбуђују људе неискусне и страсне; оне саме воле правилност и тишину у животу. Врлина им лако пада — оне се не могу поколебати; но стална жеља да владају, да примамљују и да се допадају придаје им непокретности и блеска: њихова је воља чврста — и сама њихова драж делимично зависи од ове чврсте воље. Тешко може да одоли човек, када по таквом ведром, нетакнутом створењу прелете пламичци као неке нехотичне, тајне сласти; он само и чека да ће ето сад наступити час — и лед ће се откравити; али светли лед се само пресјајива у сунчаним зрацима — и никада се неће ни растопити ни помутити!

Сипјагину није стојало много труда да кокетује: она је врло добро знала да за њу нема опасности, нити може бити. А међутим, натерати туђе очи час да се замраче, час да заблистају, туђе образе да се зажаре од жеље и страха, туђ глас да задрхти и да се ломи, узбудити туђу душу — о, како је то

било слатко њеној души! како је весело било сећати се касно увече, одлазећи у своју чисту постељу на спокојни сан, сећати се свих тих узбуђених речи, и погледа, и уздаха. Са каквим се задовољним осмехом она тада повлачила у себе, у свесном осећању своје неприступачности, своје недостижности — и снисходљиво се предавала законитој милошти добро васпитаног супруга! То је било тако пријатно да је она чак понеки пут бивала ганута и била готова да учини добро дело, да помогне ближњем... Она је једном подигла мали дом за старе и немоћне после тога како је један секретар посланства, који је до лудила био заљубљен у њу, покушао да се закоље! Она се искрено молила Богу за њега, иако је религиозно осећање већ из раних година код ње било слабо.

И тако, она је разговарала са Њеждановим и на сваки се начин трудила да га покори себи „к нози". Она га је пуштала к себи, она као да се отварала пред њим, и с милим љубопитством, с полу материнском нежношћу је гледала како јој овај врло лепушкасти и интересантни и сурови радикал полагано и неспретно иде у сусрет. Дан, час, минут касније све ће то ишчезнути без трага, — али, засада, њој је весело, њој је помало смешно, помало страшно и помало чак и тужно. Заборавив његово порекло, и знајући како сличну пажњу цене усамљени, отуђени људи, Валентина Михаиловна беше почела да се распитује код Њежданова о његовој младости, о његовој породици... Али, присетивши се у магновењу, по његовим збуњеним и осорним одговорима, да је погрешила, Валентина Михаиловна покуша да за-

глади своју грешку и постаде још мало више отворена пред њим. . . Тако на жаркој припеци летњег поднева расцветана ружа отвара своје мирисне листиће, које ће ускоро поново скупити и савити окрепљујућа хладовина ноћи.

Потпуно да заглади своју погрешку њој ипак није успело. Такнут у болесно место, Нежданов већ није могао имати поверења као раније. Она горчина коју је он свагда носио, свагда осећао на дну душе, покрете се опет; пробудише се демократска подозрења и приговори. „Нисам ја због овога дошао овамо", — помисли он; на ум му падоше подругљива поучавања Пакљинова... и он искористи први тренутак ћутања, устаде, поклони се кратким поклоном и изађе „врло глупо", како је он и нехотице шапнуо самоме себи.

Његова збуњеност није промакла Валентини Михаиловној. . . али, судећи по осмејку који је имала испраћајући га погледом, — она је ову збуњеност протумачила на повољан за себе начин.

У соби за билијар Нежданов се срете са Маријаном. Она је стојала окренута леђима, недалеко од врата кабинета, чврсто скрстив руке. Њено лице налазило се скоро у црној сенци; — но тако су упитно, тако упорно гледале на Нежданова њене смеле очи, такав су презир, такво су увредљиво сажаљење изражавале њене стиснуте усне, да је он застао у недоумици. . .

— Ви хоћете да ми нешто кажете? — нехотице проговори он.

Маријана одмах не одговори.

— Не. . . или да; хоћу. Само не сада.

— А када?

— А ви причекајте. Можда — сутра, можда — никада. Та ја врло мало знам, ко сте ви управо?

— Ипак, — поче Њежданов, — мени се понеки пут чинило... да међу нама...

— А ви мене нимало не познајете, — прекиде Маријана. — Ето причекајте. Можда, сутра. Сада морам да идем својој... госпођи. До сутра!

Њежданов крочи једно двапут, али се одједном врати.

— Ах, да! Маријана Викенћевна... стално сам хтео да вас запитам: хоћете ли ми ви допустити да пођем с вама у школу, да видим како ви тамо радите, док је нису затворили.

— Изволите... Само ја нисам о школи хтела да говорим с вама.

— А о чему то?

— До сутра, — понови Маријана.

Али она није сачекала сутрашњи дан — и разговор између ње и Њежданова догодио се још то исто вече у једној од липових алеја које су почињале недалеко од терасе.

XIII

Она се сама прва приближила њему.

— Г-н Њежданов, — отпоче она ужурбаним гласом: — ви сте, изгледа, савршено очарани Валентином Михаиловном?

Она се окрете, не сачекавши одговор, и пође наниже по алеји; и он пође напоредо с њом.

— Због чега ви то мислите? — запита он, мало после.

— А зар није? У том случају она је рђаво почела данас. Замишљам како се она паштила, како је разапињала своје ситне мреже!

Њежданов ни речи не рече и само са стране погледа своју чудну саговорницу.

— Слушајте, — продужи она: — ја се нећу ту претварати: ја не волим Валентину Михаиловну — и ви то врло добро знате. Ја вам могу изгледати неправичном... но ви прво помислите...

Глас се пресече у Маријане. Она је црвенела, она се узбуђивала... Узбуђење је код ње свагда узимало изглед као да се она љути.

— Ви, вероватно, питате себе, — поче она поново, — зашто ова госпођица мени све то прича? Ви сте, мора бити, то исто помислили када сам вам саопштила објашњење... у погледу г-на Маркелова.

Она се изненада наже, откиде невелику печурку, преломи је попола и баци је устрану.

— Ви се варате, Маријана Викенћевна, — проговори Њежданов: — ја сам, напротив, помислио да вам уливам поверење — и та ми је мисао била врло пријатна.

Њежданов није рекао пуну истину: ова му је мисао тек сада била дошла у главу.

Маријана га часом погледа. Дотле се она непрестано окретала устрану.

— Није да бисте ви уливали мени поверење, — рече она, као да размишља: — та ви сте ми сасвим страни. Него ваш положај и мој — врло су слични. Ми смо обоје подједнако несрећни; ето шта нас везује.

— Ви сте несрећни? — запита Њежданов.

— А ви, — зар нисте? — одговори Маријана.

Он ништа не рече.

— Вама је позната моја историја? — поче она са живошћу: — историја мога оца? његово прогонство? — није? Но, онда знајте да је био стављен под суд, да је пронађен кривим, да је лишен чина... и свега — и да је прогнан у Сибир. Затим је он умро... мати моја исто тако је умрла. Ујак мој, г-н Сипјагин, брат моје матере, узео ме је на издржавање, ја живим о његовом хлебу, он је мој добротвор, и Валентина Михаиловна је моја добротворка — а ја им враћам црном неблагодарношћу, зато што ја, мора бити, имам чврсто срце, а туђ је хлеб горак, и ја не умем да подносим снисходљиве увреде, и покровитељство не трпим... и не умем то да кријем — а када ме непрестано боду чиодама, ја само због тога не вичем што сам врло поносита.

Говорећи ове испрекидане речи, Маријана је ишла све брже и брже.

Она одједном стаде.

— Знате ли да моја ујна, само да би ме скинула с врата, намерава да ме да... за оног гадног Каломејцева? Та њој су позната моја убеђења, та ја у њеним очима важим за нихилисткињу, — а он! Ја му се, наравно, не свиђам, та ја нисам лепа, — али могу бити продана. Јер то је исто тако доброчинство.

— Зашто ви... — отпоче Њежданов и запе.

Маријана га часом погледа.

— Зашто ја нисам прихватила понуду г-на Маркелова, — хоћете ви да кажете? Није ли тако? Да; али шта да се ради? Он је добар човек. Али ја нисам крива: ја га не волим.

Маријана поново пође напред, као да жели да о-

слободи свога сабеседника од обавезе да се ма чиме одазове на ово неочекивано признање.

Они обоје дођоше до краја алеје. Маријана нагло скрете на уску путању, просечену кроз саме јеле, и пође по њој. Њежданов се упути за Маријаном. Он је осећао двоструко двоумљење: чудно му је изгледало како то да је ова дивља девојка одједном стала да буде тако отворена с њим, — и још више се он чудио томе што га ова отвореност нимало не изненађује, што он налази да је она природна.

Маријана се изненада окрете и стаде насред путање, тако да је њено лице дошло на аршин растојања од Њеждановљевог лица, и очи њене забодоше се право у његове очи.

— Алексије Дмитрићу, — поче она, — немојте мислити да је моја ујна зла... Не! она је сва — лаж, она је комедијашица, она је позерка. Она хоће да је сви обожавају, као лепотицу, — и да се са страхопоштовањем понашају пред њом, као пред светицом! Она смисли неку срдачну реч, рекне је једноме, а после понавља ту исту реч другом и трећем, — и то све са таквим изразом, као да је она тога тренутка ту реч смислила, — и одмах у даној прилици преврће својим дивним очима! Она саму себе врло добро познаје, — она зна да личи на Мадону, и никога не воли! Претвара се да се стално занима Кољом, — а једино што ради, то је да говори о њему с умним људима. Она сама не жели никоме зла... Она је сва — доброта! Али нека вам у њеном присуству поломе све кости у телу... за њу то није ништа! Она ни прстом неће мрднути да вас спасе; — али ако је њој то потребно или корисно... тада... о, тада!

Маријана ућута. Жуч ју је гушила, она се решила да јој пусти на вољу, она није могла да се уздржи — али су јој се речи и нехотице прекидале. Маријана је припадала особитој врсти несрећних бића (у Русији она су почела да бивају доста честа)... Правичност их задовољава, али их не радује, а неправичност, на коју су она страшно осетљива, узбуњује их до дна душе. Док је она говорила, Њежданов је гледао у њу пажљиво; њено зарумењено лице, са лако разбарушеном танком косом, са трептавим подрхтавањем танких усана, учинило му се и страшно, и значајно, и лепо. Сунчана светлост, задржавана честом мрежом грана, лежала је на њеном челу као златна коса мрља — и овај ватрени језик пристајао је узбуђеном изразу свег њеног лица, широко отвореним, непокретним и блиставим очима, пламеном звуку њенога гласа.

— Реците, — запита је, напослетку, Њежданов: — зашто сте ме ви назвали несрећним? Зар вам је позната моја прошлост?

Маријана климну главом.

— Да.

— То јест... како то да вам је позната? Вама је неко говорио о мени?

— Мени је познато... ваше порекло.

— Вама је познато... Ко вам је рекао?

— Па све та иста, та иста Валентина Михаиловна, којом сте ви тако очарани. Она није пропустила да примети у моме присуству, — по обичају, узгред, али разговетно, — не са сажаљењем, већ као либерална жена која је изнад свих предрасуда, — да ето каква случајност постоји у животу нашег но-

вог учитеља! Немојте се чудити, молим вас: Валентина Михаиловна, баш исто тако узгред и са сажаљењем, мал'те не свакоме посетиоцу саопштава да ето у животу њене нећаке каква постоји... случајност: њеног оца су за мито прогнали у Сибир! Ма за какву аристократкињу да она себе држи, она је просто сплеткашица и позерка — та ваша Рафаелова Мадона!

— Допустите, — примети Њежданов, — а због чега је она „моја"?

Маријана се окрете и пође опет по путањи.

— Ви сте имали с њом необично дуг разговор, — рече она мукло.

— Ја готово ни једне речи нисам изговорио, — одговори Њежданов: — она је једина све време говорила.

Маријана је ишла напред ћутећи. Но ту путања скрену у страну, јелова шума се чисто растави, и указа се испред ње невелика пољана са шупљом жалосном брезом по средини и округлом клупом која је обухватала дебло старога дрвета. Маријана седе на ту клупу; Њежданов се смести до ње. Над главама обојих тихо се љуљаху дуги праменови висећих грана, покривени сићушним зеленим листићима. Унаоколо међу ретком травом белели су се ђурђици, и са целе пољане подизао се свежи запах младе траве, који је пријатно олакшавао груди, још стешњене смоластим испарењима јела.

— Ви хоћете да пођете са мном да погледате овдашњу школу, — отпоче Маријана: — па шта? хајдемо. Само... ја не знам. Задовољства ћете имати

мало. Ви сте чули: наш главни учитељ је — ђакон. Он је добар човек, али ви не можете замислити о чему он говори са ученицима! Међу њима има један дечко... име му је Гарасеј — он је сироче, од десетак година, — и, замислите! он учи боље од свију!

Променивши изненада предмет разговора, Маријана и сама као да се измени: она је побледела, стишала се, и њено лице је изражавало збуњеност, баш као да је би стид свега што је говорила. Она је, очигледно, хтела да наведе Њежданова на ма какво „питање” — школско, сељачко — само да не продужује у пређашњем тону. Но њему у томе тренутку није било до „питања”.

— Маријана Викенћевна, — поче он, — рећи ћу вам отворено: ја никако нисам очекивао све ово... што се сада догодило између нас. (Код речи „догодило” она се лако намршти). Мени се чини да смо се ми одједном — врло... врло зближили. Оно, тако и треба. Ми се одавно слажемо једно с другим; само о том нисмо гласа давали. А затим, ја ћу с вама да говорим без околишења. Вама је тешко и одвратно у овдашњем дому; али ваш ујак, иако је ограничен, ипак је, колико ја могу да пресудим, хуман човек. Зар он не схваћа ваш положај, зар не стаје на вашу страну?

— Мој ујак? Прво, он није човек: он је чиновник, сенатор, или министар... ја већ не знам. А друго... ја нећу узалуд да се жалим и клеветам: мени уопште није одвратно и није тешко овде, то јест, мене овде нико не кињи; ситна пецкања моје ујне управо нису ништа за мене... Ја сам савршено слободна.

Нежданов са чуђењем погледа у Маријану.

— У том случају... све што сте малочас говорили...

— Ви ми се можете смејати, — прихвати она: — но ако сам ја несрећна, то није због моје несреће. Мени се понекад чини да ја патим за све угњетаване, бедне и јадне у Русији... не, не патим — већ ми је криво због њих, буним се... да сам готова да за њих... и главу дам. Ја сам несрећна због тога што сам госпођица, што сам готованка, што ја ништа, ништа не могу и не умем! Када је мој отац био у Сибиру, а ја с мајком остала у Москви — ах, како сам се отимала к њему! — и није да сам га ја врло волела или уважавала, него ми се тако хтело да извидим сама, да погледам сопственим очима како живе заточеници... прогнаници... И како ми је било криво на саму себе и на све ове спокојне, сите богаташе!... А после, када се он вратио, начет, сломљен, и почео да се унижава, мољака и улагује... ах... како је то било тешко! Како је добро он урадио што је умро... па и мајка! Али ето, ја сам остала међу живима... Нашто! Да осећам да имам рђаву нарав, да сам незахвална, да се са мном нико не може сложити — и да ја ништа, ништа не могу ни за што, ни за кога!

Маријана се одмаче устрану — рука њена клону на клупу. Нежданову је било врло жао; он се дотаче ове опуштене руке... али је Маријана одмах отрже, не због тога што јој се покрет Нежданова учинио неумесним, већ да он — сачувај Боже — не би помислио да она тражи саучешће.

Кроз гране јелове шуме показа се у даљини женска хаљина.

Маријана се исправи.

— Погледајте, ваша Мадона је послала своју шпијунку. Та собарица је дужна да мотри на мене и да јавља својој госпођи где и с ким ја бивам! Ујна се вероватно досетила да сам ја с вама, и налази да је то неприлично — нарочито после сентименталне сцене коју је она пред вама одиграла. Па и у самој ствари — време је да се вратимо. Хајдемо.

Маријана устаде; Њежданов се исто тако диже са свога места. Она баци поглед на њега преко рамена и одједном по њеном лицу прелете скоро детињски, умиљат, мало збуњен израз.

— Ви се бар не срдите на мене? Немојте мислити да сам се и ја пренемагала пред вама! Не, ви то не мислите, — настави она, пре него што јој је Њежданов ишта одговорио. — Та и ви сте такви, као и ја — несрећни, и нарав је код вас исто тако рђава, као и код мене. А сутра ћемо отићи заједно у школу, зато што смо сада већ добри пријатељи.

Када се Маријана и Њежданов приближише дому, Валентина Михаиловна баци поглед на њих кроз лорњон из висине балкона — и са својим обичним, кротким осмехом тихо заврте главом; и враћајући се, кроз отворена стаклена врата, у салон, у коме је Сипјагин већ седео за преферансом са безубим суседом који је свратио на чај, рече гласно и отегнуто, одељујући слог од слога:

— Како је влажно на ваздуху! То је нездраво!

Маријана се погледа с Њеждановим; а Сапјагин, који баш беше добио свога партнера, баци на жену истински министарски поглед, с бока и на горе пре-

ко образа — а затим окрете тај исти сањиво хладни, но проницљиви поглед на млади пар који је улазио из мрачнога врта.

XIV

Минуше још две недеље. Све је ишло својим редом. Сипјагин је распоређивао свакидашња занимања — ако не као министар, а оно несумњиво као начелник одељења, и држао се, као и раније, високо, хумано и с малим гнушањем; Коља је узимао лекције, Ана Захаровна се кидала због сталне, потискиване злобе, гости су долазили, разговарали, сударали су се на картама — и, очигледно, нису се досађивали; Валентина Михаиловна и надаље је кокетовала с Њеждановим — иако се у њену љубазност почело да увлачи нешто налик на добродушну иронију. С Маријаном Њеждановом се коначно зближио — и, на своје чуђење, нашао је да она има доста уједначен карактер и да се с њом може говорити о свему, не наилазећи на сувише оштре противуречности. Заједно с њом он је једно два пута посетио школу, но већ при првој посети се уверио да он ту нема шта да ради. Отац ђакон завладао је њоме уздуж и попреко, с дозволом Сипјагина и по његовој вољи. Отац ђакон предавао је писменост добро, иако на старински начин, али је на испитима постављао доста неприкладна питања; наприклер, запитао је једном Гарасеја: „како то он објашњава израз: „мутна вода у облацима?" — на шта је Гарасеј требао, по упутству самога оца ђакона, да одговори: „то је необјашњиво". Уосталом,

школа се ускоро и тако затворила — због летњег времена — до јесени. Сећајући се упутстава Вавлина и других, Њежданов се исто тако трудио да се зближи са сељацима; но убрзо је приметио да их он једноставно изучава, уколико је умео да посматра, — а сасвим не води пропаганду! Он је скоро сав свој живот провео у граду, и између њега и људи са села постојао је понор или ров, преко којега он никако није могао да прескочи. Догодило се да је измењао неколико речи са пијаницом Кирилом, па чак и с Менделејем Дућиком, но, чудна ствар! — он као да се снебивао пред њима, и осим врло општег и врло кратког грђења, он од њих ништа није чуо. Други сељак — звали су га Фићујевим — просто га је довео у ћор-сокак. Лице овога сељака било је необично енергично, скоро разбојничко. . . „Но, овај је, сигурно, поуздан!" — мислио је Њежданов. . . И шта је било? Показало се да је Фићујев сељак без земље; мир је од њега одузео земљу, због тога што он — човек здрав, па чак и јак — није могао да ради. — „Не могу!" — јецао је Фићујев, с дубоким, унутрашњим стењањем, и отегнуто је уздисао: — „не могу да радим! убите ме! Иначе ћу ја сам дићи руку на себе!" — И свршио је тиме што је просио малу милостињу — грошић за мало хлеба. . . А лице — као у Риналда Риналдинија! Фабрички народ — тај се сасвим није дао Њежданову; сва та момчадија била је или ужасно весела, или ужасно мрачна... и Њежданов ни с њима није успео ништа. Он је поводом овога написао пријатељу своме, Сиљину, велико писмо, у коме се горко жалио на своју неумешност и приписивао је своме

рђавом васпитању и пакосној естетској природи! Он је одједном уобразио да је његов позив — на делу пропаганде — да ради не живим, усменим речима, већ писаним; али брошуре које је замислио никако се нису одмицале. Све што је он покушавао да стави на хартију чинило је на њега самог утисак нечег лажног, натегнутог, неистинитог у тону, у језику, и он је једно двапут — о, ужаса! — навраћао на стихове или на скептичне, личне изливе. Он се чак реши (значајан знак поверења и зближења!) да говори о овој својој незгоди с Маријаном... и опет је, на своје чуђење, наишао код ње на саучешће — разуме се, не према својој белетристици, него према тој моралној болести од које је патио и која њој није била туђа. Маријана није мање од њега била против естетике: — а уствари због тога и није заволела Маркелова и није пошла за њега што код њега није било ни трага од те исте естетике! Маријана, наравно, то није ни самој себи смела да призна; али у нама само оно и јесте силно, што остаје и за нас саме тек упола наговештеном тајном.

Тако су пролазили дани — круто, неједнако, али не досадно.

Нешто се чудно дешавало с Њеждановим. Он је био незадовољан собом, својом делатношћу — то јест, својим нерадом; речи његове скоро су постојано одзвањале жучи и јеткошћу самобичевања; али код њега у души, тамо негде, врло далеко у унутрашњости — није било ружно; он је чак осећао извесно умирење. Да ли је то било последица сеоског затишја, ваздуха, лета, укусне хране, удобног живота, да ли је то долазило отуда што му се први-

пут од рођења десило да испита сласт додира са женском душом, — тешко је рећи; но њему је уствари чак било лако, ма да се он и жалио, искрено жалио пријатељу своме, Сиљину.

Уосталом, ово расположење Њежданова било је изненадно и насилно прекинуто једнога дана.

Ујутро тога дана он доби цедуљицу од Василија Николајевића, у којој му се налагало да се заједно с Маркеловим — у очекивању даљих инструкција — одмах упозна и договори са већ поменутим Соломиним и некаквим трговцем Голушкиним, староверцем, који је живео у С. Ова цедуљица је узнемирила Њежданова: у њој је он осетио прекор за свој нерад. Горчина, која је за све ово време киптела код њега једино у речима, сада се поново дигла са дна његове душе.

На ручак стиже Каломејцев, растројен и раздражен. — Замислите, — викну он скоро сузним гласом, — какав сам ужас ја малочас прочитао у новинама: — мога пријатеља, мога милог Михаила, српског кнеза, убили су некакви зликовци у Београду! До чега ће, најзад, дотерати ти јакобинци и револуционари, ако им се не постави чврста граница! — Сипјагин је „допустио себи да примети" да ово гнусно убиство, вероватно, нису извршили јакобинци — „који се у Србији не претпостављају" — већ људи странке Карађорђевића, непријатељи Обреновића... Али Каломејцев ништа није хтео да слуша и тим истим сузним гласом поче поново да прича како га је покојни кнез волео и какву му је поклонио пушку!... Распаљујући се полако и павши у јарост, Каломејцев од иностраних јакобинаца пређе

на домаће нихилисте и социјалисте — и изли се, напослетку, у читавој филипици. Узевши, како је било у моди, велики бели хлеб обема рукама и ломећи га на пола над тањиром супе, како то чине праве Паризлије у „Café-Riche“, он изјави жељу да раздроби, да претвори у прах све оне који се противе — ма чему и ма коме то било! . . . Он се баш тако изразио. — „Време је! време је!” — тврдио је он, приносећи кашику устима; — „време је! време је!” — понављао је, подносећи чашу слузи који је наливао хереско вино. Са страхопоштовањем спомену он велике московске публицисте — и Ladislas, notre bon et cher Ladislas,[1] не силазаше са његовог језика. А при томе је једнако упирао поглед на Њежданова, баш као да га је подбадао њиме. — „Ово је за тебе! Прими шамар! то је на твој рачун! Ево ти још!” — Овај није отрпео, напослетку, и поче одговарати — мало, истина, уздрхталим (наравно, не од бојажљивости) и промуклим гласом; стаде да брани наде, начела и идеале омладине. Каломејцев одмах цикну — негодовање се код њега изражавало пискавим гласом — и постаде груб. Сипјагин величанствено прихвати Њеждановљеву страну; Валентина Михаиловна се исто тако слагашавала с мужем; Ана Захаровна се старала да отклони Кољину пажњу — и бацала је, ма куда се окретала, гневне погледе испод натучене капице; Маријана се није мицала, баш као да се скаменила.

Али одједном, чувши по двадесети пут изговорено име Ladislasa, Њежданов се сав запали и, ударив шаком по столу, узвикну:

[1] Ладислас, наш добри и драги Ладислас. — Прим. прев.

— Баш сте нашли ауторитет! Као да ми не знамо ко је тај Ladislas! Он је улизица од рођења и више ништа!

— А... а... а... е... ето како... ето од... откуда! — простења Каломејцев, муцајући од беса... — Ето како ви допуштате себи да се изражавате о човеку кога уважавају такве особе као што су граф Блазенкрампф и кнез Ковришкин!

Њежданов слеже раменима.

— Лепа препорука: кнез Ковришкин, тај одушевљени лакеј...

— Ladislas је мој пријатељ, — завика Каломејцев: — он је мој друг, и ја...

— Утолико горе по вас, — прекиде га Њежданов: — ви делите његов начин мишљења, и моје речи се односе исто тако и на вас.

Каломејцев пребледе као крпа од срџбе.

— Ка... како? Шта? Како се ви усуђујете? Тре... треба вас... сад одмах...

— Шта вам је по вољи учинити са мном сад о д м а х ? — по други пут, с ироничном учтивошћу, прекиде га Њежданов.

Бог зна чиме би се свршио овај сукоб између двојице непријатеља, да га Сипјагин није прекинуо на самом његовом почетку. Повисивши глас, и заузевши став у коме се није знало шта је преовлађивало, да ли озбиљност државника, или достојанство домаћина — он са спокојном чврстином изјави да не жели више да чује за својим столом сличне неумерене изразе; да је он одавно поставио себи као правило (он се поправи: освештано правило) да поштује убеђења сваке врсте, али само с тиме (ту он

подиже кажипрст, украшен прстеном са грбом) да се она задржавају у извесним границама пристојности и уљудности; да ако он, с једне стране, не може а да не осуди код г. Њежданова извесну неуздржаност језика, која се може извинити, уосталом, његовом младошћу, то, с друге стране, не може тако исто одобрити код г-на Каломејцева огорчени његов нападај на људе противнога табора — огорчење које се може објаснити, уосталом, његовим старањем за опште добро.

— Под мојим кровом, — тако заврши он, — под кровом Сипјагиних нема ни јакобинаца, ни улизица, већ има само савесних људи, који ће, кад једном схвате један другог, свакако свршити с тим да ће пружити један другоме руку!

Њежданов и Каломејцевућуташе, али ипак руру један другом не пружише; очигледно, час узајамног разумевања не беше наступио за њих. Напротив, они никада још нису осећали тако силну узајамну мржњу. Ручак се свршио у непријатном и неугодном ћутању; Сипјагин је покушао да исприча неку дипломатску анегдоту, али је остави на пола пута. Маријана је упорно гледала у свој тањир. Она није хтела да покаже саосећања која су код ње изазвале речи Њежданова, не из кукавичлука — о, не! али је било потребно пре свега не одати се Сипјагиној. Она је осећала на себи њен проницљиви, стално упрти поглед. И заиста, Сипјагина није спуштала очију с ње — с ње и с Њежданова. Његова неочекивана узбуна изненадила је испочетка умну госпођу; а после као да је нешто озари — тако да и нехотице шапну: — А! . . . Она се одједном при-

сети да се Нежданов окренуо од ње, онај исти Нежданов који је још недавно ишао њој у руке. — Овде се нешто догодило... Да није Маријана? Да, сигурно Маријана... Он јој се допада... па и он...

„Треба предузети мере”, тако је закључила она своја расуђивања, а за то време Каломејцев се гушио од срџбе. Чак и играјући преферанс, после два часа, он је изговарао речи: пас! или: узимам! са рањеним срцем — а у његовом гласу чуо се мукли тремоло увреде, иако се он правио да „презире!” Једини је Сипјагин био уствари чак врло задовољан свом том сценом. Имао је прилику да покаже снагу своје речитости, да утиша буру која се подизала... (Он је знао латински, и Виргилијево: Quos ego! (Ја ћу вас!) није му било страно. Свесно, он није сравњивао себе с Нептуном; али се некако са симпатијом сетио њега.

XV

Чим се показало могућним, Нежданов отиде у своју собу и закључа се. Он није хтео ни с ким да се види — ни с ким, осим Маријане. Њена соба се налазила при самоме крају дугачкога ходника, који је просецао сав горњи спрат. Нежданов је само једанпут — и то на неколико минута — одлазио тамо; али се њему учини да се она неће расрдити ако он закуца код ње, да она чак и жели да се поразговора с њиме. Било је већ доста касно, око десет часова; домаћини после сцене за ручком нису сматрали нужним да га узнемиравају и настављали су да играју карте с Каломејцевим. Валентина Ми-

хаиловна се једно двапут интересовала за Маријану, пошто је она такође нестала после обеда. — А где је Маријана Викенћевна? — запита она прво руски, затим француски, не обраћајући се посебно никоме, већ пре зидовима, како то обично чине врло зачуђени људи; уосталом, она се ускоро и сама забави игром.

Њежданов прошета неколико пута по својој соби, затим се упути по ходнику до Маријаниних врата и тихо закуца. Одговора није било. Он закуца још једанпут, покуша да отвори врата... Показало се да су она била затворена. Али није успео да се врати, да седне на столицу, када његова сопствена врата лако шкрипнуше и зачу се глас Маријанин:

— Алексије Дмитрићу, то сте ви долазили к мени?

Он одмах скочи и јурну у ходник; Маријана је стајала пред вратима, са свећом у руци, бледа и непомична.

— Да... ја сам... — шапну он.

— Хајдемо, — одговори она и пође по ходнику; али, не дошавши до краја, застаде и гурну руком ониска врата. Њежданов угледа невелику, скоро празну собу. — Уђимо боље овамо, Алексије Дмитрићу, овде нас нико неће узнемирити. — Њежданов се покори. Маријана метну свећу на прозорску даску и окрете се Њежданову.

— Ја разумем зашто сте баш мене хтели да видите, — поче она: — вама је врло тешко живети у овој кући — и мени такође.

— Да; ја сам хтео да вас видим, Маријана Викенћевна, — одговори Њежданов: — али мени није

тешко овде од онога времена како сам се зближио с вама.

Маријана се осмехну замишљено.

— Хвала, Алексије Дмитрићу, — али реците, зар заиста ви имате намеру да останете овде после свих ових безобразлука?

— Ја мислим да ме неће овде оставити — да ће ми отказати! — одговори Њежданов.

— А ви сами нећете отказати?

— Сам. . . нећу.

— Зашто?

— Хоћете да знате истину? Зато што сте ви овде.

Маријана погну главу и одмаче се мало у дубину собе.

— А уз то још, — настави Њежданов, — ја сам обавезан да останем овде. Ви ништа не знате, али ја хоћу, ја осећам да сам дужан да вам све кажем. — Он priђе Маријани и ухвати је за руку. Она је не уклони и само га погледа у лице. — Чујте! — узвикну он у изненадном, силном изливу. — Чујте ме! — И ту одмах, не седајући ни на једну од две-три столице које су се налазиле у соби, и даље стојећи пред Маријаном и држећи њену руку, Њежданов с усхићењем, са жаром, са речитошћу неочекиваном за њега самог, саопшти Маријани своје планове, намере, разлог због којега је морао да прими понуду Сипјагинову, све своје везе, познанства, своју прошлост, све што је крио, што никоме није казивао! Он спомену добивена писма, Василија Николајевића, све — чак и Сиљина! Говорио је ужурбано, без запињања, без колебања — као да је прекоравао себе за то што досада није посветио Ма-

ријану у све своје тајне, баш као да се извињавао пред њоме. Она га је слушала пажљиво, жељно; испрва се зачуди... Али тог осећања одмах нестаде. Захвалношћу, поносом, оданошћу, решеношћу — ето чиме се препуни њена душа. Њено лице, њене очи засијаше; она метну другу своју руку на руку Њеждановљеву — њене усне се отворише усхићено... Она се одједном страшно пролепша!

Он стаде, напослетку, — погледа у њу, и као да првипут виде то лице, које му је, у исто време, било и тако драго и тако познато.

Он уздахну силно, дубоко...

— Ах, како сам добро учинио што сам вам све рекао! — једва су могле прошаптати његове усне.

— Да, добро... добро! — понови она такође шапатом. Она га је и нехотице имитирала — па и глас јој постаде тих. — И значи, ви знате, — продужи она, — да вам ја стојим на расположењу, да хоћу да будем од користи вашем делу, да сам спремна да урадим све што буде нужно, да пођем куда нареде, да сам ја свагда, свом душом, желела исто то што ви...

И она ућута. Још једна реч — и њој би бризнуле сузе од тронутости. Све њено биће постаде изненада меко као восак. Жудња за делатношћу, за жртвом, за жртвом без одлагања — ето шта је њу мучило.

Нечији кораци се чуше иза врата — опрезни, брзи, лаки кораци.

Маријана се одједном исправи, ослободи своје руке — и сва се тога часа измени и развесели. Нешто презриво, нешто смело прелете преко њеног лица.

— Ја знам ко нас прислушкује у овом тренутку, — рече она тако гласно да је по ходнику јасним одјеком одзвањала свака њена реч: — г-ђа Сипјагина нас прислушкује... али мени је то потпуно свеједно.

Шуштање корака престаде.

— Дакле како? — обрати се Маријана Њежданову: — шта имам да радим? како да вам помогнем? Говорите... говорите брже! Шта да се ради?

— Шта? — проговори Њежданов. — Ја још не знам... Ја сам добио од Маркелова цедуљицу...

— Када? Када?

— Вечерас. Морам ићи сутра с њим к Соломину у фабрику.

— Да... да... Ето и то је красан човек — Маркелов. Ето правог пријатеља!

— Да ли такав као ја?

Маријана погледа право у лице Њежданову.

— Не — није баш такав.

— Како?

Она се одједном окрете.

— Ах! па зар ви не знате шта сте ви за мене постали, и шта ја осећам у овоме тренутку...

Срце Њеждановљево силно закуца, и поглед му се и нехотице спусти. Ова девојка, која га је заволела — њега, сиротана без куће, — која има поверења у њега, која је готова да иде за њим, заједно с њим, ка једном и истом циљу — ова дивна девојка — Маријана — у томе тренутку постаде за Њежданова оваплоћење свега доброг, праведног на земљи — оваплоћење њему незнане породичне, сестринске, женске љубави, — оваплоћење отаџбине, среће, борбе и слободе!

Он подиже главу — и угледа њене очи, поново уперене на њега...

О, како је продирао њихов светли, дивни поглед у саму дубину његове душе!

— И тако, — поче он несигурним гласом, — ја путујем сутра... А када се вратим отуда, рећи ћу... вам... (њему одједном би неугодно да говори Маријани: ви) — рећи ћу вам што будем дознао, што буде решено. Отсада, све што будем радио, све што будем мислио — све све ћеш прво сазнати... ти.

— О, мој пријатељу! — узвикну Маријана и опет ухвати његову руку. — Ја исто то обећавам теби!

Ово „теби" испало је код ње тако лако и просто, као да друкчије не би ни могло бити — као да је то било другарско „ти".

— А може ли се видети писмо?

— Ево га, ево.

Маријана прелете писмо и само што није са страхопоштовањем подигла на њега очи.

— Теби поверавају такве важне дужности?

Он јој се осмехну уместо одговора и остави писмо у џеп.

— Чудновато, — проговори он: — Та ми смо изјавили једно другом љубав — ми волимо једно друго — а ни речи о томе међу нама није било.

— Нашто? — прошапта Маријана и одједном му се баци око врата, притиште своју главу на његово раме... Али се они чак и не пољубише — то би било простачки и некако страшно —тако су, бар, осећали они обоје — и одмах се разиђоше, крепко, крепко стиснувши једно другом руку.

Маријана се врати по свећу, коју је оставила на прозорској дасци празне собе — и тек тада наиђе на њу као неко буђење. Она је угаси и, по дубоком мраку брзо промакнувши кроз ходник, врати се у своју собу — свуче се, и леже у том истом, за њу некако пријатном мраку.

XVI

Другога јутра, када се Њежданов пробудио, он не само да није осетио никакве збуњености при сећању на оно што се десило уочи тога дана — већ је, напротив, био испуњен неком добром и озбиљном радошћу, баш као да је он свршио посао који је, заправо, одавно требало свршити. Пошто је замолио за дозволу Сипјагина за два дана, који му је одобрио отсуство одмах, но строго, — Њежданов отпутова к Маркелову. Пред одласком он успе да се види с Маријаном. Она се исто тако нимало није стидела нити се збуњивала, гледала га је спокојно и одлучно, и спокојно му је говорила т и. Бринула се само о томе, шта ће он дознати код Маркелова, и молила је да јој саопшти све.

— То се само по себи разуме, — одговори Њежданов.

„И заиста, — мислио је он, — зашто да се узбуђујемо? У нашем зближењу лично осећање играло је... другоразредну улогу — а сјединили смо се ми неповратно. У име ствари? Да, у име ствари!"

Тако је мислио Њежданов, — и он ни сам није слутио колико је било истине — и неистине у његовим мислима.

Маркелова је затекао у оном истом уморном и опором расположењу духа. Пошто су некако и нешто ручали, они се кренуше на већ нама добро познатим колима (другог, побочног, врло младог коња, који још није био презан, беху узели на послугу од сељака — пошто је маркеловски још храмао) ка великој фабрици за предење памука трговца Фаљејева, где је живео Соломин. Љубопитство Нежданољево било је пробуђено: он је јако хтео да се поближе упозна са човеком о коме је у последње време слушао тако много. Соломин је био предупређен; чим су се оба путника зауставила на капији од фабрике и рекли ко су — одмах су их одвели у неугледно крило, које је заузимао „механичар-управитељ". Он сам налазио се у главној фабричној згради; док је један од фабричних радника отрчао по њега, Нежданов и Маркелов имали су времена да приђу прозору и да се упознају с околином. Фабрика је, очигледно, била у пуном развоју и претрпана послом; са свих страна се разлегала весела хука и тутњава непрекидног рада: машине су хуктале и лупале, шкрипали су разбоји, точкови зујали, кајиши пљескали, котрљала се и нестајала колица, бурад и натоварена кола; одјекивали су заповеднички крици, звона и звиждуци; ужурбано су промицали мајстори у потпасаним кошуљама, кајишима увезане косе, раднице у цицаним хаљинама; кретали се упрегнути коњи. Људска сила од хиљаду глава брујала је унаоколо, затегнута као струна. Све је текло правилно, разумно, пуним замахом; али не само разметљивост или тачност, већ чак ни уредност се није могла приметити нигде и ни у чему; напротив, свугде је

зачуђавала небрижљивост, нечистоћа, чађ; овде полупано стакло на прозору, онде опао малтер; даске се одвалиле и зјапе широм отворена врата; велика бара, црна, преливајући се у дугиним бојама од трулежи, стоји насред главнога дворишта; мало даље стрче гомиле разбацаних цигаља; ваљају се остатци асура, саргија, сандука, комадићи врпце; накострешени пси пролазе са упалим трбусима, па чак и не лају; у углу, под оградом, седи четворогодишњи мушкарчић, с огромним трбухом и рашчупаном главом, сав умрљан чађу, — седи и очајнички плаче, као да је напуштен од целога света; поред њега, убрљана том истом чађу, свиња, окружена шареним прасадима, прождире купусно корење; продерано рубље клати се на затегнутом конопцу — и какав смрад, какав задах на све стране! Права — руска фабрика: није немачка, нити француска мануфактура.

Њежданов баци поглед на Маркелова.

— Мени су толико напричали о необичним способностима Соломиновим, — поче он, — да ме, признајем, сав овај неред чуди; ја то нисам очекивао.

— Нереда ту нема, — одговори натмурено Маркелов: — већ руски мурдарлук. Ипак је то — милионски посао! А он мора да се прилагођава: и старим обичајима, и послу, и самоме газди. Знате ли ви што о Фаљејеву?

— Ништа.

— Највећа тврдица у целој Москви. Буржуј — једном речи!

У том тренутку Соломин уђе у собу. Њежданов је морао да се разочара у њему исто тако као што се

разочарао у фабрици. На први поглед, Соломин је чинио утисак Чухонца, или пре Швеђанина. Био је високог раста, светлоплав, сув, плећат; лице је имао дугуљасто, жуто, нос кратак и широк, очи врло мале, зеленкасте, поглед спокојан, усне крупне и истурене напред; зубе беле, такође крупне, и раздвојени подбрадак, једва обрастао маљама. Био је обучен као занатлија, као ложач: на телу је имао стари капут с отромбољеним џеповима, на глави изгужвану капу од мушеме, на врату вунени шал, на ногама накатранисане чизме. Њега је пратио човек четрдесетих година, у простом оделу, с необично покретљивим, циганским лицем и као смола црним, продирним очима, којима он, само што уђе, одмах и ошину Њежданова... Маркелова је он већ знао. Звао се Павле; важио је као Соломинов човек за све.

Соломин приђе, не журећи се, обојици посетилаца, стиште, ћутећи, руку свакоме од њих својом жуљевитом, кошчатом руком, извади из стола запечаћени пакет и предаде га, исто тако ћутећи, Павлу, који одмах изађе из собе. Затим се протеже, накашља се, збаци капу с потиљка једним замахом руке, седе на дрвену обојену столичицу и, указав Маркелову и Њежданову на исти такав диван, проговори: — Молим!

Маркелов прво упозна Соломина с Њеждановим; овај му поново стиште руку. Затим Маркелов поче да говори о „ствари”, спомену писмо Василија Николајевића. Њежданов пружи то писмо Соломину. Док је он то читао, пажљиво и не журећи се, прелазећи очима с реда на ред, Њежданов је гледао у ње-

га. Соломин је седео близу прозора; већ ниско сунце јарко је осветљавало његово поцрнело, лако ознојено лице, његову светлоплаву, напрашену косу, палећи у њој безброј златних тачкица. Његове ноздрве су се надимале и шириле за време читања, а усне се мицале, као да изговарају сваку реч; он је држао писмо крепко и високо обема рукама. Све ово, Бог би знао зашто, допадало се Њежданову. Соломин врати писмо Њежданову, осмехну му се, и опет стаде да слуша Маркелова. Овај је говорио, говорио — и напослетку ућута.

— Знате ли шта — поче Соломин, а глас се његов, промукао мало, но млад и силан, исто тако допаде Њежданову, — код мене овде није баш удобно; хајдемо к вама — до вас има свега седам врста. Ви сте и онако колима дошли?

— Да.

— Но... места ће за мене бити. За један час код мене се завршава рад, и ја сам слободан. Тако ћемо се и поразговарати. Ви сте такође слободни? — обрати се он Њежданову.

— До прекосутра.

— Е па, дивно. Преноћи ћемо ето код њега. — Хоће ли се моћи, Сергије Михаилићу?

— Какво је то питање? Наравно да хоће.

— Но — сад ћу ја. Дајте само да се очистим мало.

— А како је код вас у фабрици? — значајно запита Маркелов.

Соломин погледа у страну.

— Разговараћемо, — проговори он по други пут. — Причекајте мало... Одмах ћу ја... Ја сам неке ствари заборавио.

Он изађе. Да није било лепога утиска који је он начинио на Њежданова, овај би, готово, помислио, чак би, можда, и запитао Маркелова: „Да се овај не извлачи?” Али му ништа слично не дође у главу.

Час касније, у тренутку, када се са свих спратова огромне зграде по свима степеницама спуштала и кроз сва врата изливала шумна фабрична гомила, — кола у којима су седели Маркелов, Њежданов и Соломин, излазила су из капије на друм.

— Василије Федотићу, да радимо? — викну Соломину на завршетку Павле, који га је пратио до капије.

— Попритегни... — одговори Соломин. — То у вези с једном ноћном операцијом, — објасни он својим друговима.

Стигоше у Борзјонково; вечераше — више реда ради, — а после, задимише се цигаре и отпочеше разговори, они ноћни, неуморни руски разговори, којих у таквим размерама и у таквом облику једва да има код неког другог народа. Уосталом, и ту Соломин није оправдао очекивања Њеждановљева. Он је говорио необично мало... тако мало да је, може се рећи, скоро непрестано ћутао; али је слушао пажљиво, а ако би изрекао неки суд или примедбу, то је било и паметно, и важно, и врло кратко. Показало се да Соломин не верује у блискост револуције у Русији; али, не желећи да натура своје мишљење другима, није им сметао да покушају, и посматрао их је — не издалека, већ са стране. Он је добро познавао петроградске револуционаре — и до извесне мере саосећао је с њима — јер је и сам био из народа; али он је схваћао безвољно отсуство тога са-

мога народа, без кога „ништа се не може учинити", а кога дуго треба припремати — и то не онако и не ономе, како чине т и. Ето тако се он и држао по страни, не као лукав човек и врдалама, већ као паметан младић, који неће узалуд да упропасти ни себе ни друге. — А саслушати... зашто да не саслуша — па чак и да се поучи, ако до тога дође. Соломин је био јединац син црквењаков; имао је пет сестара — све удате за попове и ђаконе; но он је, с пристанком оца, озбиљног и трезвеног човека, напустио богословију, почео да се бави математиком, а особито се страсно занео механиком; доспео је у фабрику к једном Енглезу, који га је заволео као сина — и дао му сретства да отпутује у Манчестер, где је провео две године и научио енглески. У фабрику московског трговца он је доспео недавно, и ма да је од потчињених доста тражио — зато што се у Енглеској нагледао таквога реда, — ипак је уживао њихову наклоност: наш је, ипак, то човек! Отац је био врло задовољан њиме, звао га је „тачним" и само је жалио то што му син неће да се ожени.

У току ноћнога разговора код Маркелова, Соломин је, како смо већ рекли, скоро стално ћутао; но када Маркелов поче да разлаже о надама које они полажу у фабричне раднике, Соломин, по своме обичају, лаконски примети, да код нас у Русији фабрични радници нису исто што у иностранству — најкроткији је то народ.

— А сељаци? — запита Маркелов.

— Сељаци? Кулака међу њима сада већ има доста, и са сваком годином биће их све више — а

кулаци знају само за свој интерес; остали су — овце, тама.

— Па где да се тражи?

Соломин се осмехну.

— Тражите и наћи ћете.

Он се скоро непрестано смешио, и осмех његов био је такође некако без лукавости, али не без смисла, као и он сав. Према Њежданову он се понашао на особити начин: млади студент побуђивао је у њему саучешће, скоро нежност.

У току овог истог ноћног разговора, Њеждановсе одједном распали и паде у усхићење; Соломин тихо устаде и, прешавши својим тромим ходом целу собу, затвори прозорче које се беше отворило иза Њеждановљеве главе...

— Да не бисте назебли, — добродушно проговори он, као у одговор на зачуђени поглед говорников.

Њежданов стаде да га запиткује о томе какве социјалне идеје намерава он да уведе у повереној му фабрици, и да ли има намеру да постави посао тако да и радници учествују у добитку?

— Душо моја! — одговори Соломин: — ми смо подигли школу и малу болницу — па и ту се газда опирао као медвед!

Једанпут се само Соломин наљутио, и то од шале, и тако је ударио својом моћном песницом по столу, да је све на њему потскочило, не изузимајући ни утегу од пуда, која се склонила поред мастионице. Њему су причали о некаквој неправди на суду, о гоњењу радничког удружења...

А када су Нежданов и Маркелов отпочињали да говоре како да се „почне", како да се приведе план у дело, Соломин је и надаље слушао с љубопитством, чак и поштовањем — али сам већ није говорио ни речи. До четири часа се отегао овај њихов разговор. И о чему, о чему све нису они говорили! Маркелов је, између осталог, тајанствено напоменуо о неуморном путнику Кисељакову, о његовим писмима, која постају све занимљивија и занимљивија; обећао је да ће показати Нежданову нека међу њима и дати му чак да их понесе кући, зато што су она врло опширна и писана не сасвим разговетним рукописом; а осим тога у њима има и много учености, па чак бива и стихова — али не ма каквих лакомислених, већ са социјалистичком тенденцијом! Од Кисељакова Маркелов је прешао на војнике, на ађутанте, на Немце, дошао је у говору, напослетку, до артиљеријских расправа; Нежданов спомену антагонизам између Хајнеа и Берна, Прудона, реализам у уметности; а Соломин је, слушао, слушао, мотрио; пушио — и не престајући да се смеши, не рекавши ни једне оштроумне речи, изгледало је као да боље од свију схваћа у њему је заправо сва суштина.

Изби четири часа... Нежданов и Маркелов једва се држаху на ногама од умора, а Соломин ни да трепне! Пријатељи се разиђоше; но пре тога је било заједнички утврђено: да се следећег дана оде у град код староверца трговца Голушкина, ради пропаганде; сам Голушкин био је врло ватрен — па је и обећао нових присталица. Соломин је био изразио сумњу: вреди ли посетити Голушкина? Ипак, после се сложио да вреди.

XVII

Гости Маркеловљеви још су спавали, када се њему јави гласоноша с писмом од његове сестре, г-ђе Сипјагине. У томе писму Валентина Михаиловна му је говорила о некаквим домаћим ситницама, молила га да јој пошаље узету књигу — и, у даној прилици, у пост-скриптуму, саопштила му „занимљиву" новост: његова бивша пасија, Маријана, заљубила се у учитеља Њежданова, а учитељ у њу; и то она, Валентина Михаиловна, не саопштава му сплетке, већ је виделе све сопственим очима и слушали сопственим ушима. Лице Маркеловљево постаде тамније од ноћи... но он ни речи не проговори, нареди да се гласоноши преда књига — и, угледавши Њежданова који је сишао одгоре, на обичан начин се поздрави с њим, чак му предаде и обећани свежањ Кисљаковљевих посланица, али не остаде с њиме, већ оде „по кућевном послу". Њежданов се врати натраг у своју собу и прелете предата му писма: млади пропагандиста у њима је говорио непрестано о себи, о својој грозничавој активности; по његовим речима, он је за последњи месец обиграо једанаест срезова, био у девет градова, двадесет и девет села, педесет и три засеока, у једном мајуру и осам фабрика; шеснаест ноћи провео је у шупама за сено, једну у коњушници, а једну чак у штали за марву (ту је он приметио, у загради, с н о т а б е н е, да буве не иду на њега); залазио је у земунице, у радничке касарне, свугде је поучавао, упућивао, делио књиге и у лету прикупљао податке; неке записивао на месту, друге урезивао себи у памет, по најновијим начинима мне-

мотехнике; написао је четрнаест великих писама, двадесет и осам малих и осамнаест цедуљица (од којих четири оловком, једну крвљу, једну чађу, растопљеном у води); и све то је успевао да уради зато што је научио да систематски расподељује време, владајући се по упутству Квинтина, Џонсона, Сверлицкога, Карелиуса и других публициста и статистичара. Затим је говорио опет о себи, о својој звезди, о томе како је и у чему баш он допунио Фуријеову теорију страсти; уверавао је да је он први испитао „земљиште", да он „неће проћи светом без свакога трага", да се и он сам чуди како то да је он, младић од двадесет и две године, већ решио сва питања живота и науке — и да ће он преврнути Русију, чак ће је „протрести"! Dixi!! — приписивао је он на крају реда. — Ова реч: Dixi — долазила је често код Кисљакова и увек са два знака усклика. У једноме из писама налазили су се и социјалистички стихови, упућени једној девојци, а који су почињали речима:

Не љуби мене — већ идеју!

Њежданов се у себи зачуди, не толико самохвалисању г-на Кисљакова, колико поштеној добродушности Маркеловљевој. . . али одмах помисли: „На страну естетика, и г-н Кисљаков може бити користан." — За чајем сва три пријатеља се нађоше у трпезарији; но јучерашње препирке међу њима се не обновише. Никоме међу њима није се хтело говорити — но једино је Соломин ћутао мирно; и Њежданов и Маркелов изгледали су као да су унутрашње узбуђени.

После чаја они се кренуше у град; стари слуга Маркеловљев, седећи на сандучету, испратио је свога бившег господара уобичајеним снужденим погледом.

Трговац Голушкин, с киме је имао да се упозна Њежданов, био је син трговца који се обогатио у дрогеријској трговини — и био староверац — фјодосијевац. Он сам није увећао очинско имање, јер је био, како се каже, предан уживању, епикурејац на руски начин — и никаквог појма о трговачким пословима није имао. То је био човек од четрдесет година, доста угојен и ружан, роав, с малим свињским очицама; говорио је врло убрзано и као да се заплитао у речима, размахивао рукама, тапкао ногама, с времена на време се кикотао... уопште давао је утисак будаластог, размаженог и крајње самољубивог младића. Он сам сматрао је себе за човека образованог, зато што се облачио по немачком начину и живео додуше мало прљаво, али на великој нози, познавао се с богатим људима — и у позориште је ишао, и био је покровитељ глумица, с којима се објашњавао на некаквом необичном, као бајаги француском језику. Жеђ за популарношћу била је његова главна страст: нека се по целоме свету зна ко је Голушкин! Шта је Суворов или Потемкин — према Капитону Голушкину! — Ова иста страст, победив код њега урођени тврдичлук, бацила га је, како се он изражавао не без самозадовољства, у опозицију (раније, он је говорио просто: „у позицију" — но после су га научили), саставила га се нихилистима: он је исповедао најекстремнија начела, исмевао се са својим сопственим староверством, мрсио за време поста, играо карте — а шампањац пио као

воду. Увек је срећно пролазио: — стога, — говорио је он, — што је код мене, где год треба, свака власт поткупљена, свака рупа закрпљена, сва уста запушена, све уши затиснуте. — Био је удовац, без деце; синови његове сестре с ропским трепетом су се увијали око њега... но он их је називао непросвећеним простацима, варварима, и једва их је пуштао да му излазе на очи. — Живео је у великој, каменитој, доста нечисто одржаваној кући; у неким собама намештај је био из иностранства, а у некима ничег није било, осим обојадисаних столица и дивана од мушеме. Слике су висиле свугде — и свугде су биле врло ружне: риђи пејзажи, љубичасти морски изгледи, „Пољубац" Молеров, дебеле голе жене с црвеним коленима или лактовима. Ма да Голушкин није имао породице, ипак се много разне чељади и готована угнездило под његовим кровом: није их примао он из дарежљивости, већ опет из жеље за популарношћу — да би имао коме да заповеда и да се хвали. „Моји клијенти", говорио је он, када је желео да баци прашину у очи; књиге није читао, а учене изразе памтио је одлично.

Млади људи застадоше Голушкина у његовом кабинету. Обучен у капуту дугачких скутова, с цигаром у устима, он се претварао да чита новине. Кад их угледа, он одмах скочи, узврпољи се, поцрвени, викну да што пре донесу закуску, нешто запита, нечему се засмеја — и све то одједном. Маркелова и Соломина он је знао; Њежданов је био за њега ново лице. Чувши да је он студент, Голушкин се опет засмеја, стеже му по други пут руку и проговори:

— Славно! Славно! наш се пук увећао... Знање

је светлост, а незнање је мрак — ја сам се школовао сиротињски, али схваћам то, и зато сам могао да успем!

Њежданову се учини да се г-н Голушкин снебива и збуњује... а оно је збиља и било тако. — „Пази, брате Капитоне! немој да се обрукаш!” — била је његова прва мисао при додиру са сваким новим човеком. Он се, ипак, ускоро ослободи, и тим истим ужурбаним, шушкавим, збуњеним језиком поче говорити о Василију Николајевићу, о његовом карактеру, о неопходности про... па... ганде (он је добро знао ову реч, али је изговарао полако); о томе да је он, Голушкин, открио новог младића, врло поузданог; да је, изгледа, време сада већ блиско, сазрело за... за лансет (при томе он погледа Маркелова, који, опет зато, чак и не трепну); — затим, обраћајући се Њежданову, стаде описивати самога себе, не горе од самога великог дописника, Кисљакова. Да је он, вели, одавно престао да буде самовољан, да добро познаје права пролетера (и ову је реч он добро памтио), да је додуше напустио трговину и бави се банкарским операцијама — ради увећања капитала — само ради тога да би овај капитал у даном тренутку могао послужити на корист... на корист општега покрета, на корист, такорећи, народа, али да он, Голушкин, у суштини, презире капитал! Овде уђе човек са закуском, и Голушкин се значајно накашља и запита, није ли по вољи да узму па чашицу? — и сам први „смаза” добру чашицу вотке од бибера.

Гости приступише закусци. Голушкин је набијао себи у уста огромна парчад ајвара и пио прописно,

говорећи уз то: — Изволите, господо, изволите, одлично маконско вино! — Обративши се поново Њежданову, он га запита откуда је дошао, да ли на дуго, и где се налази; а сазнавши да он живи код Сипјагина, узвикну:

— Знам ја тога господина! Празан! — И одмах поче да грди све земљишне поседнике С....ске губерније, зато што код њих не само да нема ничег грађанског, него што они чак ни сопствене интересе не осећају... Само — чудновата ствар! — сам он грди, а очи му играју, и види се у њима неспокојство. Њежданов није могао себи јасно да да рачуна, какав је ово човек — и зашто им је он потребан? Соломин је, по обичају, ћутао; а Маркелов доби тако суморан изглед да га Њежданов запита напослетку: шта му је? — на што Маркелов одговори да му није ништа; но таквим тоном каквим обично одговарају људи када хоће да даду разумети да нечега, истина, има, — али не за тебе. — Голушкин опет поче прво да некога грди, а затим да хвали омладину: какви су, вели, то сада паметњаковићи! Па-паметњаковићи! Ух! — Соломин га прекиде питањем: ко је тај поуздани младић о коме је говорио, и где га је пронашао. Голушкин се засмеја, понови једно двапут: па ето, видећете, видећете, — и стаде да га запиткује о његовој фабрици, о његовом газди „лупежу", на шта је Соломин одговарао сасвим кратко. Тада Голушкин нали свима шампањца и, нагињући се к уху Њеждановљеву, прошапута: — За републику! — и испи пехар на искап. Њежданов само окваси усне. Соломин примети да он вина не пије ујутро. Маркелов срдито и од-

лучно испи свој пехар до дна. Изгледало је као да га мучи нестрпљење: ето, ми се једнако расхлађујемо, а правоме разговору и не приступамо... Он удари по столу, грубо рече: — Господо! — и баш се спреми да говори...

Но у томе тренутку уђе у собу човек, зализан, с ћупастом њушком, сушичав на изглед, у трговачком малом кафтану, обеју руку далеко од тела. Пошто се поклони целоме друштву, овај човек полугласно саопшти нешто Голушкину.

— Одмах, одмах, — одговори овај ужурбано. — Господо, — додаде он, — морам замолити да ме извините... Мени је ето Васја, мој надзорник, једну такву „стварчицу" рекао (Голушкин се овако изразио хотимично, шале ради), да се ја неодложно морам на неко време удаљити; али се надам, господо, да ћете пристати да данас код мене ручате — у три часа; и куд и камо ћемо тада бити слободнији.

Ни Соломин ни Њежданов нису знали шта да одговоре; но Маркелов одмах рече, с оном истом опорошћу на лицу и у гласу:

— Наравно да хоћемо; а иначе — каква је то комедија?

— Благодарим покорно, — прихвати Голушкин и, нагнувши се к Маркелову, додаде: — „Иљаду" рубаља у сваком случају жртвујем на ствар... у то не сумњај!

И при томе једно трипутману десном руком са растављеним малим прстом и палцем: „значи, истина је!"

Он испрати госте до врата и, стојећи на прагу, викну:

— Чекаћу у три часа.

— Чекај! — одговори једино Маркелов.

— Господо! — проговори Соломин, чим се сва тројица нађоше на улици. — Ја ћу узети кола и идем у фабрику. Шта ћемо да радимо до ручка? — Да говоримо бесмислице? А и овај наш трговац... мени се чини — нема од њега, као ни од јарца, ни вуне ни млека.

— Но, вуне ће бити, — примети мргодно Маркелов. — Он ето обећава новаца. Или их се ви гнушате? Ми у свашта улазити не смемо. Ми — нисмо невесте које пробирају.

— Баш ћу се ја гнушати! — спокојно рече Соломин. — Ја само питам себе какву корист може да допринесе моје присуство. А уосталом, — додаде он, бацивши поглед на Нежданова и осмехнувши се: — изволите; остаћу. С људима је и смрт лепа.

Маркелов подиже главу.

— Хајдемо, дотле, у градски парк: — време је лепо. Посматраћемо људе.

— Хајдемо.

Они пођоше — Маркелов и Соломин напред, Нежданов за њима.

XVIII

Чудно је било стање његове душе. За последња два дана колико нових осећаја, нових лица... Он се први пут у животу зближио с девојком коју је — по свој вероватности — заволео; присуствовао је почетцима ствари којој је — по свој вероватности — посветио све своје силе... Па шта? — да ли се

он радовао? — Не. Да ли се колебао? плашио? био збуњен? — О, разуме се да није. А да ли је бар осећао ону напетост свега бића, оно стремљење напред, у први ред бораца, које изазива близина борбе? — Није ни то. Верује ли он, напослетку, у ту ствар? Верује ли он у своју љубав? — О, естетичара проклетог! Скептик! — без гласа шаптаху његове усне. — Откуда овај умор, ово немање жеље чак ни за говор, чим не виче и не бесни? — Какав унутрашњи глас жели он да угуши у себи тим криком? Али Маријана, тај мили, верни друг, та чиста, страсна душа, та дивна девојка, зар га она не воли? Зар то није велика срећа што се срео с њом, што је заслужио њено пријатељство, њену љубав? И ова два створења, која сада иду пред њиме, овај Маркелов, овај Соломин, кога он још мало зна, но према коме осећа такав нагон — зар они нису одлични обрасци руске природе, руског живота — и познанство, близина њихова није ли и то срећа? — Па откуда то неодређено, неспокојно, болно осећање? Нашто, због чега та туга? Ако си ти мудријаш и меланхолик — поново шаптаху његове усне — какав си ми ти онда кога ђавола револуционар? Ти пиши стихове, и кисели се, мучи се са сопственим ситним мислима и осећајима, и копрцај се у разним психолошким ситним комбинацијама и танчинама, — а што је главно, не узимај твоја болесна, нервозна раздражења и ћуди за мушко негодовање, за поштену срџбу убеђенога човека ! — О, Хамлете, Хамлете, дански принче, како да се изађе из твоје сенке? Како да се престане подражавати у свему теби, чак и у срамном наслађивању у мучењу самога себе?

— Алексис! Пријатељу! Руски Хамлете! — зачу се одједном, као одјек на сва ова размишљања, позната, пискави глас. — Тебе ли видим?!

Њеждановпо дигне очи — и с чуђењем угледа пред собом Пакљина! — Пакљина у виду пастира, обученог у летње хаљине жућкасте боје, без кравате око врата, под великим сламним шеширом, с плавом траком и затуреним сасвим на потиљак, и у лакованим ципелицама!

Он одмах дохрама до Њежданова и ухвати се за његове руке.

— Прво, — поче он, — иако смо у парку, треба да се, по старинском обичају, загрлимо... и пољубимо... Један, два, три! — Друго!, знај, да те ја данас нисам срео, ти би ме сигурно сутра видео, — јер ми је познато твоје место пребивања, и ја сам чак нарочито дошао у овај град... каквим начином — о томе касније; треће, упознај ме с твојим друговима. Реци ми укратко ко су они, а њима — ко сам ја, и наслађиваћемо се животом.

Њежданов испуни жељу свога пријатеља, назва по имену њега, Маркелова, Соломина — и каза о свакоме између њих шта је ко, где живи, шта ради, итд.

— Дивно! — узвикну Пакљин. — А сада ми допустите да вас све одведем даље од гунгуле, које, уосталом, нема, на усамљену клупицу, на којој се ја, у часовима маштања, седећи, наслађујем природом. Необичан је тамо изглед: губернаторски дом, две пругасте стражаре, три жандарма и ни једног пса! Немојте се, ипак, сувише чудити мојим речима, којима се ја тако узалудно трудим да вас насмејем!

Ја, по мишљењу својих пријатеља, претстављам руску оштроумност... због тога, вероватно, ја и храмљем.

Пакљин одведе пријатеље „усамљеној клупици”, и посади их на њу, претходно одагнавши с ње две просјакиње. Млади људи су „измењивали мисли”... посао, већим делом, прилично досадан, особито у првим тренутцима — и необично бесплодан.

— Стој! — узвикну одједном Пакљин, окренувши се Њежданову. — Треба да ти објасним зашто сам ја овде. Ти знаш да ја своју сестру свако лето водим некуда; када сам дознао да ти одлазиш у суседство овдашњег града, — ја сам се сетио да у самом овом граду живе два необично чудновата субјекта: муж и жена, који нам долазе род... по матери. Мој отац је био прост грађанин (Њежданов је то знао, али Пакљин је то казао ради о н е д в о ј и ц е), а она племићка. И већ давно, давно нас к себи позивају! — Стој! мислим ја... То ми је згодно. Људи су они предобри, сестри ће код њих бити — као у рају; шта треба више? Тако ти ми и дођосмо. И баш тако! Тако нам је овде добро... ни рећи се не може! — Али какви су то субјекти! Какви субјекти! Ви се безусловно морате с њима упознати! Шта ви овде радите? Где ручате? И због чега сте управо овамо дошли?

— Ми ручамо данас код неког Голушкина... Овде постоји један такав трговац, — одговори Њежданов.

— У колико часова?

— У три часа.

— И ви се састајете с њим у вези... у вези... — Пакљин погледа Соломина, који се смешио, и Маркелова, који је бивао све суморнији и суморнији...

— Та реци ми, Аљоша... учини какав било фармазонски знак, збиља... реци да се преда мном немају рашта снебивати... Та ја сам ваш... из вашега друштва...

— И Голушкин је наш, — примети Нежданов.

— Е, па то је дивно! До три часа времена има још много. Послушајте ме — хајдемо к мојим рођацима!

— Јеси ли ти сишао с ума! Како се може тек тако...

— О томе се ти не брини! то већ ја узимам на себе. Замисли: оаза! Ни политика, ни литература, ништа савремено ни да завири тамо! Кућа им је некако трбушата, какве се сада и не могу нигде видети; запах је у њој — антички; људи — антички; ваздух — антички... за шта се ухватиш — антика, Катарина Друга, пудер, кринолине, XVIII-и век! — Домаћини... замисли: муж и жена, обоје стари, престари, једних година — и без бора; округли, пуначки, чисти, прави папагаји који се дозивају; а добри су до глупости, до светости, бесконачно! Рећи ће ми: и бесконачна доброта често бива сједињена с отсуством моралног осећања... Али ја не улазим у ове танчине и знам само да су моји старци — добричине. А деце никад нису имали. Блажени људи! Њих тако у граду блаженима и зову. Обучени су обоје једнако, у некакве пругасте огртаче — и материја је тако добра: такву такође сада нигде не можеш наћи. Личе једно на друго ужасно — само што једно

има на глави капицу, а друго калпак — а с исто таквим наборима као на капици, само без траке. Да нема те траке, не би ни познао ко је ко; а уз то је и муж без браде. А зову их: једно Фомушка, а друго Фимушка. Ја ти кажем — новце би требало плаћати, да се само баци поглед на њих. Воле једно друго до немогућности: а посети ли их ко — молим, изволите! И тако су попустљиви: одмах ће показати све своје мајсторије. Само једно: пушити се код њих не може: није да су раскољници — али и сувише им је дуван одвратан... Та оно, ко је и пушио у њихово време? Зато и канаринке не држе — зато што је и ова птица мало била тада распрострањена... А то је велика срећа — признајте! — Но, дакле? идете ли ви?

— Ја, збиља, не знам, — поче Њежданов.

— Стој: ја још нисам све саопштио. Глас имају једнак; затвори очи, па нећеш знати ко говори. Само код Фомушке говор као да је мало осећајнији. Ето, господо, ви се спремате на велико дело, — може бити, на страшну борбу... Што се не бисте, пре но што се баците у те бурне таласе — мало замочили...

— У устајалу воду? — прекиде Маркелов.

— Па макар и тако! Устајала је она, истина; само није смрдљива. Постоје таква степска језерца; она додуше не протичу, али се никада не покривају жабокречином, зато што на дну код њих има извора. И моји старци имају изворе — тамо, на дну срца, чисте, пречисте. Већ само једно: хоћете ли да дознате како се живело сто, сто педесет година уназад? — онда пожурите; ходите за мном. Јер доћи

ће изненада дан и час — један и исти час безусловно за обоје — и скотрљаће се моји папагаји са својих седала — и свака ће антика онога тренутка престати с њима — и трбушата кућа ће пропасти — и нићи ће на њеном месту оно што, по речима моје бабе, увек ниче на месту где је била „човештина" — то јест: коприва, чичак, чкаљ, пелен и коњски штаваљ; чак ни ове улице неће бити — и долазиће људи, и ништа слично већ више неће наћи на вјеки вјеков! . . .

— Па шта? — узвикну Њежданов. — Па баш да идемо!

— Ја сам готов, чак с великим задовољством, — рече Соломин. — То не спада у мој посао, али је ипак занимљиво; и ако г. Пакљин заиста може да јамчи да ми својим одласком никога нећемо узнемирити, то... зашто да...

— Ама не сумњајте! — узвикну са своје стране Пакљин. — Усхићење ћете изазвати — и више ништа. Какве ту треба церемоније! Каже вам се: они су — блажени људи, ми ћемо их натерати да певају. А ви, г. Маркелов, слажете ли се?

Маркелов љутито слеже раменима.

— Не могу остати ваљда ја сам овде! Изволите водити.

Млади људи се дигоше са клупице.

— Какав ти је то страшни господин, — прошапута Пакљин Њежданову, показујући му на Маркелова: — ни узми, ни остави, Јован Претеча који се најео скакаваца... самих скакаваца, без меда! А овај је, — додаде он, махнувши главом на Соломина, — диван! Како се он то славно смеши! Ја сам опа-

зио да се тако осмејкују само они људи који су виши од других, — а сами то не знају.

— Зар бивају такви људи? — запита Њежданов.

— Ретко; но бивају, — одговори Пакљин.

XIX

Фомушка и Фимушка, — Фома Лавренћевић и Јефимија Павловна Субочеви, — припадали су једној и истој коренитој руској племићкој породици и убрајали се безмало у најстарије становнике града С.* Ступили су у брак врло рано, и врло давно су се настанили у дедовској дрвеној кући на крају града, никуда отуда нису излазили и ни у чему никада нису променили ни свој начин живота ни своје навике. Време се, изгледа, уставило за њих; никакво „новотарење" није продирало преко границе њихове „оазе". Имање су имали мало; но њихови су им сељаци, као и раније, довозили по неколико пута у години домаћу живину и храну, староста се у одређени рок јављао са дажбинским новцима и паром јаребица, као бајаги уловљених у господским, шумским, у стварности давно ишчезлим излетиштима; појили су га чајем на прагу салона, поклањали му јагњећу шубару, пар зелених рукавица од јеленске коже и испраћали га с Богом. Слуге су као и раније испуњавале субочевску кућу. Стари слуга Калиопић, обучен у дугу одећу, без рукава, из необично дебелог сукна и усправном огрлицом и малим челичним дугмадима, као и раније објављивао је гласно да је „јело на столу", и дремао је, стојећи за госпођином наслоњачом. Бифе је био у његовим рукама; он је управ-

љао „бакалницом, кардамонима и лимуновима", — а на питање: није ли чуо да је свима спахиским сељацима дата слобода, сваки пут је одговарао да мало ли ко брбља којекакве бесмислице; то се код Турака још, вели, догађају отпуштања, а њега је, хвала Богу, то обишло. Служавку Пуфку, која је била прави кепец, држали су ради забаве, а стара дадиља Васиљевна улазила је за време ручка с великом, црном марамом на глави и причала шушљатавим гласом о свакојаким новостима, о Наполеону, дванаестој години, о Антихристу и белим Арапима; — или би, подупревши руком подбрадак, као да је нешто боли, саопштавала шта је сањала и шта тај сан значи, и шта је изашло код ње у картама. Сама кућа Субочевих разликовала се од свих других кућа у граду: она је била сва саграђена из храстовине, и прозоре је имала у облику правилних четвороугаоника; двоструки рамови никада се нису скидали! И било је у њој свих могућих заклона и собица, и доксана и задњих соба, и сандучића за седење с оградицама, и широких клупа на ишараним стубићима, и свакојаких задњих пролаза и коморица. Напред се налазила башта, а позади — врт; а у врту — шта ли је вајата, шупа, амбарића, подрумчића, малих леденица... — право гнездо! И није да се у свима овим просторијама чувало много добра, — неке су већ биле запуштене; него је све то подигнуто још у старо време па се и одржало. Коња су Субочеви имали само два, древна, седласта и космата; на једном су се од старости већ и беле мрље појавиле; звали су га Њедвиг. Презани су били они — много, много пута у месецу — у необичне, целоме

граду познате кочије, које су имале облик земаљског глобуса, спреда исечене четвртине и постављене изнутра жутом материјом добављеном из иностранства, која је сва била посејана крупним испупчењима у виду брадавица. Последњи аршин ове материје био је откан у Утрехту или Лиону још за време царице Јелисавете! И кочијаш Субочевих био је необично старински, запахом рибљега зејтина и катрана прожети старац; брада је код њега почињала близу самих очију, а обрве су се као мали водопад спуштале на браду. Он је до тога степена био спор у свима својим покретима, да је употребљавао читавих пет минута да ушмркне бурмут, два минута да задене бич за појас, и нешто више од два часа да упрегне самога Ђедвига. А звао се Перфишка. Када се Субочевима догађало да се извезу, и кочије морале ма и најмање да се пењу уз брдо, то су се они неминовно плашили (спуштајући се, они су се, уосталом, исто тако плашили), хватали се за колске кајише и тврдили обоје на глас: „Коњи — коњи су. . . као хале; — а ми, а ми, лаки као перо, лаки као пухор!! . . ." Субочеве су сви у граду С* сматрали за особењаке, скоро за лудаке: — па и они сами су увиђали да не пристају садашњем поретку. . . али се нису сувише због тога жалостили: у каквом су се животу родили, одрасли и ступили у брак — у таквом су и остали. Једно само својство тога живота није им остало: од рођења, никада никога нису казнили, нису никога оглобили. Када би се показало да је неки њихов слуга јавна пијаница или лопов, они би испочетка дуго трпели и подносили, — као што трпе ружно време; а напослетку би се трудили да га

се опросте, да га подметну другим господарима: та нека се и ти помуче мало! Само се та невоља њима ретко дешавала, тако ретко да је постајала датум у њиховом животу — и они су причали, например: „То је било врло давно; то се догодило када је код нас живео убојица Алдошка", или „када су нам украли крзнену дедину капу с лисичјим репом"... Код Субочевих још су биле у обичају овакве капе. — Друга, уосталом, карактерна црта старинског живота код њих се такође није примећивала: ни Фимушка ни Фомушка нису били сувише религиозни људи. Фомушка се чак придржавао волтеровских начела; а Фимушка се смртно бојала духовних лица; они су, по њеном запажању, имали зле очи. — „Поседи мало поп код мене, — говорила је често она: — кад погледаш, а за то време скоруп прокиснуо". — У цркву су одлазили ретко и постили су на католички начин, тј. јели су јаја, масло и млеко. У граду су то знали — и, разуме се, то није поправљало њихову репутацију. Али доброта њихова све је побеђивала; и ма да су се над особењацима Субочевима и смејали, ма да су их и држали за луде и блажене, — ипак су их у суштини, поштовали.

Да; њих су поштовали... али да им ко одлази, нико им није одлазио. Уосталом, они због тога такође нису туговали. Заједно, њима никада није било досадно, и због тога се нису растављали никада, и никаквог другог друштва нису желели. Ни Фомушка ни Фимушка ни једанпут нису били болесни; а ако би некога од њих задесила нека лака слабост — то су они обоје пили чај од липовог цвета, трли се то-

плим маслом око појаса, или капали врело сало на табане — и убрзо је све пролазило. Дан су они проводили увек једнако. Устајали су касно, пили ујутро чоколаду из сићушних шољица у облику авана: „чај је — уверавали су они — већ после нас ушао у моду"; — седели су једно испред другог, те су или разговарали (а увек су налазили о чему!), или су читали из *Пријатнога провођења времена Огледала света* или *Аонида*, или су разгледали стари албум, увезан у црвену кожу са златним обрубом, који је припадао некада, како је гласио натпис, некој M-me Barbe de Kabyline. Како је и када доспео овај албум њима у руке, — ни они сами нису знали. У њему се налазило неколико француских и много руских песама и прозних састава, у роду, например, следећег „кратког" размишљања о „Цицерону":

„У каквом је расположењу Цицерон ступио у чин квестора, објављује он следеће. Посведочивши боговима чистосрдачност својих осетљивости у свима чиновима којима је дотле почаствован био, сматрао је себе обвезана најсветијим везама за достојно испуњавање истих, и у овој намери није се упуштао он, Цицерон, не само у сладост преступљења закона, него је бежао и од таквих увесељавања које ће, изгледа, вечито бити неопходна". Доле је стајало: „Записано у Сибиру, у глади и зими". — Лепа је била и песма под насловом „Тирзис", где су се могле срести овакве строфе:

Тишина васељеном влада,
Пријатно се роса сјаји,
Природу мази, расхлађује,
Нови јој живот даје!

Само Тирзис душе невеселе
Пати, мучи се и јадикује . . .
Када нема с њиме Анете миле —
Њега ништа не радује!

— и импровизовани стихови капетана који је прошао туда 1790 године, „Маја, шестога дана”:

Никада ја нећу заборавити!
Тебе, љубазно село!
И вечно ћу се сећати!
Пријатно време како је текло!
Које сам ја имао част!

Код господарице твоје!
Пет најлепших у животу дана!
У најпоштенијем кругу провести!
Поред много дама и девица,
И других интересантних лица!

На последњој страници албума стојали су — уместо стихова — рецепти од стомака, грчева — и авај! чак и од глиста. Субочеви су ручавали тачно у дванаест часова, и јели су све старинска јела: колачиће од сира, разне киселе чорбе, кисео купус са рибом и месом, чорбу од краставаца са месом, цицвару, переце, скробове, на ражњу печену пилетину са шафраном, уштипке с медом; после ручка су се одмарали — час, не више, — будили се, опет седали једно наспрам другог и пили водицу од бруснице, а понекад и пенушаво пиће названо „сорокоум”, које је, разуме се, скоро сваки пут све изле-

тало напоље из боце и причињавало много смеха господи, — а Калиопићу много једна: требало је брисати „свуда" — и он је дуго гунђао на кључарку и на кувара, као да су они измислили тај напитак... „И какво задовољство налазе у њему? Само квари н е б л!" — Затим су супружници Субочеви опет нешто читали или су се смејали са кепецом Пуфком, или су удвоје певали старинске романсе (гласови су им били савршено једнаки, високи, слаби, мало дрхтави и промукли — нарочито после сна, — али не лишени пријатности), или су, напослетку, играли карте, али и то све саме старинске игре: крепс, ламуш или чак бостон сампрадер! Затим се појављивао самовар; увече, они су пили чај... Овај уступак духу времена они су учинили; ипак, сваки пут су налазили да је то размаженост — и да народ од „оне кинеске травке" постаје нарочито слабији. Уопште, они су се уздржавали од куђења новога времена и од хваљења старога: друкчије они целога живота нису живели, али да су други људи могли живети другим начином — па чак и боље — то су они допуштали; само да њих не приморавају да се мењају! Око осам часова Калиопић је послуживао вечеру с неизоставном окрошком,[1] а у девет часова пругасте високе перине већ су примале у свој трошни загрљај угојена тела Фомушке и Фимушке, и спокојни сан није оклевао да се спусти на њихове веђе. И све се смиривало у староме дому: кандило је горело, ши-

[2] Хладна чорба од кваса, меса, лука, краставаца, јаја и леда. — Прим. прев.

рио се мирис мошуса и мемле, цврчак је певао — и спавао је добри, смешни, невини пар.

Ето код ових занесењака, или, како се он изражавао, папагаја, који су прихватили његову сестру, и довео је Пакљин своје познанике.

Сестра његова била је девојка паметна и лепушкаста у лицу, очи је имала дивне; али ју је убијала њена несрећна грба, одузимала јој сваку увереност у себе и веселост, начинила је неповерљивом, и скоро злом. И име је добила чудно: Снандулија! — Пакљин је хтео да је прекрсти у Софију; но она се упорно придржавала свога чудног имена, говорећи, да грбава тако и треба да се зове: Снандулија. Она је била добра свирачица и прилично је свирала на клавиру — „захваљујући својим дугачким прстима", — примећивала је она, не без горчине: „код грбавих они увек такви бивају".

Гости су затекли Фомушку и Фимушку баш у ономе тренутку када су се они будили од поподневног сна и пили водицу.

— Улазимо у XVIII век! — узвикну Пакљин чим прекорачи праг субочевског дома.

И заиста, XVIII век је дочекао госте већ у претсобљу, у облику ниских, модрих малих абажура, излепљених изрезаним црним силуетама напудрованих дама и кавађера. Због лаке руке Лафатерове, силуете су биле у великој моди у Русији осамдесетих година прошлога столећа. Изненадна појава тако великог броја посетилаца — читаве четворице! — изазвала је узбуђење у ретко посећиваном дому. Зачу се топот обувених и босих ногу, неколико женских лица

се зачас показа и ишчезе, некоме негде припретиш... неко хукну, неко фркну, неко грозничаво прошапута: — Идите ви!

Напослетку се појави Калиопић у својој рапавој одећи — и, отворивши врата у „салу”, громогласно викну:

— Господару, ту је Сила Самсонић с другом господом!

Домаћини су се много мање узбунили него њихова послуга. Упадање четворице одраслих мушкараца у њихов, уосталом доста пространи салон мало их је, истина, зачудило; али их је Пакљин одмах умирио, претставивши им по реду, с разним шаљивим примедбама, Њежданова, Соломина и Маркелова, као људе смирене и не „крунске”.

Фомушка и Фимушка нарочито нису волели крунски, т. ј. чиновнички свет.

Појавивши се на позив братовљи, Снандулија се много више узбуђивала и снебивала него старчићи Субочеви. Они замолише, обоје у исто време, и једним и истим изразима, госте да седну, и зажелеше да дознају чиме да их угосте: чајем, чоколадом или пенушавом водицом са слатким. А када су сазнали да гостима ништа не треба, пошто су недавно доручковали код трговца Голушкина, и да ће ускоро тамо ручати, то престадоше да их нуде и, склопивши на једнаки начин ручице на трбушчићима, приступише разговору.

Он се испрва водио млитаво, но брзо оживе. Пакљин је изванредно насмејао старце познатом Гогољевом причом о управнику вароши који се прогурао у дупке пуну цркву — и о пирогу, за који се

показало да је он тај управник вароши; смејали су се они до суза. Смејали су се такође на једнаки начин: врло кикотаво, завршавајући кашљем и црвенилом и знојем по целоме лицу. Пакљин је уопште приметио да на људе као што су Субочеви цитати из Гогоља утичу веома силно и некако бујно; али како се њему није толико хтело да забави једино њих, колико да их покаже својим познаницима, то је он окренуо батерију и повео ствар тако да су се старци ускоро сасвим охрабрили. Фомушка нађе и показа гостима своју најмилију дрвену изрезану табакеру, на којој се некада могло избројати тридесет и шест људских фигура у разним положајима: све су се оне давно истрле, но Фомушка их је видео, видео и сада, и набројати их је могао, и показивао их. — „Погледајте — говорио је он — ево га један гледа из прозора, гледајте: он је главу истурио . . ." А то место, на које је указивао његов пуначки прст са потклобученим ноктом, тако исто је било глатко као и сав остали заклопац табакере. Затим је он обратио пажњу посетиоцима на слику која је висила над његовом главом, насликану масним бојама: она је претстављала ловца у профилу, како јури свом снагом на риђем коњу — исто тако у профилу — по снежној равници. На ловцу је била висока бела јагњећа капа с плавим језиком, черкески огртач од камиље длаке опшивен кадифом, затегнут кованим златним појасом; свилом извезена рукавица била је заденута за тај појас; кинжал у сребрним корицама с црним емаљом висео је о њему. У једној руци је ловац, на изглед врло младолик и пун, држао огроман рог, украшен црвеним кићанкама, а у

другој узде и корбач; све четири ноге у коња лебделе су у ваздуху; — и на свакој од њих сликар је брижљиво претставио потковицу, назначивши чак и клинове. „И забележите", проговори Фомушка, показујући тим истим пуначким прстом на четири полуокругле мрље, начињене на белој позадини иза коњских ногу: „трагове на снегу — и њих је приказао!" — Зашто је тих трагова било свега четири — а даље позади није се видео ни један — о томе је Фомушка ћутао.

— А ово сам — ја! — додаде он, почекавши мало, са стидљивим осмехом.

— Како? — узвикну Њежданов. — Ви сте били ловац?

— Био сам... али не дуго. Једном, у највећем трку, слетео сам коњу преко главе и ударио сам јако свој курпеј. Па, Фимушка се уплашила... па — ми је и забранила. Од тога доба сам и напустио.

— Шта сте ударили? — запита Њежданов.

— Курпеј, — понови Фомушка, спустивши глас.

Гости се ћутке загледаше. Нико није знао шта је то курпеј, — то јест Маркелов је знао да се курпеј зове чупава кићанка на козачкој или черкеској капи; али није могао ваљда т у да се удари Фомушка! А запитати га шта он управо разумева под речи курпеј — нико се тако није ни одлучио.

— Е па кад си се ти тако похвалио, — рече одједном Фимушка, — онда ћу се похвалити и ја.

Из сићушног „бонердижура", — тако се звао старински писаћи сто на мајушним кривим ножицама с округлим поклопцем који се могао одизати и који је улазио у леђа стола, — она узе минијатурни

акварел у бронзаном овалном оквиру, који је приказивао савршено голо, четворогодишње дете с тобоцима на плећима и плавом траком преко груди, како прстом проба оштре стреле. Дете је било врло кудраво, мало разроко и смешило се. Фимушка показа акварел гостима.

— То сам била ја . . . — рече она.

— Ви?

— Да, ја. У младости. Код мога покојног оца долазио је сликар Француз, одличан сликар! Па ме је, ето тако, насликао за очев имендан. Како је то био добар Француз! Он је и после к нама долазио. Уђе, тако, цупне ногом, затресе је, затресе, и руку ти пољуби, а одлазећи, — своје сопствене прстиће пољуби — богами! И надесно се поклони, и налево, и натраг, и напред! Врло је добар то био Француз.

Гости похвалише његов рад; Пакљин је чак нашао да има још и некакве сличности.

Ту сад Фомушка поче да говори о садашњим Французима и изрази мишљење да су они, мора бити, сви постали и сувише зли! — А зашто то, Фома Лавренћевићу? — Та молим вас! . . . Каква су им сада имена! — Например? — Па ето, например: Ножан - Цент - Лоран! — прави разбојник! — Фомушка се у даној прилици заинтересова: ко, вели, сада у Паризу царује? — Рекоше му да царује Наполеон. — То га је, изгледа, и зачудило и ражалостило. — А како то?. . . Старца таквог. . . — поче он и заћута, погледавши збуњено унаоколо. Фомушка је рђаво знао француски, и Волтера је читао у преводу (под његовим узглављем, у тајном сандучету, сачувао се Кандид у рукопису) — но њему су понекад излетали

изрази као: „то је, баћушка, фос-парке!" (у смислу: „то је сумњиво", „неистинито"), над којима су се много смејали, док један учени Француз није објаснио да је то стари парламентарни израз, који се употребљавао у његовој отаџбини до 1789 године.

Како је већ разговор пошао о Француској и Французима, то се и Фимушка одлучи да запита за једну ствар која јој је остала на души. Прво је помислила да се обрати Маркелову, но он је и сувише љутито гледао; Соломина би запитала... али ипак, не! — помисли она, — тај је прост; мора бити да не разуме француски. Тако се она обрати Њежданову.

— Шта сам ја то, баћушка, хтела да дознам од вас, — поче она, — ви ме извините! Та ето, мој рођак, Сила Самсонић, знате, исмева се са мном старицом, са мојим незнањем бапским.

— А шта?

— Ево шта. Ако неко на француском дијалекту хоће овакво питање да постави: „Шта је, вели, то?" — мора ли он рећи: „Кесе-кесе-кесе-ла?"

— Тачно тако.

— А може ли он исто тако рећи овако: Кесе-кесе-ла?

— Може.

— И просто: кесе-ла?

— И тако може.

— И све ће то — бити исто?

— Да.

Фимушка се замисли и рашири руке.

— Дакле, Силушка, — рече она, напослетку, — крива сам ја, а ти си у праву. Само што су Французи... Препредењаци!

Пакљин поче да моли старце да отпевају неку романсу... Они се обоје насмејаше и зачудише каква му је то дошла мисао; ипак, брзо пристадоше, но само под условом да Снандулија седне за клавесин и да их прати — она већ зна шта. У једном углу салона нађе се сићушни клавир, који нико од гостију испочетка није приметио. Снандулија седе за тај „клавесин", удари неколико акорда... Таквих безубих, киселих, увелих и изнемоглих гласова Нежданов није чуо од рођења; али старци одмах запеваше:

За то ли, да би тугу —

поче Фомушка —

У љубави налазили,
Богови нам срце даше
Способно да љуби?
Једно тек осећање страсти —

одговори Фимушка —

Без јада, без зле напасти —
На свету има ли где?
Нигде, нигде, нигде! —

прихвати Фомушка; —

Нигде, нигде, нигде! —

понови Фимушка; —

С њим грдни иде јад
Свугде, свугде, свугде! —

отпеваше они у двоје; —

Свугде, свугде, свугде! —

отеже сам Фомушка.

— Браво! — завика Пакљин. — То је — то је прва строфа; а друга?

— Изволи, — одговори Фомушка: — само, Снандулија Самсоновна, а где је трила? После мога стиха треба трила.

— Изволите, — одговори Снандулија: — имаћете трилу.

Фомушка опет поче:

Је ли ико волео на свету
А да мука није испитао?
Који, који заљубљени
Није плакао, није уздисао?

А сад Фимушка:

Тако је срцу чудно у болу,
Као чун пропада у мору...
На што нам је оно дано?

„На зло, на зло, на зло!" — узвикну Фомушка и сачека да би дао времена Снандулији да пусти трилу.

Снандулија је пусти.

„На зло, на зло, на зло!" — понови Фимушка.

Па онда обоје заједно:

Узмите, богови, срце,
Назад, назад, назад!
Назад, назад, назад!

И све се опет заврши трилом.

— Браво! браво! — завикаше сви, изузимајући Маркелова, па чак и запљескаше.

„А шта, — помисли Њежданов, чим се стишао пљесак руку, — осећају ли они да играју улогу... као неких лакрдијаша? — Можда и не; а можда и осећају, па мисле: „а чега ту има рђавог? — та ми никоме зла не чинимо. Чак и друге забављамо!" И када добро размислиш — у праву су они, по сто пута у праву!"

Под утицајем ових мисли, он поче одједном да им говори љубазности, на које су они одговарали само се лако подижући, али не напуштајући своје наслоњаче... Али у томе тренутку, из суседне собе, вероватно спаваће или девојачке собе, где се већ одавно чуо шапат и шушкање, изненада се појави кепец Пуфка, праћена дадиљом Васиљевном. Пуфка стаде да вришти и да се криви, — а дадиља ју је час умиривала, час још горе подбадала.

Маркелов, који је већ одавно давао знаке нестрпљења (Соломин — тај се само смешно шире него обично), Маркелов се одједном обрати Фомушки:

— А ја од вас нисам очекивао, — поче он на свој оштри начин, — да се ви, с вашим просвећеним умом, — та ви сте, слушао сам, поклоник Волтера, — можете забављати оним што треба да буде предмет сажаљевања, а наиме: сакатошћу... — Овде се

он сети Пакљинове сестре и угризе се за језик; — а Фомушка поцрвене: — „Та ... та нисам ја ... она сама ...” — Али зато Пуфка и насрну на Маркелова.

— Због чега си ти то смислио, — затрешта она својим шушљетавим гласом, — нашу господу да вређаш? Мене сиротицу издржавају, прихватили ме, хране ме и поје, — а ти томе завидиш! Значи, теби за туђим хлебом око замиче? И откуда си дошао, црни, гнусни, одвратни човече, с брцима као у буба швабе... — Ту Пуфка показа својим дебелим, кратким прстима, какви су му брци. — Васиљевна се засмеја на сва своја безуба уста, а у суседној соби зачу се одјек.

— Ја, разуме се, нисам ваш судија, — обрати се Маркелов Фомушки: — издржавати кљасте и богаље — ствар је лепа. Али дозволите да вам приметим: живети у задовољству, као бубрег у лоју, и никоме не јести живот, нити прст о прст не ударити ради добра ближњих, — то још не значи бити добар; ја, бар, таквој доброти, право да кажем, не дајем никакву цену!

Овде Пуфка завришта да уши заглуну; она ништа није разумела од свега што је рекао Маркелов; али је „црни” грдио... како је смео! — Васиљевна такође нешто прогунђа, а Фомушка прекрсти ручице на груди, — и, окренувши се лицем својој жени — „Фимушка, голубице, — рече он, готово јецајући, — чујеш шта господин гост говори? Ја и ти смо грешници, злочинци, фарисеји... живимо као бубрег у лоју, ој! ој! ој!... На улицу нас треба, напоље из куће, — па свакоме метлу у руке дати, да

живот свој зарађујемо — о, хо-хо!" Чувши такве жалосне речи, Пуфка завришта још јаче него пре, Фимушка стисну очи, искриви уста и већ накупи ваздуха у грудима, да добро удари у вику и кукњаву...

Бог зна чиме би се све то свршило да се Пакљин не умеша.

— Шта је то! молим вас, — поче он, машући рукама и громко се смејући: — како вас није стид? Господин Маркелов је хтео да се нашали; али како он има врло озбиљан изглед, то је и испало мало строго... а ви сте одмах поверовали! — Којешта! Јефимија Павловна, мила, ми ево одмах морамо ићи — него знате шта? на растанку — гатајте нам мало свима... ви сте у томе мајстор. Сестро! Нађи карте!

Фимушка погледа у свога мужа; а овај је већ седео сасвим умирен; и она се умири.

— Карте, карте... — рече она: — па и одучила сам се ја, оче мој; заборавила сам — давно их у руке нисам узимала...

А већ је узимала из Снандулијиних руку свежањ некаквих древних, необичних, нејасних карата.

— Коме дакле да гатам?

— Па свима, — прихвати Пакљин, а у себи помисли: — „Каква је то покретљива старица! окрени куд год хоћеш... Просто дивота!" — Свима, мајчице, свима, — додаде он гласно. — Реците нам нашу судбину, карактер наш, будућност... све реците!

Фимушка беше почела да размеће карте, — па одједном баци цео свежањ.

— Па и није ми потребно да гатам! — узвикну она: — ја и тако знам карактер свакога од вас. А

какав је у кога карактер, таква му је и судбина. Ево овај је (она указа на Соломина) хладан, постојан човек; ево овај је (она припрети Маркелову) — ватрен, опасан човек... (Пуфка му исплази језик); теби (она погледа на Пакљина) — нема се шта ни говорити: ти сам себе знаш: ветропир! А овај...

Она показа на Њежданова, — и запе.

— Но, шта? — рече он. — Говорите, учините љубазност: какав сам ја човек?

— Какав си ти човек... — отеже Фимушка: — жалостиван си ти — ето какав си!

Њежданов се трже.

— Жалостиван! А зашто то?

— Па тако! Жао ми те је, — ето шта!

— Али због чега?

— Па зато! Такво је моје око. Ти мислиш да сам ја будала? Е, лукавија сам ја од тебе, — узалуд си ти риђ. Жао ми те је... ето ти и гатање!

Сви заћуташе... згледаше се — и даље ћутаху.

— Е па, збогом, пријатељи, — викну Пакљин. — Заселн смо код вас, па смо вам, можда, и досадили. Овој господи је време да иду... па и ја идем. Збогом, хвала на пажњи.

— Збогом, збогом, па дођите, не гнушајте се, — повикаше у један глас Фомушка и Фимушка... А Фомушка тек одједанпут отеже:

— Многаја, многаја, многаја љета, многаја...

— Многаја, многаја, — потпуно неочекивано прихвати у басу Калиопић, отварајући врата младим људима...

И сва четворица се одједном нађоше на улици,

пред трбушатим домом; — а иза прозора одјекивао је пискави глас Пуфкин:

— Будале. . . — викала је она: — будале! . . .

Пакљин се гласно засмеја; но нико му не одговори. Маркелов је чак погледао редом у свакога, као да очекује да ће чути реч негодовања. . .

Једино се Соломин смешио као обично.

XX

— Е па, шта! — поче, први, Пакљин. — Били смо у XVIII-ом веку, гурај сада право у XX-и! Голушкин је тако напредан човек да је неприлично убрајати га у XIX-и.

— А зар ти је он познат? — запита Њежданов.

— Глас далеко иде; — а рекао сам: гурај! зато што намеравам да одем заједно с вама.

— А како то? Па ти се не познајеш с њим?

— Гле! А зар сте се ви познавали са мојим папагајима?

— Па ти си нас претставио!

— А ти претстави мене! Тајни ви за мене не можете имати, — а Голушкин је човек широкогруд. Он ће се, видећеш, још обрадовати новоме лицу. А после и код нас, овде у С*. . . све је просто!

— Да, — прогунђа Маркелов: — људи су овде код вас без увијања.

Пакљин заврте главом.

— То ви, можда, на мој рачун. . . Шта да се ради! Ја сам тај прекор заслужио. Али знате шта, нови мој познаниче, одложите мало на неко време мрачне мисли које вам улива ваш жучни темпераменат! А што је главно. . .

— Господине мој нови познаниче, — прекиде га плаховито Маркелов, — а ја вам кажем са своје стране... у виду опомене: ја никада ни најмањег расположења за шале нисам имао, а нарочито не данас! И откуда је вама познат мој темперамент? (он је нагласио последњи слог). — Изгледа да ми нисмо тако давно — први пут угледали један другог.

— Та станите, станите, не љутите се, и не куните се, ја вам и тако верујем, — рече Пакљин и, обраћајући се Соломину: — О, ви, — узвикну он, — ви кога је и сама проницљива Фимушка назвала хладним човеком и у коме заиста има нечег што умирује, — реците да ли сам имао намеру да ма коме учиним непријатност или да се неумесно нашалим? Ја сам само молио да идем с вама код Голушкина, а уосталом, ја сам створење безазлено. Ја нисам крив што г. Маркелов има жуту боју лица.

Соломин слеже прво једним раменом, затим другим; — то је била његова навика, када се није одмах решавао да одговори.

— Без сумње, — рече он, напослетку, — ви, г-не Пакљине, увреде никоме нанети не можете — и не желите; и код г-на Голушкина зашто да не идете? Ми ћемо, држим, тамо с таквим истим задовољством провести време као и код ваших рођака, па и с таквом истом коришћу.

Пакљин му припрети прстом.

— О! па и ви сте, видим, зли! При свем том, и ви ћете поћи Голушкину?

— Разуме се, поћи ћу. Данашњи дан ми је и без тога пропао.

— Е па, онда — „en avant, marchons!"[1] у XX-и век! у XX-и век! — Њеждaнове, напредњаче, води!

— Добро; ступај; и не понављај своје досетке. Да не би неко помислио да су ти већ на измаку.

— За такве ће још увек бити, — весело одговори Пакљин и пође напред, како је он говорио, не у скок, већ „у храмање".

— Врло занимљив господин! — примети, идући за њим под руку с Њеждановим, Соломин. — Ако нас, не дај Боже, прогнају све у Сибир, имаће ко да нас забавља!

Маркелов је ишао, ћутећи, позади свих.

А међутим у кући трговца Голушкина биле су предузете све мере да се послужи ручак с „форсом" — или с „шиком". Скувана је била чорба од рибе, сувише масна — и сувише рђава; зготовљени су били разни „патишо и фрикасе" (Голушкин, као човек који је се налазио на висини европског образовања, иако староверац, држао се француске кујне, а кувара је узео из клуба, откуда су га истерали због нечистоће), а што је главно: било је спремљено и ухлађено неколико боца шампањца.

Домаћин дочека наше младе људе са њему својственим незграпним кревељењем, ужурбаним изгледом и кикотањем. — Врло се обрадова Пакљину, као што је овај и претсказивао; запита за њега: је ли наш? — и, не сачекавши одговора, узвикну: — Па, разуме се, како да није! Затим исприча да је он мало пре био код тога „особењака" губернатора, који му непрестано досађује због некаквих — ђаво би га знао! — добротворних установа... И никако се

[1] Напред, марш!

није могло разумети чиме је он, Голушкин, више задовољан: да ли тиме што га примају код губернатора, или пак тиме што му се даје прилика да га изгрди у присуству младих напредних људи. Затим их је упознао са обећаним новим присталицом. И ко је био тај нови присталица? Онај исти зализани, сушичави човек, с ћупастом њушком, који је јутрос био ушао с извештајем, и кога је Голушкин звао Васјом, — његов надзорник имања. — Није речит, — уверавао је Голушкин, показујући на њега са свих пет прстију, — али је нашој ствари свом душом предан. — А Васја се само клањао, и црвенео, и жмиркао, и кезио зубе, с таквим изразом да се опет није могло схватити — шта је он заправо: да ли подла будала — или напротив — најпрепреденији угурсуз и лопов?

— Е па, онда, за сто, господо, за сто, — завика Голушкин. — Седоше за сто и прво се добро прихватише. Одмах после рибље чорбе, Голушкин нареди да се послужи шампањац. Са смрзнутим комадићима ледених плочица изливао се он из грла боце у подметнуте чаше. „За наше... наше предузеће!" узвикну Голушкин, намигујући при томе оком и указујући главом на слугу, као да даје знак да у присуству странога лица треба бити обазрив. Нови присталица Васја продужавао је да ћути — и, ма да је седео на крајичку столице и уопште се држао са страхопоштовањем, које већ сасвим не приличи оним уверењима којима је он, по речима његовог господара, био предан свом душом — вино је ипак сукао очајно... Зато су остали сви говорили; то јест, заправо, говорио је домаћин — па и Пакљин; Пакљин

нарочито. Нежданов се у себи досађивао; Маркелов се љутио и био је незадовољан — друкчије, но тако исто јако као и код Субочевих; Соломин је посматрао.

Пакљин се забављао! — Својим веселим речима он се необично допао Голушкину, који није ни слутио да тај исти „храмавко" једнако шапуће на ухо Нежданову, који је до њега седео, најпакосније примедбе на његов, Голушкинов рачун! Он је чак држао да је тај мали — прост, и да га може „третирати" са висине... због тога му се он и допао, уосталом. Да је Пакљин седео поред њега, он би га давно већ мунуо прстом у ребра или би га пљеснуо по рамену; он му је и тако намигивао преко стола и климао главом у његовом правцу... али између Нежданов и њега седео је, прво, Маркелов — тај „мрачни облак" — а тамо даље, Соломин. — Зато се Голушкин грохотом смејао свакој Пакљиновој речи, смејао се на веру, унапред, пљескајући се по трбуху, показујући своје модрикасте десни. Пакљин је брзо разуме шта се од њега тражи, и стаде све да грди (то је додуше и била ствар за њега) — све и сва: и конзервативце, и либерале, и чиновнике, и адвокате, и администраторе, и спахије, и чланове земства, и чланове Думе, и Москву, и Петроград!

— Да, да, да, да, — дочекивао је Голушкин: — тако, тако, тако, тако! Ето, например, наш главар је савршени магарац! Глуп је као ћускија! Говорим ја њему и ово, и оно... а он ништа не разуме; баш као и наш губернатор!

— А ваш је губернатор — глуп? — заинтересова се Пакљин.

— Та кажем вам: магарац!

— А нисте приметили: да ли он кркља, или говори кроз нос?

— Како? — запита Голушкин не без двоумљења.

— Па зар ви не знате? Код нас у Русији угледни грађански чиновници кркљају; угледна војна лица говоре кроз нос; а само највиши великодостојници и кркљају и говоре кроз нос у исто време.

Голушкин се засмеја с урликом, чак му сузе ударише.

— Да, да, — муцао је он: — говори кроз нос. . . говори кроз нос. . . Он је војник!

„Ех, глупаче један!" помисли у себи Пакљин.

— Код нас је све труло чега се год дотакнеш! — дерао се Голушкин, мало после. — Све, све је труло!

— Врло уважени Капитоне Андрејићу, — озбиљно примети Пакљин, а овамо је тихо говорио Њеждановy: „Шта то он једнако рукама маше, баш као да га капут коље под мишкама?" — Врло уважени Капитоне Андрејићу, верујте ми: ту полумере ништа не помажу!

— Какве полумере! — продера се Голушкин, изненада престајући да се смеје и добијајући свирепи изглед: — Ту има само једно: напоље, са кореном заједно! — Васка, пиј, пасји сине!

— Па и пијем, Капитоне Андрејићу, — одговори надзорник, сручивши себи у грло чашу.

Голушкин такође „смаза".

— И како се само он не распадне! — шаптао је Пакљин Њежданову.

— Навика! — одговори овај.

Али није једино надзорник имања пио вино. Помало, оно их је освојило све. — Њежданов, Маркелов, па чак и Соломин, умешаше се полако у разговор.

Испочетка, као с пренебрегавањем, као са љутњом на самога себе, да ето ни он не може да се уздржи и упушта се у млаћење празне сламе, Њежданов поче да говори о томе да је већ време да се престане забављати се једино речима, време је да се „ступи у акцију"; спомену чак и испитано земљиште!! И одмах ту, не примећујући да он себи противуречи, поче тражити да му покажу те постојеће, реалне елементе на које се може ослонити, јер их он не види. — „Код друштва нема саосећања, код народа нема свести... ето, па се бори!" Њему, разуме се, нису одговорили, зато што није било шта да се одговори — али сваки већ поче тако исто да говори своје. — Маркелов удари потмулим и злобним гласом, упорно, једнолико („ни узми, ни остави — као да цепа дрва", — примети Пакљин). О чему је управо он говорио, није потпуно било јасно; реч „артиљерија" чула се из његових уста у тренутку затишја... он се, вероватно, сетио оних недостатака које је открио у њеноме устројству. Добили су своје, тако исто, и Немци и ађутанти. Соломин — и он је приметио да има два начина ишчекивања: ишчекивати и ништа не радити — и ишчекивати, но помицати ствар унапред.

— Нама не требају умерењаци, — суморно рече Маркелов.

— Умерењаци су до сада полазили одозго, — примети Соломин: — а ми ћемо покушати одоздо.

— Не треба, до ђавола! не треба, — љутито прихвати Голушкин: — треба одједанпут, одједанпут!

— То јест, ви хоћете да скочите кроз прозор?

— И скочићу! — зајаука Голушкин. — Скочићу! И Васка ће скочити! Заповедићу — и скочиће! А? Васка? Је ли да ћеш скочити?

Надзорник испи чашу шампањца.

— Куд ви, Капитоне Андрејићу, тамо и ми. Зар ми смемо расуђивати?

— Јер, иначе! — У овчији рог ћу вас сабити!

Убрзо је наступило оно што се на језику пијаница зове зидање вавилонске куле. Подиже се хука и бука „веља". — Као што се прве снежне пахуљице ковитлају, брзо се смењујући и блистајући се још на топлом јесењем ваздуху, тако, у загрејаној атмосфери Голушкинове трпезарије, узвитлаше се, гурајући и притешњујући једна другу, свакојаке речи: прогрес, влада, литература; пореско питање, црквено питање, женско питање, судско питање; класицизам, реализам, нихилизам, комунизам; интернационала, клерикал, либерал, капитал; администрација, организација, асоцијација, па чак и кристализација! Голушкин је, изгледа, падао у занос баш од ове хуке; изгледало је баш као да се у њој и налази за њега права садржина... Он је ликовао! — „Нека се зна ко су наши! Чисти се — сад ћу да убијем!... Капитон Голушкин иде!" — Надзорник Васја до те мере се, напослетку, напи, да поче фркати и говорити у тањир, — и одједном, као побеснео, завика: — „Какав је то ђаво — прогимназија?!?"

Голушкин изненада устаде и, забацивши назад своје помодрело лице, на коме се уз израз грубог само-

влашћа и ликовања на чудан начин мешао израз другога осећања, налик на тајни ужас и чак на дрхтање — гракну: — „Жртвујем још и љ а д у! Васка, донеси!” — на шта Васка полугласно одговори: — „Малина!” А Пакљин, сав блед и ознојен (он је за последње четврт часа пио као и надзорник), — Пакљин, скочивши са свога места и подигавши обе руке изнад главе, рече са застајањем: — „Жртвујем! Он је изговорио: жртвујем! — О! скрнављења свете речи! — Жртво! Нико се не усуђује да се узвиси до тебе, нико нема снаге да испуни оне обавезе које ти налажеш, бар нико од нас који се овде налазимо, — а ова уображена будала, ова погана мешина затресла је своју надувену утробу, просула је прегршт рубаља и дере се: жртвујем! И захтева захвалност; лаворов венац очекује — подлац!!” Голушкин или није чуо или није схватио што је рекао Пакљин, или је, можда, примио његове речи за шалу, зато што се још једанпут продера: „Да! и љ а д у рубаља! Што Капитон Голушкин рекне — то је свето!” Он одједном тури руку у џеп са стране. — „Ево их, парица! — На-те, кидајте; и запамтите Капитона!” Чим би пао у неко узбуђење, он би говорио о себи, као мала деца, у трећем лицу. Нежданов покупи на поливени чаршав бачене новчанице. Али после овога већ није било ради чега остајати; а и касно је већ бивало. Сви устадоше, узеше капе — и покупише се.

На слободном ваздуху свима се поче вртети у глави — особито Пакљину.

— Но, а куда ћемо сада? — не без муке рече он.

— Не знам куда ћете ви, — одговори Соломин, — а ја идем кући.

— У фабрику?

— У фабрику.

— Сада, ноћу, пешке?

— А шта има у томе? Овде ни вукова ни разбојника нема, а здрав сам да могу ићи. Ноћу је још свежије.

— Али ту има четири врсте!

— Па да су и свих пет. — Довиђења, господо!

Соломин се закопча, намаче капу на чело, запали цигару и стаде корачати великим корацима низ улицу.

— А ти куда ћеш? — обрати се Пакљин Њежданову.

— Ја ћу ето к њему. — Он показа на Маркелова, који је стојао непокретно, скрстивши руке на грудима. — Ми имамо овде и коње и кола.

— Е па, дивно... а ја ћу, брате, у оазу, Фомушки и Фимушки. И знаш, брате, шта ћу ти ја рећи? И тамо је лудорија — и овде је лудорија... Само је она лудорија, лудорија XVIII-ог века, ближа руској битности, него овај XX-и век. — Збогом, господо; ја сам пијан... не замерите. — Чујте шта ћу вам ја још рећи! Бољег и ваљанијег од моје сестре... Снандулије женског створења на свету нема; а ето она је — и грбава и Снандулија. И увек тако на свету бива! А уосталом, њој и приличи да се тако зове. — Знате ли ко је била света Снандулија? — Добротворна жена, која је ишла по тамницама и видала ране сужњима и болнима. — Но, сада, збогом! Збогом, Њеждановe — жалостивни човече! И ти, официру... у! страшило! збогом!

Он оде, храмајући и поводећи се, у „оазу”, — а Маркелов, заједно с Њеждановим, потражи гостионицу у којој су оставили своја кола, нареде да се упрегну коњи и, пола часа доцније, већ су се возили по широком друму.

XXI

Небо је било превучено ниским облацима — и ма да није било сасвим тамно и ма да су се по путу видели утрвени трагови точкова, бледо се беласајући напред, ипак, надесно и налево све се губило, и контуре појединих предмета сливали су се у нејасне велике мрље. Била је то тамна, несигурна ноћ; ветар је налетао у испрекиданим влажним млазевима, доносећи са собом мирис кише и широких пшеничних поља. Када је, минувши храстови жбун који служио као знак, требало сврнути на странпутицу, ствар је постала још незгоднија; узани пут с времена на време потпуно се губио... Кочијаш потера лакше.

— Само да некако не залутамо! — примети Њежданов, који је дотле ћутао.

— Не! нећемо залутати! — рече Маркелов. — Две несреће се у један дан не догађају.

— Па каква је то била прва несрећа?

— Каква? А што смо дан узалуд изгубили — то ви ни у што не рачунате?

— Да... разуме се... Онај Голушкин!! — Није требало пити тако много вина. Глава ме сада боли... смртно.

— Ја не говорим о Голушкину, он је бар новаца дао; дакле, бар је некакве користи било од наше посете!

— Онда зар заиста ви жалите што нас је Пакљин одвео својим... како их он то назва... папагајима?

— Ту се нема шта жалити... али се ни радовати нема чему. Та ја нисам од оних који се занимају сличним играчкама... Ја нисам на ту несрећу циљао.

— Па на коју онда?

Маркелов ништа не одговори — и само се промешкољи мало у своме углу, као да се умотава. Њежданов није могао добро да разазна његово лице; једино су се бркови оцртавали као црна попречна црта; но он је још од самога јутра осећао код Маркелова присуство нечег чега се било боље не дотицати — некакве потмуле и тајне раздражености.

— Слушајте, Сергије Михаиловићу, — поче он, мало после, — зар се ви заиста, без шале, усхићујете писмима тог г-на Кисљакова, која сте ми данас дали да прочитам? Та то је, извините за јачину израза, то је — будалаштина!

Маркелов се исправи.

— Прво, — поче он љутитим гласом, — ја нимало не делим ваше мишљење о овим писмима — и налазим да су она врло значајна... и савесна! А друго, Кисљаков се труди, ради и, што је главно, в е р у ј е; верује у нашу ствар, верује у револуцију! Ја вам морам рећи једно, Алексије Дмитријевићу, — ја опажам, да ви, — ви хладните према нашој ствари; ви не верујете у њу!

— Из чега ви то закључујете? — лагано рече Њежданов.

— Из чега? Па из свих ваших речи, из свега вашег понашања!! — Данас, код Голушкина, ко је го-

ворио да он не види на какве се елементе може ослонити? — Ви! — Ко је тражио да му их покажемо? — Опет ви! И када је онај ваш пријатељ, оно празно ћаскало и церекало, г. Пакљин, почео, подижући очи к небу, да уверава да нико од нас није у стању да принесе жртву, ко му је повлађивао, ко одобравајући климао главом? Зар нисте ви? — Говорите о себи како хоћете, мислите о себи како знате... то је ваша ствар... али мени су знани људи који су умели да одгурну од себе све због чега је живот диван — и само блаженство љубави — ради тога да би служили својим уверењима, да их не би издали! — Али, вама данас... разуме се, није било до тога!

— Данас? Зашто баш данас?

— Та не претварајте се, за име Бога, срећни Дон-Жуане, миртом увенчани љубавниче! — узвикну Маркелов, потпуно заборавив на кочијаша, који се, додуше, није окретао на седишту, али је ипак могао одлично све чути. Истина, кочијаша је у томе тренутку много више бацао у бригу пут, него све препирке господе која су седела за његовим леђима — и он је опрезно и чак мало и бојажљиво задржавао средњег коња, који је трзао главом и клецао на задње ноге, спуштајући кола с некакве низбрдице, која никако није требала ту да се налази.

— Допустите, ја вас нешто не разумем, — рече Њежданов.

Маркелов се засмеја усиљено и злобно.

— Ви мене не разумете, Ха, ха, ха! — Ја све знам, милостиви господару! Знам коме сте изјавили синоћ љубав; знам кога сте занели вашом срећном

спољашношћу и речитошћу; знам ко вас пушта к себи у собу . . . после десет часова увече!

— Господару! — обрати се изненада кочијаш Маркелову. — Подржите узде . . . Ја идем доле, да погледам . . . Ми смо, изгледа, забасали с пута . . . Некаква јама је овде, што ли . . .

Кола су, заиста, стајала сасвим накриво.

Маркелов ухвати узде које му предаде кочијаш, — и настави онако исто гласно:

— Ја вас нимало не кривим, Алексије Дмитрићу! Ви сте се користили . . . Право сте имали. Ја говорим само о томе да се не чудим вашем опхођењу према општој ствари: вама, ја опет то кажем, није то на уму. И додаћу у овој прилици са своје стране: где је тај човек који може унапред погодити шта се баш свиђа девојачким срцима — или докучити шта оне желе!! . . .

— Ја вас сада разумем, — отпоче Њежданов: — разумем ваше огорчење, присећам се ко нас је увребао и пожурио да вам саопшти. . .

— Ту није заслуга, — продужавао је Маркелов, претварајући се да не чује Њежданова и намерно отежући и као певајући сваку реч, — некаквих необичних душевних или физичких својстава . . . Не! Ту је просто . . . проклета срећа све незаконито рођене деце . . . свих к . . . .!

Последњу реченицу Маркелов изговори отсечно и брзо — и одједном ућута, баш као да је умро.

А Њежданов и у мраку осети да је сав пребледео, и жмарци га прођоше по образима. Он се једва уздржа да се не баци на Маркелова, да га не ухвати

за гушу... „Крвљу треба спрати ову увреду, крвљу..."

— Познао сам пут! — узвикну кочијаш, појавив се код десног предњег точка. — Мало сам се помео, у лево сам пошао... сада није ништа! — зачас ћемо стићи; ни врсте до нас нема. Изволите седети!

Он се попе на седиште, узе од Маркелова узде, окрете рудњака у страну... Кола јако треснуше једно двапут — затим пођоше равномерније и брже — магла као да се razиђе и подиже — повуче се као мали дим — спреда израсте некакав брежуљак. Ево засја пламичак... па ишчезе... Засја други... Псето залаја...

— Наши засеоци, — проговори кочијаш: — ех, ви, мачићи мили!

Све чешће и чешће јурили су у сусрет пламичци.

— После оне увреде, — поче, најзад, Њежданов, — ви ћете лако схватити, Сергије Михаиловићу, да ми је немогућно ноћити под вашим кровом; и стога, мени остаје да вас замолим, ма колико да ми је то непријатно, да ми, пошто стигнете кући, дате ваша кола, која ће ме однети до града; сутра ћу ја већ наћи начина како да се дочепам куће; — а после ћете добити од мене саопштење, које, вероватно, очекујете.

Маркелов не одговори одмах.

— Њеждановe, — рече он одједном не гласним, већ скоро очајним гласом: — Њеждановe! Самога Бога ради, уђите к мени у кућу — ма и само ради тога да могу на коленима замолити од вас опроштај! Њеждановe! Заборавите... заборави, заборави моју безумну реч! Ах, када би ико могао осетити до које

мере сам ја несрећан! — Маркелов удари себе песницом у груди — и у њима баш као да нешто застења. — Њеждanове! буди великодушан! Дај ми руку . . . Не одреци се да ми опростиш!

Њежданов му пружи руку — колебљиво, али је пружи. Маркелов је стиште тако да овај умало што не крикну.

Кола стадоше пред степеницама Маркеловљевог дома.

— Слушај, Њеждanове, — говорио му је Маркелов четврт часа доцније, у своме кабинету . . . — Слушај (он већ није говорио њему друкчије него веку у којем је открио срећног супарника, кога „ти", и у овоме неочекиваноме т и, упућеном чоје он малопре крваво увредио, кога је он био готов да убије, да растргне на комаде — у овоме „ти" било је и неповратног одрицања, и молбе, смирене, горке, и некаквог права. . . Њежданов је то право признао тиме што је и сам почео говорити Маркелову: т и).

— Слушај. Ја сам ти малочас рекао да сам се ја одрекао љубавне среће, да сам је одгурнуо да бих само служио својим уверењима. . . То је бесмислица, хвалисање! Никада мени ништа слично нису нудили, ништа ја нисам имао да одбацујем. А како сам се родио несрећан, такав сам и остао . . . Или је, можда, оно тако и требало да буде. — Због тога, ја и нисам за то створен — мене чека други посао! Ако ти можеш да сјединиш и ово и друго . . . волети и бити вољен. . . и у исто време служити ствари. . . е па онда си ти јунак! — ја ти завидим . . . али ја — не. Ја не могу. Ти си срећник! Ти си срећник! — А ја не могу.

Маркелов је говорио све ово тихим гласом, седећи на ниској столици, оборивши главу и обесивши обе руке, као бичеве. Њежданов је стајао пред њим, удубен у некакву замишљену пажњу, и, ма да га је Маркелов уздизао као срећника, он нити се сматрао, нити се осећао таквим.

— Мене је у младости преварила једна . . . — настављао је Маркелов. — Била је то дивна девојка, па ипак ме је изневерила . . . и ради кога? Ради Немца! ради ађутанта!! — А Маријана . . .

Он се заустави . . . Први пут је изустио њено име, и оно као да је опекло његове усне.

— Маријана ме није преварила: она ми је отворено рекла да јој се ја не допадам . . . А и чему се ту допадати? Е па — дала се она теби . . . Па, шта? Зар она није била слободна?

— Али стани, стани! — узвикну Њежданов. — Шта ти то говориш?! — Какво: дала се? Ја не знам шта је теби написала твоја сестра; али уверавам те . . .

— Ја не говорим: физички; али се морално дала — срцем, душом, — прихвати Маркелов, коме се због нечега очигледно свидео узвик Њеждановљев. — И дивно је учинила. А моја сестра . . . Разуме се, она није имала намеру да мене озлоједи . . . То јест, у суштини то је њој свеједно; но она, мора бити, мрзи тебе — а тако исто и Маријану. Она није слагала . . . а уосталом, Бог с њоме!

"Да", — помисли у себи Њежданов, — „она нас мрзи".

— Биће боље, — настави Маркелов, не мењајући положај. — Сада су с мене скинути последњи окови;

сада ми већ ништа више неће сметати! Ти не гледај на то што је Голушкин — уображена будала: то није ништа. И писма Кисљаковљева. . . она су, можда, смешна . . . заиста; али треба обраћати пажњу на главно. По његовим речима . . . свугде је све готово. Ти ето, молим те, и томе не верујеш.

Њежданов ништа не одговори.

— Ти си, можда, у праву; али ако треба чекати тренутак када све, безусловно све буде готово — онда никад нећемо почети. Та ако ћемо одмеравати унапред с в е последице, сигурно ће међу њима неке бити и рђаве. Например: када су наши претходници завели ослобођење сељака — шта је било? Јесу ли они могли предвидети да ће једна од последица бити појава читаве класе спахија - зеленаша, који продају сељаку четврт труле ражи за шест рубаља — а добијају од њега (ту Маркелов преви један прст): прво, рад за свих шест рубаља, а поврх тога (Маркелов преви други прст) — целу четврт добре ражи, и још (Маркелов преви трећи) с додатком: т. ј. исисавају последњу крв сељаку! Та то еманципатори наши предвидети нису могли — признај! Па ипак, чак ако и нису предвидели, добро су урадили што су ослободили сељаке — и што нису одмеравали све последице! Због тога сам се ја . . . решио!

Њежданов упитно, у недоумици, погледа у Маркелова; но овај склони свој поглед у страну, у угао. Његове обрве се скупише и покрише зенице; он се уједао за усне и гризао бркове.

— Да, ја сам се решио! — понови он, замахнув и ударив се по колену својом косматом, тамном песни-

цом. — Та ја сам тврдоглав . . . Ја нисам узалуд упола Малорус.

Затим он устаде и, шарајући ногама, баш као да су му оне ослабиле, пође у своју спаваћу собу и изнесе отуда омањи портрет Маријанин под стаклом.

— Узми, — рече он жалосним, но одмереним гласом. — То сам ја некад начинио. Цртам рђаво; али погледај, чини се да личи (портрет, начињен оловком, у профилу, био је заиста сличан). — Узми, брате; то је моје завештање. Заједно с овим портретом ја ти предајем не своја права . . . ја их нисам имао . . . него знаш — све! Ја ти све предајем — и њу. Она је, брате, добра . . .

Маркелов ућута; груди његове приметно су се подизале.

— Узми. Та ти се на мене не срдиш? Е па онда узми. А мени сада већ ништа . . . слично не треба.

Њежданов узе портрет; али му је необично осећање притискивало груди. Њему се чинило да он нема права да прими овај поклон; да му Маркелов, можда, не би дао овај портрет да је знао шта је њему, Њежданову, на срцу. Њежданов је држао у руци ово мало округло парче картона, брижљиво опточено по црноме раму уском траком златне хартије, и није знао шта да ради с њим. — Та овде је, ето, цео живот човека у мојој руци, — помисли он. Разумевао је какву жртву приноси Маркелов, али зашто, зашто баш њему? — А дати натраг портрет? Не! То би била још црња увреда. . . И, најзад, та њему је драго ово лице, та он је воли!

Њежданов не без извесног унутрашњег страха подиже очи на Маркелова. . . не гледа ли овај на њега

— не труди ли се да ухвати његове мисли? — Но Маркелов је опет упро поглед у угао и грицкао бркове.

Стари слуга уђе у собу са свећом у руци.

Маркелов се стресе.

— Време је да се спава, брате Алексије! — узвикну он. — Мудрије је јутро од вечера. Даћу ти сутра коње — ти ћеш се одвести кући — и збогом.

— Збогом и ти, старино! — додаде он изненада, обративши се слузи и ударивши га по рамену. — Не сећај ме се по злу!

Старац се до те мере задиви да умало што не испусти свећу, а поглед његов, устремљен на господара, изражавао је нешто друго — и више, него његову обичну снужденост.

Њежданов се повуче у своју собу. Њему није било добро. Глава га је још увек болела од попијеног вина, у ушима му је звонило, пред очима му је играло, иако их је он затварао. Голушкин, надзорник Васка, Фомушка, Фимушка — вртели су се пред њим; у даљини лик Маријанин, као да нема поверења, није се решавао да се приближи. Све што је он сам чинио и говорио — изгледало му је таква обмана и лаж, таква непотребна и бљутава бесмислица. . . а оно што треба урадити, чему треба тежити — налази се неизвесно где, недоступно, под десет брава, закопано у бездну. . .

И непрестано му је долазило да устане, да сиђе доле к Маркелову, да му рекне: узми свој поклон — узми га натраг!

— Пих! Каква гадост — овај живот! — узвикну он, напослетку.

Другога јутра он отпутова рано. Маркелов је већ био на степеницама, окружен сељацима. Да ли их је он сазвао, да ли су дошли они сами од себе — Нежданов то и не сазна; Маркелов се врло кратко и сухо опрости с њим... али је изгледало да се он спремао да му саопшти нешто важно. Стари слуга је и овде штрчао својим непромењивим погледом.

Кола брзо прођоше град и, дохвативши се поља, појурише лако. Коњи су били они исти; но кочијаш је — да ли зато што је Нежданов живео у богатој кући, да ли из других разлога, — очекивао добру напојницу... а познато је: када се кочијаш напије вотке или је са сигурношћу очекује — онда коњи јуре одлично. Време је било јунско, ма да свеже: високи, несташни облаци на плавоме небу, јак, једнак ветар, пут се не праши, испрскан јучерашњом кишом, копитњаци шуме, бљеште и повијају се, — све се креће, све лети, — ретким звиждуком чује се препеличји крик са удаљених брежуљака преко зелених јаруга, баш као да и овај крик има крила, и да сам долеће на њима, чавке се светле на сунцу, некакве тамне буве ходају по равној црти обнаженог хоризонта... то сељаци по други пут ору угарену њиву.

Али Нежданов је пропуштао све то мимо... мимо... он и не примети како стиже до Сипјагиновог имања, — толико су њиме овладале мисли...

Ипак, он се трже кад угледа кров куће, горњи спрат, прозор Маријанине собе. — „Да, — рече он себи — и топло му би око срца: — о н има право — она је добра — и ја је волим."

XXII

Он се брзо преобуче и пође да даје лекцију Кољи. Сипјагин, кога је срео у трпезарији, поклони му се хладно и учтиво и, процедивши кроз зубе: „Јесте ли добро путовали?" — продужи у свој кабинет. Државник већ беше решио у својој министарској памети да, чим се сврше ферије, без одлагања отправи у Петроград тог — „заиста сувише црвеног" — учитеља, а дотле, мотриће на њега. — Je n'ai pas eu la main heureuse cette fois-ci[1] помисли он у себи; а уосталом... j'aurais pu tomber pire."[2] — Осећања Валентине Михаиловне према Њеждановуi била су много енергичнија и одређенија. Она га већ сасвим није могла трпети... Он, тај деран! — он је увредио њу. — Маријана се није преварила: то је она, Валентина Михаиловна, прислушкивала њу и Њежданова у ходнику... Угледна госпођа није се гнушала тога. За та два дана, док је трајало његово отсуство, она, иако ништа није рекла својој „лакомисленој" рођаци, ипак јој је непрестано давала разумети да је њој све познато; да би се она љутила, када не би делимично презирала, делимично сажаљевала... Уздржано, унутрашње презирање испуњавало је њене образе, нешто подругљиво и у исто време сажаљиво подизало је њене обрве, када је гледала Маријану, када је говорила с њом; њене дивне очи са меким двоумљењем, са тужним гнушањем заустављале су се на самопоузданој девојци, која је, после свих својих „фантазија и ексцентричности", за-

[1] Нисам био срећне руке овога пута. — Прим. прев.

[2] Могао сам пасти и на горе. — Прим. прев.

вршила с тим да се љу... ба... ка по мрачним собама с некаквим недоученим студентом!

Сирота Маријана! Њене строге, горде усне нису знале још ни за чије пољупце.

Уосталом, мужу своме Валентина Михаиловна није ништа поменула о открићу које је начинила; она се задовољавала тиме да пропраћа ретке речи које је упућивала Маријани у његовом присуству, са значајним осмехом, који нимало није био условљен њиховим садржајем. Валентина Михаиловна се чак мало и кајала због тога што је написала писмо брату... Али на крају крајева је више волела да се каје — и да је то учињено, него да се не каје — и да је писмо остало ненаписано.

С Маријаном Њежданов се виде узгред, у трпезарији, за доручком. Нађе да је ослабила и пожутела: она није добро изгледала тога дана; но брзи поглед који је она бацила на њега, чим је он ушао у собу, продре до самог његовог срца. — Зато је Валентина Михаиловна гледала на њега тако као да је непрестано у себи тврдила: „Честитам! Дивно! Врло вешто!" — а у исто време је хтела да прочита на његовом лицу: да ли је показао њему Маркелов њено писмо или није? — Она одлучи, напослетку, да је показао.

Сипјагин, сазнавши да је Њежданов одлазио у фабрику којом управља Соломин, поче га испитивати о тој „у сваком погледу занимљивој индустријској установи"; — али, убедивши се убрзо, из одговора младога човека, да он, заправо, тамо ништа није видео, ућута величанствено, као да коре самога себе због тога што је могао да очекује ма ка-

квих озбиљних података од таквог још незрелог субјекта! — Излазећи из грпезарије, Маријана успе да шапне Њежданову: — „Чекај ме у старом брезовом шумарку, на крају врта; ја ћу доћи тамо чим будем могла". — Њежданов помисли: „И она ми говори „ти" као и онај". — И како је то било њему пријатно, иако помало и страшно!... и како би било чудновато — па и немогућно — када би она одједном поново почела да му говори: „ви" — кад би се она окренула од њега...

Он осети да би то била за њега несрећа. Да ли је био заљубљен у њу — то он још није знао; но да му је она постала драга — и блиска — и потребна ... а што је главно: потребна — то је он осећао свим својим бићем.

Шумарак, куда га је послала Маријана, састојао се из стотину високих, старих, већим делом жалосних бреза. Ветар није престајао; дуги праменови грана њихали су се, лепршали се као распуштене косе; облаци, као и пре, јурили су брзо и високо; — и када је неки од њих налетао на сунце, све је унаоколо постајало — не тамно, него једнобојно. Но гле, облак је пролетео — и свуда, изненада, јарке мрље светлости немирно су се лелујале поново: оне су се преплитале, шарениле, мешале с мрљама сенке... шум и кретање били су исти: но некаква празнична радост надовезала се уз њих. С таквим истим радосним насиљем зарила се страст у помрачено, узбуркано срце... И такво је баш срце донео у грудима својим Њежданов.

Он се наслони на стабло од брезе — и стаде чекати. Он заправо није знао шта осећа — па и није

желео то да зна: њему је било и страшније — и лакше него код Маркелова. Он је хтео пре свега њу да види, да говори с њом; онај чвор који изненада везује два жива бића већ га је захватио. Њежданов се сети ужета које лети на обалу с пароброда када се овај спрема да пристане... Ево, већ се оно обавило око стуба — и пароброд се зауставио...

У пристаништу! Хвала Богу!

Он одједном уздрхта. Женска хаљина затрепта у даљини по путањи. То је она. Али, иде ли она к њему, одлази ли она од њега — он није знао док није видео да су мрље светлости и сенке клизили по њеном стасу одоздо на горе... значи, она се приближује. Оне би се спуштале од горе на доле, када би се она удаљавала. Још неколико тренутака — и она је стајала поред њега, пред њим, радосна, живахна лица, с умиљатим сјајем у очима, слабо, но весело насмејаних усана. Он ухвати њене испружене руке — али одмах не могаде рећи ни речи; и она ништа не рече. Она је врло брзо ишла и мало се задувала; но видело се да се врло обрадовала томе што се он обрадовао њој.

Она прва проговори.

Дакле шта је, — поче она: — казуј брже, шта сте решили?

Њежданов се зачуди.

— Решили... па зар је требало сада решити?

— Та, ти ме разумеш. Причај, о чему сте говорили? Кога си видео? Да ли си се упознао са Соломиним? Причај све... све! Чекај, хајдемо онамо, подаље. Ја знам једно место... тамо се тако не види.

Она га повуче за собом. Он је послушно ишао за њом преко поља по високој, реткој, сухој трави.

Она га доведе куда је хтела. Тамо је лежала, изваљена буром, велика бреза. Они седоше на њено стабло.

— Причај! — понови она, но одмах ту додаде: — Ах, како ми је мило што те видим! Мени се чинило да се ова два дана никада неће свршити. Знаш, ја сам сада убеђена да нас је Валентина Михаиловна прислушкивала.

— Она је писала о томе Маркелову, — рече Њежданов.

— Њему?!

Маријана поћута и мало поцрвене сва, — не од стида, већ од другог, много јачег осећања.

— Зла, опака жена! — лагано прошапта она. — Она није имала права да то учини... Али, свеједно! Причај, причај.

Њежданов поче говорити. . . Маријана га је слушала с некаквом скамењеном пажњом — и само га је тада прекидала када је примећивала да се он жури, да се не задржава на подробностима. Уосталом, нису све подробности његовог пута биле подједнако интересантне за њу: Фомушки и Фимушки она се смејала, но они је нису занимали. Њихов начин живота био је и сувише далек од ње.

— Баш као да ми саопштаваш вести о Навуходоносору, — примети она.

Али то, шта је говорио Маркелов, шта мисли чак и Голушкин (како је одмах схватила каква је то птица) — а што је главно: каквог је мишљења Соломин — и он сам какав је човек — ето шта јој је

било нужно да зна, ето шта је њу мучило. „А када? када?" — ово питање се непрестано вртело у њеној глави, долазило јој на уста за све време док је говорио Њежданов. А он као да је избегавао све што је могло дати одређени одговор на ово питање. Он је и сам почео примећивати да инсистира баш на оним подробностима које мање интересују Маријану... мало мало — па тек се врати на њих. Хумористични описи побуђивали су код ње нестрпљивост; разочарани или снуждени тон огорчавао је... Требало се стално враћати на „ствар", на „питање". Ту је никаква опширност није замарала. Њежданову паде на ум време када је он, док још није био студент, живећи лети у летњиковцу код једних добрих познаника, намислио да њиховој деци прича бајке: — и они тако исто нису ценили ни описе ни изразе личних, сопствених осећаја... Они су тако исто захтевали дела, факта! — Маријана није била дете, али отвореношћу и искреношћу осећања она је личила на дете.

Њежданов искрено и ватрено похвали Маркелова — а с нарочитим осећањем је причао о Соломину. Говорећи о њему готово усхићеним изразима, он је питао самога себе: шта је управо нагонило њега да буде таквог високог мишљења о томе човеку? Ништа нарочито умно он није рекао: неке његове речи као да су ишле у раскорак с његовим, Њеждановљевим убеђењима... „Уравнотежен карактер, — помисли он, — ето шта; тачан, свеж, како је говорила Фимушка; — једар човек; мирна, чврста снага; зна шта му је потребно, и има поверења у себе, и побуђује поверење; немира нема... и равнотежа! равно-

тежа!... Ето то је главно; баш чега ја немам". Одједном он осети додир руке на своме рамену.

Он подиже главу: Маријана је гледала у њега брижним и нежним погледом.

Он скиде њену руку с рамена и први пут пољуби ову малу, но чврсту руку. Маријана се лако засмеја, као да се зачуди: откуда му је могла доћи у главу таква љубазност? — Затим се и она замисли.

— Маркелов ти је показао писмо Валентине Михаиловне? — запита она, напослетку.

— Да.

— Па... а шта он?

— Он? Он је — најплеменитије, најпожртвованије створење! Он... — Њежданов хтеде да рече Маријани о портрету, али се уздржа, и само понови: — најплеменитије створење!

— О, да, да!

Маријана се опет замисли — и одједном, окренувши се Њежданову на стаблу брезе, која им је обојим служила као седиште, живахно проговори:

— Па, шта сте решили?

Њежданов слеже раменима.

— Та ја сам ти рекао већ да — засада — ништа; требаће још причекати.

— Причекати још... А шта?

— Последње инструкције. („Та ја лажем" — помисли Њежданов).

— Од кога?

— Од тога... ти знаш... од Василија Николајевића. Али ето, још треба причекати, да се Остродумов врати.

Маријана упитно погледа у Њежданова.

— Реци, јеси ли ти икад видео тога Василија Николајевића?

— Видео сам једно двапут... на тренутак.

— Је ли он. . . необичан човек?

— Како да ти кажем? Сада је он глава — па и управља. А без дисциплине у нашем послу се не може; покоравати се треба. (И т о је све бесмислица, — мислио је Нежданов).

— Како он изгледа?

— Како? Дежмекаст, тежак, црномањаст... Лице с испупченим јагодицама, калмичко... грубо лице. Само су очи врло живе.

— А како говори?

— Он толико не говори колико заповеда.

— Због чега је он постао глава?

— Па човек од карактера. Ни пред чиме неће устукнути. Ако је потребно — убиће. Дакле — њега се и боје.

— А Соломин како изгледа? — запита Маријана, касније мало.

— Соломин такође није врло леп; само има дивно лице, искрено, поштено. Међу богословима — добрим — сретају се таква лица.

Нежданов подробно описа Соломина. Маријана погледа у Нежданова дуго... дуго... затим рече, као за себе:

— И ти имаш добро лице. С тобом се, мислим, може живети.

Ова реч трону Нежданова; он поново узе њену руку — и принесе је уснама...

— Причекај са удварањем, — рече, смејући се, Ма-

ријана — она се увек смејала, када су јој љубили руку: — ти и не знаш: ја сам пред тобом крива.

— На који начин?

— Ево на који. — Ја сам у твоме отсуству ушла у твоју собу — и тамо, на твоме столу, угледала сам свеску са стиховима... (Њежданов се трже: сети се да је заиста заборавио ту свеску на столу у својој соби) — и кајем се пред тобом: нисам могла да победим своју радозналост — и прочитала сам. — Заиста су то твоји стихови?

— Моји; и знаш ли шта, Маријана? Најбољим доказом до кога степена сам ја привржен теби и колико ја имам у теби поверења — може да послужи то да се ја скоро и не срдим на тебе.

— Скоро? Значи, иако мало, али се срдиш? — Збиља, ти мене зовеш Маријаном; не могу ја тебе звати Њеждановим! Зваћу те Алексијем. А песма која почиње овако: „Мили пријатељу, када будем умирао..." тако исто је твоја?

— Моја... моја. — Само, молим те, остави то... Не мучи ме.

Маријана заврте главом.

— Она је врло тужна, та песма... Надам се да си је написао пре но што си се зближио са мном. Али су стихови добри — уколико ја могу да оценим. Мени се чини да би ти могао постати књижевник, само ја поуздано знам да си ти позван на нешто боље и више од литературе. Тиме је било добро занимати се раније, — када је друго било немогућно.

Њежданов баци на њу брз поглед.

— Ти мислиш? Да, ја сам с тобом сагласан. Боље пропаст тамо — него успех овде.

Маријана нагло устаде.

— Да, мој мили, ти имаш право! — узвикну она — и све лице њено засја, плану огњем и блеском усхићења, тропутошћу великодушних осећања: — Ти имаш право! Али ми можда и нећемо одмах погинути; ми ћемо успети, ти ћеш видети, ми ћемо бити корисни, наш живот неће пропасти узалуд, ми ћемо поћи у народ... Знаш ли ти какав занат? Не? Па, свеједно — ми ћемо радити, ми ћемо донети њима, нашој браћи, све што знамо — ја ћу, ако је потребно, за куварицу поћи, за шваљу, за праљу... Ти ћеш видети, ти ћеш видети... И никакве у томе заслуге неће бити — већ среће, среће...

Маријана ућута; но поглед њен, управљен у даљину, не у ову која се простирала пред њоме, — него у другу, непознату, још невиђену, али видљиву њој, — поглед њен је горео...

Њежданов се нагну к њеном струку...

— О Маријана! — прошапута он: — Ја те нисам достојан!

Она се одједном сва стресе.

— Време је да се иде кући — време је! — рече она: — иначе ће нас одмах опет почети да траже. Уосталом, Валентина Михаиловна је канда одмахнула на мене руком. Ја сам у њеним очима — пропала!

— Само је она врло увређена тиме, — продужи Маријана: — како то да ти ниси пред њеним ногама? Но то је све ништа — али ево шта... Та ја овде нећу моћи остати... Требаће бежати.

— Бежати? — понови Њежданов.

— Да, бежати... Та и ти нећеш остати? — Ми

ћемо отићи заједно. Ми ћемо морати радити заједно... Та ти ћеш поћи са мном?

— На крај света! — узвикну Њежданов — и глас његов изненадно зазвуча од узбуђења и неке нагле захвалности. — На крај света! — У томе тренутку он би заиста пошао с њом, без освртања, куд год би она пожелела!

Маријана га разумеде — и кратко и блажено уздахну.

— Онда узми моју руку... само је немој љубити — већ је стегни крепко, као другу, као пријатељу... ето тако!

Они пођоше заједно кући, замишљени, срећни, — млада трава умиљавала се под њиховим ногама, младо лишће шумело је унаоколо; мрље светлости и сенке промицаху, брзо клизећи по њиховој одећи — а они су се обоје осмехивали и немирној њиховој игри, и веселом пиркању ветра, и свежем блистању лишћа — и својој младости, и једно другом.

ДРУГИ ДЕО

XXIII

Зора је већ рудила на небу, када је, у ноћи после ручка код Голушкина, препешачивши бодро око пет врста, Соломин закуцао на капију високе ограде која је окружавала фабрику. Стражар га одмах пропусти — и у пратњи три овчарска пса чувара, који су широко размахивали својим рундавим реповима, са смерним старањем доведе га до његовог стана. —

Он се очигледно радовао срећном повратку управитељеву.

— Откуд ви сад ноћу, Василије Федотићу? Ми смо вас очекивали тек за сутра.

— Не мари ништа, Гаврило; још је боље ноћу се прошетати.

Између Соломина и фабричких радника постојали су добри, иако не сасвим обични односи: они су га поштовали као старијега — а понашали су се према њему као према једнаком, као према своме: само што је он био врло учен у њиховим очима! — „Што Василије Федотић рекне", — објашњавали су они, — „то је свето! Јер он је прошао сваку мудрост — и нема тога Енглеза кога он не би за појас заденуо!" — И доиста: једном је неки чувени енглески индустријалац посетио фабрику, и, да ли стога што је Соломин говорио с њиме енглески, или је он заиста био изненађен његовим знањем, — тек он га је једнако пљескао по рамену, и смејао се, и звао га да иде с њиме у Ливерпул; — а фабричне раднике је уверавао, натуцајући руски: „Ала добра та ваша! Оу! како добра!" — чему су се и радници много смејали, не без гордости: „Гле, ти, какав је тај наш! — Тај наш!"

И он је заиста припадао њима — био је њихов.

Сутрадан, рано ујутру, уђе к Соломину у собу његов љубимац, Павле; разбуди га, даде му да се умије, понешто му исприча, понешто га упита. После се заједно на брзу руку напише чаја, и Соломин, навукавши на себе свој замашћени сиви радни капут, отиде у фабрику — и опет се стаде окретати његов живот, као неки велики замајни точак.

Но њему је било суђено да се поново заустави.

На пет дана после Соломиновог повратка кући, у двориште фабрике уђоше лепе лаке кочије, у које су била упрегнута четири одлична коња, — а ливрејисани, плави лакеј, кога је Павле увео у стан, свечано уручи Соломину писмо с грбом од „Његовог превасходства Бориса Андрејевића Сипјагина". — У овоме писму, које је било прожето, не мирисом — пих! — већ некаквим необично пријатним енглеским задахом, и било писано додуше у трећем лицу, али не секретарском, већ сопственом генералском руком, просвећени господар села Аржанова, пошто се прво извинио што се обраћа човеку који му је лично непознат, — но о коме се он, Сипјагин, сит наслушао најласкавијих похвала, — узимао је себи „смелост" да позове к себи у село г-на Соломина, чији би савети могли бити необично корисни по њега, Сипјагина, у извесном важном индустријском послу; и у нади на љубазан пристанак г-на Соломина, он, Сипјагин, шаље му свој екипаж. А у случају немогућности са стране г-на Соломина да се удаљи тога дана, он, Сипјагин, најпокорније моли г-на Соломина да му одреди други дан, који год му се свиди, — и са задовољством ће овај исти екипаж он, Сипјагин, ставити на расположење г-ну Соломину. За овим су долазили обични изрази поштовања, а на крају писма се налазио post-scriptum али већ у првом лицу: „Надам се да нећете одбити да ручате код мене просто, у обичном оделу." (Реч „просто" била је подвучена). Заједно са овим писмом, плавокоси лакеј је, са извесном збуњеношћу, предао Соломину просту, чак и не запечаћену, већ залепљену цедуљицу од Нежданова, у ко-

јој је било само неколико речи: „Дођите, молим вас, ви сте овде врло нужни — и можете бити врло корисни; — само, разуме се, не г-ну Сипјагину.”

Пошто прочита писмо Сипјагиново, Соломин помисли: „А како бих иначе и могао ићи, ако не просто; та ја и немам фрака у фабрици... А и кога врага да се тамо вуцарам... само да губим време!” — али, прелетевши Њеждановљеву цедуљицу, он се почеша по потиљку и приђе, у неодлучности, прозору.

— Какав одговор желите дати? — озбиљно запита плавокоси лакеј.

Соломин постоја још мало код прозора и, забацивши косу и превукавши руку преко чела, рече:

— Идем. Дајте ми времена да се обучем.

Лакеј учтиво изађе, а Соломин нареди да се позове Павле, посаветова се с њим, отрча још једном у фабрику — и, обукавши црни капут врло дугачког струка, који му је сашио губернијски кројач, и донекле пожутели цилиндар, који је одмах дао његовом лицу дрвенаст израз, седе на кола — али се одједном сети да није узео са собом рукавице; викну Павла „који се налазио свугде и на сваком месту” — и овај му донесе пар тек опраних белих рукавица од јеленске коже, чији је сваки прст, раширен при крају, личио на бисквит. Соломин тури рукавице у џеп и рече да се може ићи. Тада лакеј са некаквом изненадном, потпуно непотребном одважношћу скочи на седиште, добро васпитани кочијаш писну танким гласом — и коњи појурише.

Док су они постепено привозили Соломина имању Сипјагина, овај државни човек, седећи у своме салону, са упола разрезаном политичком брошуром на

коленима, разговарао је о њему са својом женом. Он јој је поверавао да га је у ствари позвао зато да покуша да га домами из трговчеве фабрике у своју сопствену, пошто она иде не може бити горе, па су потребна коренита преуређења! — Код мисли, да ће Соломин одбити да дође или да ће чак назначити други дан, Сипјагин се није хтео ни да задржава; ма да је и сам, у своме писму Соломину, предлагао да он изабере дан.

— Али наша је фабрика за хартију, а није за израђивање предива, — примети Валентина Михаиловна.

— Свеједно, душо моја: и тамо су машине — и овде су машине... а он је — механичар!

— Али он је, можда, стручњак!

— Душо моја, прво — у Русији нема стручњака; а друго — понављам ти: — он је механичар!

Валентина Михаиловна се осмехну.

— Пази, пријатељу мој: ти већ једанпут ниси имао среће са младим људима: да се како не превариш и по други пут!

— Ти то циљаш на Њежданова? — Но мени се чини да сам ипак постигао свој циљ: за Кољу је он добар учитељ. А затим, — ти знаш: non bis in idem![1] Извини, молим те, за моју педантност... То значи да се две ствари узастопце не понављају.

— Ти мислиш? — А ја опет мислим да се све на свету понавља... нарочито оно што лежи у природи ствари... и нарочито између младога света.

[1] Не двапут у истој ствари. (Правни аксиом, да нико не може бити осуђиван двапут за исту кривицу.) — Прим. прев.

— Que voulez-vous dire?[1] — запита Сипјагин, бацајући широким покретом брошуру на сто.

— Ouvrez les yeux — et vous verrez![2] — одговори му Сипјагина; на француском језику, они су, наравно, говорили једно другом: ви.

— Хм! — учини Сипјагин. — Ти то велиш за студенчића?

— За г-на студента.

— Хм! — Зар се код њега ту... (он помаха руком около чела...) нешто увртело? А?

— Отвори очи!

— Маријана? А? — (Друго „А?" било је изговорено више кроз нос него прво).

— Отвори очи, говори ти се!

Сипјагин натмури обрве.

— Но, то ћемо ми све касније разабрати. — А сада сам хтео само једно да кажем... Тај Соломин вероватно ће се донекле снебивати... но, ствар је разумљива, није научио. — Због тога ће бити потребно поступати с њиме мало умиљато... да се не поплаши. Ја то не велим због тебе: ти си — злато; и можеш зачас очарати — кога год хтеднеш. — J'en sais quelque chose, madame![3] — Ја то говорим због других; — ето ма и због овога...

Он показа на помодни, сиви шешир, који је лежао на етажеру: овај шешир је припадао г. Каломејцеву, који се од јутра налазио у Аржанову.

[1] Шта хоћете да кажете? — Прим. прев.

[2] Отворите очи — и ви ћете видети! — Прим. прев.

[3] Ја ту нешто знам, госпођо! — Прим. прев.

— Il est très cassant,[1] знаш ли ти; сувише он презире народ, што ја потпуно... осуђујем! А уз то још, ја од некога времена примећујем код њега некакву раздражљивост, џандрљивост... Или његова ствар — *тамо* (Сипјагин климну некамо неодређено главом... али жена га је разумела) не напредује? А?

— Отвори очи... опет ћу рећи ја теби.

Сипјагин се подиже.

— А? (Ово „А?" било је већ сасвим друге врсте и у другом тону... много ниже). — Тако дакле?! Само да их ја сад и сувише не отворим!

— То је твоја ствар; — а што се тиче твог новог младића — ако он само дође данас — ти се не брини; биће предузете све мере предосторожности.

И шта би? Показа се да никакве мере предосторожности уопште нису биле потребне. — Соломин се нимало није збунио, нити се уплашио. Када га је слуга пријавио, Сипјагин одмах устаде, рече гласно, тако да би се могло чути у претсобљу: „замоли! разуме се, замоли!" — пође ка вратима салона и заустави се тик пред њима. Тек што Соломин прекорачи праг, Сипјагин, са киме се он умало није сударио, пружи му обе руке и, љубазно се осмехујући и дрмајући главом, срдачно говорећи уз то: „како је то лепо... с ваше стране... како сам вам благодаран", — приведе га Валентини Михаиловној.

— Ево ово је моја женица, — рече он, меко притискујући својом шаком Соломинова леђа — и као гурајући га на Валентину Михаиловну, — а ово је,

[1] Он је врло прек. — Прим. прев.

драга моја, наш први овдашњи механичар и фабрикант, Висилије... Федосјејевић Соломин. — Сипјагина се подиже и, лепо измахнувши од доле на горе својим дивним трепавицама, прво му се осмехну — добродушно — као познанику, затим му пружи своју ручицу, са шаком на горе, притискујући лакат уз струк и наклонивши главицу у правцу руке... баш као да је молитељица. Соломин пусти и мужа и жену да с њиме изврше све своје продукције, стиште руку и њему и њој — и седе на први позив. Сипјагин се поче узнемиравати — да му штогод не треба? Али Соломин одговори да му не треба ништа, да ни најмање није уморан од пута — и да му стоји на потпуном расположењу.

— Тако, па могу ли вас замолити да посетите фабрику? — узвикну Сипјагин, као да се стиди и да не сме да верује у тако велику снисходљивост од стране госта.

— Ма и одмах, — одговори Соломин.

— Ах, како сте ви услужни! Заповедате ли да се упрегну лака кола? или, можда, ви желите пешице...

— Али она није, ваљда, далеко одавде, та ваша фабрика?

— Око пола врсте, не више!

— Онда на што упрезати у кола?

— Е па онда је дивно. Човече, дај ми шешир, штап, брже! — А ти, домаћице, труди се, ручак нам спреми! — Шешир!

Сипјагин се узбуђивао много више него његов гост. Поновивши још једанпут: — „та шта је то с мојим шеширом!" — он — чиновник високог положаја — искочи напоље — сасвим као несташни ђак.

Док је он разговарао са Соломиним, Валентина Михаиловна погледала је кришом, али пажљиво, овог „новог младића". Он је мирно седео у наслоњачи, положивши обе обнажене руке себи на колена (он тако и не навуче рукавице), и мирно, иако с радозналошћу, разгледао је намештај, слике. — Шта је то сад? мислила је она. — Плебејац. . . очигледно плебејац. . . а како се просто држи! — Соломин се заиста држао врло просто, не као неко који је, истина, неусиљен, али с хвалисањем: „Погледај, вели, на мене и узми ме, какав сам!" — већ као човек код кога ни осећања ни мисли нису сложене, ма да су крепке. Сипјагина хтеде да се упусти с њим у разговор и, на своје чуђење, не снађе се одмах.

„Господе!" помисли она: „зар ми заиста овај фабрикант импонује".

— Борис Андрејић мора вам бити веома благодаран, — проговори она најзад, — што сте пристали да жртвујете један део вашег драгоценог времена. . .

— Није оно баш тако драгоцено, госпођо, — одговори Соломин, — а уосталом, ја и нећу бити дуго код вас.

„Voilà où l'ours a montré sa patte",[1] помисли она француски; но у томе тренутку њен се муж појави на прагу отворених врата, са шеширом на глави и „стиком" у руци. Стојећи полуокренуто, он неусиљено узвикну:

— Василије Федосјејићу! Је ли по вољи поћи?

Соломин устаде, поклони се Валентини Михаиловној и пође за Сипјагиним.

[1] Ево где је медвед показао своју шапу. — Прим. прев.

— За мном, овамо, овамо, Василије Федосјејићу! — понављао је Сипјагин, баш као да се пробијао кроз некакву шуму, и да је Соломину био потребан спроводник. — Овамо! овде су степенице, Василије Федосјејићу!

— Баш када вам је по вољи да ме зовете по оцу, — проговори, не журећи се, Соломин, — ја нисам Федосјејић, већ Федотић.

Сипјагин се обазре на њега преко рамена, готово престрашен.

— Ах, извините, молим вас, Василије Федотићу!

— Ништа; не мари.

Они изађоше у двориште. У сусрет им се обрете Каломејцев.

— Куда то ви? — запита он, погледавши испод ока Соломина. — У Фабрику? C'est là l'individu en question?[1]

Сипјагин избуљи очи и лако дрмну главом, у знак предострожности.

— Да, у фабрику... да покажем моје грехе и рупе — ево господину механичару. Дозволите да вас упознам: г-н Каломејцев, овдашњи спахија; г-н Соломин...

Каломејцев климну једно двапут главом — једва приметно — сасвим не према Соломину и не гледајући у њега. А овај погледа у Каломејцева, и у његовим полузатвореним очима промаче нешто...

— Може ли се придружити вама? — запита Каломејцев. — Ви знате, ја волим да се поучим.

— Разуме се да може.

[1] Је ли индивидуа у питању? — Прим. прев.

Они изађоше из дворишта на пут — и нису успели да прођу ни двадесет корачаји, кад угледаше парохијског свештеника, у заденутој мантији, где иде својој кући, у такозвану „поповску слободицу". Каломејцев се одмах одели од своја два друга и, чврстим, великим корацима пришавши свештенику, који никако то није очекивао и мало се уплашио, замоли његов благослов, звучно пољуби његову озножену, црвену руку, и, окренувши се Соломину, баци му изазивачки поглед. Он је, очевидно, знао о њему „понешто" па је хтео да се покаже и „нос да натрља" ученоме скитници.

— C'est une manifestation, mon cher?[1] — процеди кроз зубе Сипјагин.

Каломејцев фркну.

— Oui, mon cher, une manifestation nécessaire par le temps qui court![2]

Стигоше у фабрику. Дочека их један Малорус с огромном брадом и исквареним зубима, који је замењивао ранијег управитеља, Немца, кога је Сипјагин коначно отерао. Овај Малорус је био привремен; он, очигледно, ништа није мислио и само је непрестано говорио: „од. . ." и „непотребно" — и стално је уздисао.

Отпоче разгледање предузећа. Неки фабрични радници су познавали Соломина лично и јављали су му се. — Једноме он чак и рече: „А, здраво, Григорије! Ти си овде?" — Он се брзо увери да је посао вођен

[1] Је ли то нека манифестација, драги мој? — Прим. прев.

[2] Да, драги мој, једна потребна манифестација у садашњем времену! — Прим. прев.

рђаво. Потрошена је гомила новаца, али без смисла. Показало се да су машине рђаве каквоће; много је било излишног и непотребног; много потребног је недостајало. Сипјагин је стално загледао у очи Соломину, да би погодио његово мишљење, постављао је бојажљива питања, желео да сазна да ли је задовољан бар редом.

— Реда, то има, — одговори Соломин: — али може ли бити прихода? — сумњам.

Не само Сипјагин, него чак и Каломејцев осети да је Соломин у фабрици — као код куће, да му је ту све присно и познато, до последње ситнице; да је он ту домаћин. Он је стављао руку на машину као јахач на коњски врат; дирао је прстом точак — и он би се заустављао или би почео да се окреће; узимао је на длан из чабра мало оне смесе из које се прави хартија — и она је одмах показивала све своје недостатке. Соломин је говорио мало, а на брадатога Малоруса није уопште ни гледао; тако исто ћутећи он изађе из фабрике. Сипјагин и Каломејцев пођоше за њим.

Сипјагин нареди да га нико не испраћа... чак и ногом лупи и шкрипну зубима! Веома је био растројен.

— Ја по вашој физиономији видим, — обрати се он Соломину, — да сте ви мојом фабриком незадовољни, — и ја сам знам да се она налази у незадовољавајућем стању и да не доноси прихода; ипак, углавном... ви се, молим вас, немојте снебивати... које су њене најважније погрешке? И шта да се то уради да се она побољша?

— Производња хартије не спада у моју струку, —

одговори Соломин, — али вам једно могу рећи: индустријска предузећа — нису племићски посао.

— Ви држите ова занимања понижавајућима за племство? — умеша се Каломејцев.

Соломин се осмехну својим широким осмехом.

— О не! Молим вас! Чега ту има понижавајућег? Па и када би било нечег сличног — та племство се тога не гнуша.

— Како? Шта то?

— Ја хоћу само да кажем, — мирно настави Соломин, — да племићи нису навикли на радиност овакве врсте. Ту је потребан трговачки смисао; ту све треба поставити на другу основу; издржати треба. Племићи то не схватају. Ми видимо да они сви редом подижу сукнене, папирне и друге фабрике, али на крају крајева — коме све ове фабрике долазе у руке? Трговцима! Штета; јер је трговац — таква иста пијавица. Само, не може се ништа учинити.

— Кад вас човек слуша, — узвикну Каломејцев, — онда су племићима нашим неприступачна финансијска питања!

— О, напротив! Племићи су у томе мајстори. Концесију за железничку пругу добити, банку подићи, олакшицу неку себи измолити — или већ тако нешто у томе смислу — нико није за то као племићи! Велике капитале прикупљају. Ја сам баш на ово циљао — тада када сте се ви изволели расрдити. Али ја сам имао у виду правилна индустриска предузећа; кажем: правилна — јер отварати сопствене крчме, и ситничарске дућанчиће за трампу, и давати сељацима у зајам храну и новац по сто и сто-

педесет процената — како данас раде многи од племића поседника — ја сличне операције не могу сматрати правим финансијским послом.

Каломејцев ништа не одговори. Он је припадао баш тој новој класи племића зеленаша коју је споменуо Маркелов у последњем свом разговору с Неждановим, — и био је тим нечовечнији у својим захтевима што лично са сељацима посла никада није имао — та не може их пустити у свој намирисани европски кабинет! — а виђао се с њима преко надзорника имања. Слушајући полагани, и као неосетљиви говор Соломинов, он је сав унутра киптео... но прећута овога пута, и једино је игра мишића на образима, проузрокована стиснутим вилицама, показивала шта се у њему догађа.

— Ипак, допустите, допустите, Василије Федотићу, — рече Сипјагин: — све што нам ви излажете било је потпуно оправдано у пређашња времена, када су се племићи користили... сасвим другим правима и налазили се уопште у другом положају. Али сада, после свих тих благотворних реформа, у нашем индустријском веку, зашто да племићи не могу обратити своју пажњу, своје способности, напослетку, на слична предузећа? Зашто да они не могу разумети оно што разуме прости, често чак и неписмени трговац? Та они не пате од недостатка образованости — и чак се може с веродостојношћу тврдити да су они у неку руку претставници просвећености и прогреса!

Врло је лепо говорио Борис Андрејевић; његова речитост имала би велики успех негде у Петрограду

— у министарству — или чак и мало више, али на Соломина она није учинила никакав утисак.

— Не могу племићи тим пословима управљати, — понови он.

— Али због чега? Због чега? — скоро се продера Каломејцев.

— Па због тога што су они исто што чиновници.

— Чиновници? — Каломејцев се засмеја заједљиво. — Ви, вероватно, г. Соломину, не дајете себи рачуна о ономе што изволевате говорити?

Соломин не престајаше да се смеши.

— Ради чега ви тако мислите, г. Каломенцеве? (Каломејцев се чак трже, чувши ово „нагрђивање" свога презимена). — Не, ја себи о својим речима увек дајем рачуна.

— Онда објасните то што сте хтели рећи вашом фразом.

— Изволите: по мени, сваки чиновник је туђин, и био је увек такав, а племић је сада п о с т а о туђин.

Каломејцев се засмеја још јаче.

— Е, али извините, милостиви господару; то ја потпуно не разумем.

— Тим горе по вас. Напрегните се... можда ћете и разумети.

— Милостиви господару!

— Господо, господо, — брзо поче говорити Сипјагин, као да тражи некога горе очима. — Молим вас, молим вас... Kollomeïtzeff, je vous prie de vous cal-

тег.[1] Па и ручак, треба, брзо да буде готом. Молим вас, господо, за мном!

— Валентина Михаиловна, — јадиковао је Каломејцев, пет минута доцније улећући у њен кабинет. — Ово ни на шта не личи што ваш муж ради! Један се код вас нихилиста већ запатио, сада је довео другога! И овај је још гори!

— Због чега то?

— Молим вас, он, ђаво би га знао шта проповеда; и при томе — забележите то: читав час је говорио с вашим мужем, и ни једанпут, ни једанпут није му рекао: ваше превасходство! — Le vagabond![2]

XXIV

Пред ручак, Сипјагин позва своју жену у библиотеку. Њему је било потребно да поразговара с њоме насамо. Изгледао је забринут. Саопшти јој да је фабрика заиста рђава, да му овај Соломин изгледа човек врло разуман, иако мало... оштар, и да треба продужити бити с њим aux petits soins.[3] — „Ах, како би добро било премамити га!” — понови он једно двапут. Сипјагин се врло љутио на присуство Каломејцева... Ђаво га донесе. Свугде види нихилисте — и само о томе и мисли, како да их уништи! Е па уништавај их код своје куће! Не може никако да држи језик за зубима!

[1] Каломејцеве, ја вас молим да се стишате. — Прим. прев.

[2] Скитница! — Прим. прев.

[3] Врло пажљив. — Прим. прев.

Валентина Михаиловна примети да је она рада да буде „aux petits soins“ с овим новим гостом; само њему, изгледа, ови „petits soins“ нису потребни и он не обраћа на њих пажњу; није груб, већ некако је и сувише равнодушан, што је веома чудновато код човека — du commun.[1]

— Свеједно. . . постарај се! — замоли Сипјагин.

Валентина Михаиловна обећа да ће се постарати, и постарала се. Почела је с тим што је говорила — en tête-à-tête[2] — с Каломејцевим. Не зна се шта му је рекла, само је он дошао за сто с изгледом човека који је „узео на себе” да буде миран и скроман, па ма шта чуо. Ова привремена „резињација” давала је његовом бићу сенку лаке туге; али зато колико достојанства. . . о! колико достојанства је било у сваком његовом покрету! Валентина Михаиловна упозна Соломина са свима својим укућанима. . . (пажљивије, него друге, погледа он Маријану) — и за столом посади га поред себе, с десне стране. Каломејцев је седео с леве. Развијајући салвет, он зажмири и осмехну се, као да је желео рећи: „Е па, играћемо комедију!” Сипјагин је седео прекопута и с извесном бригом пратио га очима. По новоме распореду домаћичином, Њежданов се није нашао поред Маријане, већ између Ане Захаровне и Сипјагина. Маријана је нашла своју цедуљицу (пошто је ручак био свечан) на салвету између Каломејцевог и Кољиног места. — Ручак је био послужен одлично;

[1] Из простога света. — Прим. прев.

[2] У четири ока. — Прим. прев.

био је чак и „мени”: исцртани листић лежао је пред свачијим прибором. Одмах после супе, Сипјагин наведе опет разговор на своју фабрику — уопште на фабричну производњу у Русији. Соломин одговараше, по своме обичају, врло кратко. Чим он проговори, Маријана управи на њега очи. Седећи поред ње, Каломејцев поче да јој се обраћа с разним љубазностима (пошто су га замолили да „не изазива полемике”), али га она није слушала; па и он је изговарао те љубазности млитаво, ради умирења савести: увиђао је да између младе девојке и њега постоји нешто недоступно.

Што се тиче Њежданова, нешто још горе се подиже изненадно између њега и господара дома... За Сипјагина Њежданов је постао просто намештај, који он нимало — баш нимало — не примећује! Ови нови односи су се тако брзо и тако несумњиво поставили да се, када Њежданов за време ручка проговори неколико речи као одговор на примедбу своје сусетке, Ане Захаровне, Сипјагин с чуђењем обазре, као да се пита: „Откуда долази овај звук?”

Очевидно, Сипјагин је располагао неким својствима којима се одликују руски високи великодостојници.

После рибе, Валентина Михаиловна, која је са своје стране расипала све своје чари и мамце надесно, т.ј. пред Соломиним, примети, на енглеском, преко стола, своме мужу, да „наш гост не пије вина, можда он жели пива...” Сипјагин гласно затражи „ел”,[1] а Соломин, мирно се обраћајући Валентини

[1] Енглеско пиво. — Прим. прев.

Михаиловној, рече јој: „ви, вели, вероватно, госпођо, не знате, да сам ја нешто више од две године провео у Енглеској — и да разумем и говорим енглески; ја вас на то упозоравам за случај ако би вам било по вољи да нешто кажете у тајности у моме присуству.” Валентина Михаиловна се насмеја и поче га уверавати да је ова опомена непотребна, пошто он не би чуо о себи ништа осим повољних ствари; она сама закључи да је поступак Соломинов мало чудан, али, на свој начин, деликатан.

Каломејцев овде, напослетку, не издржа.

— Ето, ви сте били у Енглеској, — поче он, — и, вероватно. посматрали сте тамошње обичаје. Допустите да вас запитам, да ли сматрате да су достојни подражавања?

— Нешто да, нешто — не.

— Кратко — и нејасно, — примети Каломејцев, старајући се да не обраћа пажњу на знаке које му је правио Сипјагин. — Али ето, ви сте данас говорили о племићима. . . Ви сте, разуме се, имали прилику да проучите на месту оно што се у Енглеској назива landed gentry?[1]

— Не, ја ту прилику нисам имао; ја сам се кретао потпуно у другој сфери, — али сам себи створио појам о тој господи.

— Па шта? Ви држите да је такво landed gentry код нас немогућно? И да, у сваком случају, не треба то желети?

— Прво, ја заиста држим да је то немогућно; а друго — и желети то не вреди.

[1] Сеоско племство. — Прим. прев.

— А као зашто, молим вас? — рече Каломејцев. Ово „молим вас" требало је да послужи томе да умири Сипјагина, који се веома узбуђивао, па чак и врпољио на својој столици.

— Па зато што кроз двадесет-тридесет година ваше landed gentry и без тога неће бити.

— Али допустите, зашто то?

— Зато, што ће у то време земља припадати поседницима — без обзира на порекло.

— Трговцима?

— Вероватно, већим делом трговцима.

— На какав то начин?

— Па тако што ће је они купити — баш ту земљу.

— Од племића?

— Од господе племића.

Каломејцев се снисходљиво осмехну. — Ви сте, сећам се, говорили пре то исто о фабрикама и предузећима, а сада о свој земљи.

— А сада говорим о свој земљи.

— И ви ћете се, вероватно, томе врло радовати.

— Ни најмање; како сам вам већ изложио, народу од тога неће бити лакше.

Каломејцев мало подиже једну руку.

— Какво старање о народу, помисли!

— Василије Федотићу! — завика на сав глас Сипјагин. — Пива су вам донели! — Voyons, Siméon![1] — додаде он полугласно.

Али се Каломејцев не утиша.

— Ви нисте, видим, — поче он опет, обраћајући се Соломину, — баш сувише ласкавог мишљења

[1] Али, Симеоне! — Прим. прев.

о трговцима; али и они припадају по пореклу народу!

— Па шта онда?

— Ја сам држао да све што је народно или што се односи на народ — ви налазите дивним.

— О, не! Залуд сте ви то држали. Наш се народ у многоме може прекорети, иако и није он увек крив. Трговац је код нас још увек грабљивац; та он и сопственим имањем рукује као грабљивац... Шта да радиш! Тебе пљачкају... и ти пљачкаш. А народ...

— Народ? — поново запита утањеним гласом Каломејцев.

— Народ је — чмавало.

— И ви желите да га разбудите?

— То не би било рђаво.

— Аха! Аха! тако дакле...

— Допустите, допустите, — рече заповеднички Сипјагин. Он осети да је наступио тренутак да се, тако рећи, постави граница... да се прекине! И он постави границу. Он прекиде! Машући шаком десне руке, чији је лакат био наслоњен на сто, он одржа дуг, опширан говор. С једне стране, он похвали конзервативце, а с друге стране одобраваше либералима, дајући овима последњима извесну предност и убрајајући и себе у њихов ред; уздиже народ — али указа на извесне његове слабе стране; изрази пуно поверење у владу — али се запита: испуњавају ли с в и потчињени њене добре намере? Признаде корист и важност литературе, али изјави да се без крајње опрезности она не да замислити! Баци поглед на запад: прво се обрадова — после посумња; баци

поглед на Исток: прво одахну — после се прену! И, напослетку, предложи да се испије за напредак тројног савеза:

— Религије, земљорадње и индустрије!

— Под егидом власти! — строго додаде Каломејцев!

— Под егидом мудре и снисходљиве власти, — поправи га Сипјагин.

Здравица би испијена у ћутању. — Ваздушни простор, лево од Сипјагина, звани Њежданов, пусти, истина, некакав неодобравајући звук, али, не побудивши ничије пажње, све се стиша поново; и, неузнемираван већ више никаквом новом препирком, ручак срећно дође до краја.

Валентина Михаиловна с најдражеснијим осмехом пружи шољицу кафе Соломину: он је испи — и већ тражаше очима свој шешир. . . но благо ухваћен под руку од Сипјагина, би одмах увучен у његов кабинет — и доби: прво врло добру цигару, а после понуду да пређе к њему, Сипјагину, у фабрику под врло повољним условима! „Ви ћете бити потпуни господар, Василије Федотићу, потпуни господар!” Цигару Соломин прими; понуду одби. Он тако и остаде при своме одбијању, ма како да је Сипјагин наваљивао.

— Не говорите напречац: „не!” врло љубазни Василије Федотићу! Реците, бар, да ћете размислити до сутра!

— Та и онако свеједно — ја вашу понуду примити не могу.

— До сутра! Василије Федотићу! Шта вас то staje?

Соломин се сагласи да га то неће ништа стајати... но ипак изађе из кабинета и поново поче тражити свој шешир. Али Њеждањов, коме, до тога тренутка, није успело да проговори с њиме ни једне речи, приближи му се и брзо му шапну:

— За име Бога, не одлазите, иначе ће нам бити немогућно да се поразговоримо!

Соломин остави свој шешир на миру, тим пре што Сипјагин, опазивши његово колебљиво кретање назад и напред по салону, узвикну:

— Дакле ви ћете, разуме се, преноћити код нас?

— Како наредите, — одазва се Соломин.

Захвални поглед који му баци Маријана, — она стајаше код прозора салона, — нагна га да се замисли.

XXV

До његова доласка, Маријана је замишљала Соломина потпуно друкчије. На први поглед он јој се учини некако неодређен, безличан... Безусловно, она је у свом веку виђала много таквих плавих, жилавих, коштуњавих људи! Али што га је више загледала, што је с већом пажњом слушала његове речи, тим је јаче постојало код ње осећање поверења према њему, — баш поверења. — Овај мирни, не толико незграпни, колико троми човек, не само да није могао да слаже или да се хвалише, него се на њега могло ослонити као на камениту стену... Он неће издати; и то још није доста: он ће разумети и помоћи. — Маријани се чак чинило да није само код ње једне, него да је код свих присутних лица Соломин побуђивао

слично осећање. Ономе што је он говорио, она нарочите важности није придавала; сви ти разговори о трговцима, о фабрикама, мало су њу интересовали; али како је он говорио, како је он при томе гледао и како се осмехивао — то се њој допадало изванредно. . .

Истинит човек. . . ето што је главно! ето шта је њу тронуло. — Позната, иако не сасвим разумљива ствар је да су Руси — најлажљивији људи на свету; а ништа тако не цене као истину, ничему тако не симпатишу као баш њој. — А уз то још, на Соломину, у очима Маријаниним, лежао је нарочити печат; на њему је почивао ореол човека кога је сам Василије Николајевић препоручивао својим следбеницима. За време ручка Маријана је неколико пута измењала погледе „на његов рачун" с Њеждановим, а под крај је одједном сама себе ухватила у томе да нехотице упоређује њих двојицу — и то не у корист Њеждановa. Црте лица код Њеждановa биле су, истина, много лепше и пријатније, него код Соломина; али само лице изражавало је смесу различитих неспокојних осећања: љутње, збуњености, нестрпљивости. . . па чак и клонулости; он је седео као на иглама, усиљавао се да говори и заћутао би, осмехивао се нервозно. . . Соломин, напротив, изазивао је утисак као да је, додуше, њему мало досадно, али да се, уосталом, он осећа као код куће; — и да „то како је он" никада и ни у чему не зависи од „тога како су други". Безусловно треба замолити за савет овога човека, — мислила је Маријана, — он ће неминовно рећи нешто корисно. — Њежданова је после ручка послала к њему о н а.

Вече прође доста млитаво; на срећу, ручак се свршио касно — и до ноћи није остало дуго. Каломејцев се учтиво дурио и ћутао.

— Шта је с вама? — упола подругљиво га запита Сипјагина. — Да нисте нешто изгубили?

— Баш тако, — одговори Каломејцев. — О једном од наших команданата гарде причају као да је јадиковао што су његови војници изгубили „шиљак..." „Пронађите ми шиљак!" А ја кажем: пронађите ми „молим за реч!" — „Молим за реч" пропаде — и заједно с њоме свако уважавање и поштовање ранга!

Сипјагина објави Каломејцеву да му неће помагати у његовом трагању.

Охрабрен успехом свог „спича" за ручком, Сипјагин одржа још неколико других, при чему пусти у саобраћај неколико мисли о неопходним мерама; изговори тако исто неколико речи — des mots — не толико оштроумних колико важних — које је приуготовио нарочито за Петроград. — Једну од тих речи чак и понови, објављујући је фразом: „ако је допуштено тако се изразити". А наиме: о једноме од тадашњих министара рече да има несталан и празан ум, управљен ка фантастичним циљевима.

С друге стране, Сипјагин, не заборављајући да има посла с руским човеком из народа, не пропусти а да се не похвали неким изрекама, које су требале да докажу да је и он сам — не само Рус, него прави народни човек — и изблиза упознат са самом суштином народног живота! — Тако на пр., на примедбу Каломејцева, да киша може покварити косидбу сена, он без оклевања одговори, „па нека сено и буде црно — зато ће онда хлеб бити бео"; —

употреби тако исто и пословице, као што су: „пусто масло и пси лочу;" „десет пута мери, а једанпут режи"; — „док је пшенице, биће мерице"; „ђурђевска кишица — богата жетвица". — Истина, понекад му се дешавало да се тек одједном помете и рекне, напр.: — „свако гнездо своју птицу зна", — или: „не лети све што се једе!" — Али друштво у коме су му се те неприлике догађале, већим делом није ни слутило да је ту notre bon русак"[1] учинио омашку; та оно је, захваљујући кнезу Коврискину, већ навикло на сличне руске „омашке". — И све те пословице и изреке Сипјагин изговараше некаквим нарочитим, крепким, чак промуклим гласом — d'une voix rustique.[2] Сличне изреке, изречене у згодно време и на згодном месту од његове стране у Петрограду, нагониле су високе, утицајне даме да узвикују: — Comme il connait bien les moeurs de notre peuple!"[3] Високи, утицајни великодостојници би дометали: „Les moeurs et les besoins!"[4]

Валентина Михаиловна много се трудила око Соломина; но очигледни неуспех њенога старања одузимао јој је храброст; — и, пролазећи поред Каломејцева, она и нехотице рече полугласно: Mon Dieu, que je me sens fatiguée![5]

[1] Наш добри руски народни човек. — Прим. прев.

[2] Грубим гласом. — Прим. прев.

[3] Како он добро познаје обичаје нашега народа! — Прим. прев.

[4] Обичаје и потребе. — Прим. прев.

[5] Боже мој, како се осећам уморном! — Прим. прев.

На шта овај одговори с ироничним поклоном:

— Tu l'as voulu, Georges Dandin![1]

Напослетку, после оне обичне навале љубазности и поздрављања, која се у самоме тренутку растајања јављају на свима лицима друштва коме је постало досадно, после изненадних стезања руку, осмеха и пријатељског шмркања на нос — уморни гости и уморни домаћини се разиђоше.

Соломин, коме су одредили скоро најбољу собу на другоме спрату, с енглеским тоалетним прибором и орманом за умивање, упути се ка Њежданову.

Овај поче тиме што му ватрено захвали на његовом пристанку да остане.

— Ја знам... то је за вас жртва...

— Којешта! Молим вас! — одговори лагано Соломин. — Какве ту има жртве! А уз то, в а м а и не могу да одбијем.

— А зашто?

— Па зато што сам вас заволео.

Њежданов се обрадова и зачуди се, а Соломин му стиште руку. Затим он седе, опкорачивши столицу, запали цигару, и, одупрвши се обема лактовима о леђа столице, рече:

— Е па, говорите, у чему је ствар?

Њежданов тако исто опкорачи и седе на столицу према Соломину — али не запали цигару.

— У чему је ствар — питате ви?... Па у томе што ја хоћу да бежим одавде.

— То јест — ви хоћете да напустите овај дом! Е, па шта? Збогом!

[1] Сам си хтео, Жорже Дандене! — Прим. прев.

— Не напустити... већ побећи.

— Зар вас задржавају? Ви сте, можда, узели унапред новаца? Та треба само једну реч да кажете... Ја ћу са задовољством...

— Ви мене не разумете, љубазни Соломине... Ја сам рекао: побећи — а не напустити — због тога што се ја одавде не удаљавам сам.

Соломин подиже главу.

— А с киме то?

— Па с оном девојком коју сте ви овде данас видели...

— С том! — Она има добро лице. А зашто? Јесте ли ви заволели једно друго?... Или само онако — решили сте се да напустите дом, где вам обојима није добро?

— Ми волимо једно друго.

— А! — Соломин поћута. — Она је рођака овдашње господе?

— Да. Али она потпуно дели наша уверења — и готова је да пође на све.

Соломин се осмехну.

— А ви, Њеждановe, да ли сте готови?

Њежданов се лако намршти.

— Чему ово питање? Ја ћу вам доказати своју готовост на делу.

— Ја не сумњам у вас, Њеждановe; ја сам вас само зато запитао што, осим вас, држим, нико није готов.

— А Маркелов?

— Да! ако неће бити Маркелов. — Али тај се, по својој прилици, родио готов.

У томе тренутку неко тихо и брзо закуца на врата — и, не сачекавши одзива, отвори их. То је била Маријана. Она одмах пријђе Соломину.

— Ја сам уверена, — поче она, — ви се нећете зачудити што ме видите овде, у ово доба. Он (Маријана показа на Њежданова) вам је, разуме се, све рекао. Дајте ми вашу руку — и знајте да је пред вама поштена девојка.

— Да, ја то знам, — озбиљно рече Соломин. Он се беше подигао са столице чим се Маријана појавила. — Ја сам већ за столом гледао на вас и мислио сам: гле, како ова госпођица има поштене очи. — Мени је Њежданов, баш сад, говорио о вашој намери. Али, управо, зашто ви хоћете да бежите?

— Како зашто? — Ствар којој ја симпатишем... не чудите се: Њежданов ништа није скрио од мене... та ствар треба да се отпочне ових дана... а ја да останем у овој спахијској кући, где је све — лаж и обмана? — Људи које волим излагаће се опасности, а ја...

Соломин је заустави покретом руке.

— Не узбуђујте се. Седите, и ја ћу сести! Седите и ви, Њеждановe. Слушајте: ако ви немате другога разлога — онда бежати одавде ви још немате ради чега. Ствар се та још неће тако брзо почети, како ви мислите. Ту још треба мало размислити. Не треба улетати слепо. Верујте ми.

Маријана седе и заогрте се великим пледом који је била бацила себи на плећа.

— Али ја не могу овде остати више! Мене овде сви вређају. Данас још, та глупа Ана Захаровна, рекла ми је, у присуству Кољином, циљајући на мога

оца, да не пада плод далеко од дрвета! Коља се чак зачудио и запитао шта то значи. — Да већ и не говорим о Валентини Михаиловној!

Соломин је опет задржа — и овога пута осмехну се. Маријана разумеде да јој се он мало потсмева, али његов осмех никада није могао никога увредити.

— Та шта ви то, драга госпођице? Ја не знам ко је Ана Захаровна, ни о каквом дрвету ви говорите... али молим вас: вама глупа жена рекне ма какву глупост, а ви то не можете да поднесете? Па како ћете ви то да живите? Цео свет на глупим људима почива. Не, то није резон. Сем ако није нешто друго.

— Ја сам уверен, — умеша се потмулим гласом Њежданов, — ако не данас, а оно сутра г. Сипјагин ће ме отпустити из свога дома. Њему су сигурно рекли; он се понаша према мени... на најпрезривији начин.

Соломин се окрете Њежданову.

— Па онда зашто да бежите, ако ће вам и без тога отказати?

Њежданов не нађе одмах шта да одговори.

— Ја сам вам већ говорио, — поче он...

— Он се тако изразио, — прихвати Маријана, — зато што ја одлазим с њим.

Соломин погледа у њу и добродушно заврте главом.

— Да, да, драга госпођице; али ипак вам кажем: ако ви баш хоћете да напустите овај дом због тога што држите да ће револуција овога часа планути...

— Ми смо баш ради тога и позвали вас, — прекиде га Маријана, — да сазнамо сигурно у каквом се стању налазе ствари.

— У таквом случају, — продужи Соломин, — понављам: ви можете још седети код куће — доста дуго. — А ако хоћете да бежите зато што волите једно друго и друкчије не можете да се сједините — онда. . .

— Па, шта онда?

— Онда мени остаје само да вам пожелим, како се то говорило у старо време, љубав и слогу; и, ако је потребно и могућно, да вам укажем по могућству помоћ. Зато што сам и вас, драга госпођице — и њега — ја од првога тренутка заволео као рођене.

И Маријана, и Нежданов, обоје приђоше к њему, с десна и с лева, — и свако од њих узе једну његову руку.

— Реците нам само, шта да радимо? — рече Маријана. — Претпоставимо, револуција је још далеко. . . али припремни послови, радови, који у овој кући, под овим приликама, нису могућни, а којих ћемо се ми тако радо прихватити — удвоје. . . покажите нам их; ви нам само реците куда да идемо. . . Пошаљите нас! — Та ви ћете нас послати?

— Куда?

— У народ. . . А и куда да се иде, ако не у народ?

„До љасу", помисли Нежданов. . . Њему паде на ум Пакљинова реч.

Соломин погледа пажљиво Маријану.

— Ви хоћете да упознате народ?

— Да, то јест, нећемо ми само да упознамо народ; већ хоћемо и да радимо... да се трудимо за њега.

— Добро, ја вам обећавам да ћете га упознати. Ја ћу вам наћи могућности да радите — и да се трудите за њега. — И ви сте, Њеждановe, готови да пођете... ради ње... и ради њега?

— Разуме се да сам готов, — изговори он журно. — „Џагернаут" — паде му на ум друга Пакљинова реч. — „Ево, ваљају се она, огромна кола... ја чујем тресак и тутњаву њених точкова"...

— Добро, — понови замишљено Соломин. — Но када сте ви намерни бежати?

— Макар и сутра, — узвикну Маријана.

— Добро. Али куда?

— Псссt... тише — прошапута Њежданов. — Неко иде по ходнику.

Сви poћуташе.

— А куда намеравате да бежите? — запита опет Соломин, спустивши глас.

— Ми не знамо, — одговори Маријана.

Соломин управи сада очи на Њежданова. Овај само затресе одречно главом.

Соломин испружи руку и скиде догорео фитиљ са свеће.

— Ево шта, децо моја, — рече он, напослетку. — Дођите к мени у фабрику. Није лепо тамо... али није ни опасно. Ја ћу вас склонити. Имам тамо једну собицу. Нико вас неће пронаћи. Само да доспете тамо... а ми вас нећемо издати. Рећи ћете: у фабрици има света. То је баш и добро. Где има света

— тамо се и може човек сакрити. — Иде ли добро тако, шта?

— Нама остаје само да вам захвалимо, — рече Њежданов; а Маријана, коју је помисао о фабрици испочетка збунила, живахно додаде: — Разуме се! разуме се! Како сте ви добри! Али нас ваљда нећете дуго тамо оставити? Ви ћете нас послати?

— То ће од вас зависити... А за случај да намислите да склопите брак, и у томе погледу код мене у фабрици је удобно. Имам ја тамо, недалеко, једнога суседа — пада ми брат од стрица — попа, по имену Зосима, врло подесног. Он ће вас зачас венчати.

Маријана се осмехну у себи, а Њежданов још једанпут стисну руку Соломину, па се мало после заинтересова:

— Него, реците: газда, власник ваше фабрике, неће полагати неко право? Никаквих непријатности вам неће учинити?

Соломин се искоси на Њежданова.

— О мени се ви не брините. — То вам је потпуно узалуд. Само нека фабрика иде како треба, а за остало моме газди је — свеједно. Ни вама, ни вашој драгој госпођици од њега никаквих непријатности неће бити. Ни од радника немате шта страховати. Само ме обавестите: у које време да вас чекам?

Њежданов и Маријана се згледаше.

— Прекосутра, рано ујутро, или дан касније, — проговори, најзад, Њежданов. — Дуже се оклевати не сме. Може се очекивати да ће ми сутра отказати.

— Дакле. . . — рече Соломин и диже се са столице. — Ја ћу вас чекати свако јутро. Па и целе недеље ја нећу одлазити од куће. Све ће мере бити предузете — као што треба.

Маријана му се приближи... (Она беше пришла вратима). — Збогом, мили, добри, Василије Федотићу. . . Та вас тако зову?

— Тако.

— Збогом. . . или не: довиђења! И хвала, хвала вам.

— Збогом. . . Лаку ноћ, голубице моја!

— Збогом и ви, Њеждановe! До сутра. . . — додаде она.

Маријана брзо изађе.

Оба млада човека осташе неко време непокретни — и оба ћутаху.

— Њеждановe. . . — поче, најзад, Соломин и заћута. — Њеждановe. . . — поче он опет: — испричајте ми о овој девојци. . . што ви можете да испричате. Какав је био њен живот досада? Ко је она?. . . зашто се она налази овде?. . .

Њежданов укратко саопшти Соломину што је знао.

— Њеждановe... — рече он, напослетку. — Ви сте дужни да чувате ову девојку. Зато. . . јер ако се. . . ма шта. . . Велики ће вам грех бити. Збогом.

Он се удаљи, а Њежданов постоја мало насред собе, и прошаптавши: „ах! боље не мислити!" баци се лицем на постељу.

А Маријана, вративши се у своју собу, нађе на сточићу омању цедуљицу овог садржаја:

„Мени вас је жао. Ви упропашћујете себе. Освестите се. У какав се понор бацате ви са затвореним очима? Ради кога и ради чега? — В."

У соби се осећао необично нежан и свеж мирис; очигледно, Валентина Михаиловна тек што беше изашла отуда. — Маријана узе перо и, дописавши доле: „Не жалите ме. Бог зна која је од нас двеју више достојна сажаљења; само знам да не бих хтела бити на вашем месту. М." — остави цедуљицу на столу. Она није сумњала да ће њен одговор доспети у руке Валентине Михаиловне.

Следећег јутра Соломин, видевши се с Њеждановим и коначно одбивши управитељство Сипјагинове фабрике, отиде кући. Он је размишљао за све време пута, што се с њим догађало ретко; љуљање кочија обично би га уљуљкивало у лаки дремеж. Он размишљаше о Маријани, а тако исто и о Њежданову; њему се чинило, кад би о н био заљубљен, он, Соломин, он би имао други изглед, говорио би и гледао друкчије. — Али, помисли он, како се то никада са мном није десило, то ја и не знам како бих ја при томе изгледао. — Он се сети једне Ирланђанке, коју је видео једанпут у једној трговини, за тезгом, сети се какву је она имала дивну, скоро црну косу, и плаве очи, и густе трепавице, — и како га је она упитно и тужно погледала, и како је он дуго ходао после по улици испред њених прозора, и како се узбуђивао и питао самога себе: да ли да се упозна с њоме или не? Он је тада био на пролазу у Лондону; послодавац га беше послао тамо ради набавака и беше му дао новац. — Соломин умало што не оста у Лондону, умало што не посла тај новац натраг посло-

давцу; тако је силан био утисак који је на њега начинила дивна Поли... (Он беше сазнао њено име: једна од њених другарица је беше ословила). Ипак, савладао је себе — и вратио се своме послодавцу. Поли је била лепша од Маријане; али ова је имала такав исти упитни и тужни поглед... и она је Рускиња.

— Али, шта је то са мном? — проговори Соломин полугласно: — О туђим вереницама се бринем! — и стресе огрлицу огртача, као да жели да одбаци од себе све непотребне мисли. Баш у то време, он је прилазио својој фабрици, и на прагу његовог малог стана појави се прилика верног Павла.

XXVI

Одбијање Соломиново веома је увредило Сипјагина: он је чак одједном пронашао да овај домаћи Стифенсон већ и није тако редак механичар, и да он, напослетку, не заузима само став, већ се и размеће, као прави плебејец. — „Сви ти Руси, када уобразе да знају нешто — даље од њих! — Au fond.[1] Каломејцев је у праву!" Под утицајем сличних злобних и напраситих осећаја, државник — en herbe[2] — још неосетљивије и удаљеније поче гледати на Њежданова; саопшти Кољи да може да не учи данас са својим учитељем, да он мора да се привикава на самосталност... Ипак, самоме учитељу није отказао, како је овај очекивао. Продужавао је да га игнори-

[1] У основи. — Прим. прев.

[2] У изгледу. — Прим. прев.

ше! Зато Валентина Михаиловна није игнорисала Маријану. — Између њих дође до страшне сцене.

На два часа пред ручак оне се некако одједном нађоше саме у салону. Свака од њих одмах осети да је настао тренутак неизбежног судара, и због тога, после тренутног колебања, обе тихо приђоше једна другој. Валентина Михаиловна овлаш се смешила; Маријана је стиснула усне; обе су биле бледе. Прелазећи преко собе, Валентина Михаиловна бацала је поглед на десно, на лево, откинула је лист героније... Маријанине очи биле су право устремљене на осмехнуто лице које јој се приближавало.

Сипјагина прва стаде и, лупкајући крајевима прстију по леђима столице:

— Маријана Викенћевна, — проговори она немарним гласом, — ми се, изгледа, налазимо у кореспонденцији једна с другом. . . Пошто живимо под једним кровом, то је доста настрано; а ви знате, ја нисам љубитељка настраности.

— Нисам ја отпочела ту кореспонденцију, Валентина Михаиловна.

— Да. . . Ви сте у праву. За настраност овога пута крива сам ја. Само ја нисам нашла друго сретство како би пробудила код вас осећање. . . како да кажем? — осећање. . .

— Говорите отворено, Валентина Михаиловна; немојте се снебивати, — не плашите се да ме увредите.

— Осећање. . . пристојности.

Валентина Михаиловна ућута; једино лаки удар њених прстију по леђима столице чуо се у соби.

— А у чему ви налазите да ја нисам пазила на пристојност? — запита Маријана.

Валентина Михаиловна слеже раменима.

— Ma chère, vous n'êtes plus un enfant[1] — и ви мене врло добро разумете. Зар заиста ви држите да су ваши поступци могли остати тајна за мене, за Ану Захаровну, за целу кућу, напослетку? Уосталом, ви се и нисте сувише старали да они остану тајна. Ви сте, просто, изазивали. — Једино Борис Андрејић, можда, није обратио на њих пажњу... Он је заузет другим, много интересантнијим и важнијим пословима. Али, осим њега, свима је познато ваше понашање, свима!

Маријана је све више и више бледела.

— Ја бих вас молила, Валентина Михаиловна, да се изразите одређеније. — Чиме сте ви управо незадовољни?

„L'insolente!"[2] — помисли Сипјагина — ипак, још се уздржа.

— Ви желите да знате чиме сам ја незадовољна, Маријана? — Изволите! — Ја сам незадовољна вашим дуготрајним састанцима с младим човеком, који и по рођењу, и по васпитању, и по друштвеном положају стоји сувише ниско за вас; ја сам незадовољна... не, ова реч није довољно јака — ја сам узбуњена вашим позним... вашим ноћним посетама томе истом човеку. — И где то? под мојим кровом! Или ви налазите да то тако треба да буде, и да сам ја дужна да ћутим — и ваљда да пружим по-

[1] Драга моја, ви нисте више дете. — Прим. прев.

[2] Безобразница. — Прим. прев.

кровитељство вашој лакомислености? — Као поштена жена... Oui, mademoiselle, je l'ai été, je le suis et le serai toujours![1] — ја не могу а да не осетим срџбу.

Валентина Михаиловна баци се у наслоњачу, као да је притиснута тежином те исте срџбе.

Маријана се осмехну први пут.

— Ја не сумњам у ваше поштење, прошло, садашње и будуће, — поче она: — и говорим то сасвим искрено. Али ви се узалуд љутите. Ја нисам нанела никакве срамоте вашем крову. Млади човек, на кога ви циљате... да, ја сам га заиста... заволела...

— Ви сте заволели мсје Њежданова?

— Ја га волим.

Валентина Михаиловна исправи се у наслоњачи.

— Али молим вас, Маријана! та он је студент, без рода, без колена; та он је млађи од вас! (Не без злурадости су биле изговорене ове последње речи). — Шта може из тога изаћи? — И шта сте ви, са вашим умом, нашли на њему? Он је, просто, шупаљ деран.

— Ви нисте увек о њему тако мислили, Валентина Михаиловна.

— О, Боже мој! мила моја, оставите мене по страни... Pas tant d'esprit que ça, je vous prie.[2] Ту се ради о вама, о вашој будућности. Помислите! та каква је то партија за вас?

[1] Да, госпођице, ја сам то била, ја сам то сада и ја ћу то увек бити! — Прим. прев.

[2] Маните се те духовитости, молим вас. — Прим. прев.

— Признајем вам, Валентина Михаиловна, ја нисам мислила на партију.

— Како? Шта? Како имам да вас разумем? Ви сте се повиновали нагону вашега срца, узмимо... Али ваљда се све то мора свршити браком?

— Не знам... ја о томе нисам мислила.

— Ви о томе нисте мислили? Па ви сте сишли с ума!

Маријана се мало окрете.

— Прекинимо овај разговор, Валентина Михаиловна. Он ни до чега не може довести. Ми ипак нећемо разумети једна другу.

Валентина Михаиловна нагло устаде.

— Ја не могу, ја нисам дужна да прекинем овај разговор! То је и сувише важно... ја одговарам за вас пред... — Валентина Михаиловна хтеде да рере: пред Богом! запе и рече: пред целим светом!

— Ја не могу да ћутим, када слушам такве безумности! И зашто то да ја не могу вас разумети? Каква је то несносна гордост код свих тих младих људи! Не... ја вас врло добро разумем; ја разумем да сте ви прожети тим новим идејама, које ће вас безусловно одвести у пропаст! Али ће тада већ бити касно.

— Може бити; но, верујте ми: ми, и када будемо пропадали, нећемо вам пружити ни прст, да нас спасете!

— Опет та гордост, та ужасна гордост! Дакле, слушајте Маријана, послушајте ме, — додаде она, изненада променивши тон... Она хтеде да привуче Маријану к себи, но ова се измакну назад. — Ecoutez-

moi, je vous en conjure![1] Та ја, напослетку, нисам још тако стара — и нисам тако глупа, да се човек не би могао сложити са мном! Je ne suis pas une encroutée.[2] Мене су у младости чак сматрали за републиканку... као и вас. Слушајте: ја вам се нећу ту претварати; материнске нежности ја према вама никада нисам осећала; а и није у вашој природи да због тога жалите... Али сам знала, и знам, да имам обавеза према вама — и ја сам се увек старала да их испуним. Може бити, та партија, о којој сам ја маштала за вас и ради које ни Борис Андрејевић ни ја не бисмо устукнули ни пред каквим жртвама... та партија није потпуно одговарала вашим идејама... али у дубини мога срца...

Маријана је гледала на Валентину Михаиловну, на ове дивне очи, на ове ружичасте, једва нарумењене усне, на ове беле руке, на овлаш раширене прсте, украшене прстењем, које је елегантна дама са тако пуно израза притискивала уз струк своје свилене хаљине... и одједном је прекиде:

— Партија, кажете ви, Валентина Михаиловна? Ви називате „партијом" — оног вашег бездушног, подлог пријатеља, г-на Каломејцева?

Валентина Михаиловна скиде прсте са струка.

— Да, Маријана Викенћевна! Ја говорим о г-ну Каломејцеву — о томе образованом, одличном младом човеку, који ће сигурно начинити срећном своју жену, и кога се може одрећи само једна луда! Само луда!

[1] Слушајте ме, преклињем вас! — Прим. прев.

[2] Ја нисам затуцана. — Прим. прев.

— Шта да се ради, ma tante! Значи, ја сам таква!

— Али шта можеш ти — озбиљно — да му замериш!

— О, ништа! Ја га презирем... ето то је све.

Валентина Михаиловна нестрпљиво заврте главом — и поново се спусти у наслоњачу.

— Оставимо њега. Retournons à nos moutons.[1] — И тако, ти волиш г-на Њежданова?

— Да.

— И намераваш да продужиш... своје састанке с њиме?

— Да, намеравам.

— Дакле... а ако ја теби то забраним?

— Ја вас нећу послушати.

Валентина Михаиловна потскочи у наслоњачи.

— А! ви нећете послушати! Тако дакле!... И то мени говори девојка коју сам ја обасула доброчинствима, коју сам ја прихватила у свој дом, то мени говори... говори мени...

— Кћи обешчашћеног оца, — суморно прихвати Маријана: — продужите, не устручавајте се!

— Ce n'est pas moi qui vous le fait dire, mademoiselle![2] Али, у сваком случају, тиме се немате шта поносити! Девојка која једе мој хлеб...

— Не пребацујте ми ваш хлеб, Валентина Михаиловна! Вама би скупље стајало да узмете Францускињу Кољи... Међутим му ја дајем часове из француског језика.

[1] Вратимо се нашем предмету. — Прим. прев.

[2] Не нагоним вас ја да то кажете, госпођице. — Прим. прев.

Валентина Михаиловна подиже руку, у којој је држала намирисану батистену марамицу с огромним белим монограмом у једном од углова, — и хтеде нешто рећи; но Маријана нагло продужи:

— Ви бисте били у праву, хиљаду пута у праву, ако бисте уместо свега овога што сте сада набројали, уместо свих ових тобожњих доброчинстава и жртава, били у стању рећи: „та девојка коју сам ја волела . . ." Али ви сте толико поштени, да т а к о слагати нисте у стању! — Маријана је дрхтала, као у грозници. — Ви сте ме увек мрзели. Ви се чак и сада, у самој дубини вашега срца, које сте овога тренутка споменули, радујете — да, радујете се томе што ја, ево, оправдавам ваша свагдашња претсказивања, што навлачим на себе бруку, срамоту — и вама је непријатно само то што део те срамоте мора пасти на ваш аристократски, п о ш т е н и дом.

— Ви ме вређате, — прошапта Валентина Михаиловна: — изволите изаћи напоље!

Али већ Маријана није могла да се савлада.

— Ваш дом, рекли сте, читав ваш дом, и Ана Захаровна, и сви знају о моме владању! И све обузима ужас и срџба. . . Али зар ја ишта тражим од вас, од њих, од свих тих људи? Зар ја могу ценити њихово мишљење? Зар тај ваш хлеб није горак? Какво сиромаштво не бих ја претпоставила овоме богатству? Зар између вашег дома и мене не постоји читав понор, понор који ништа, ништа затрпати не може? Зар заиста ви — ви сте такође паметна жена — то не увиђате? И када ви гајите према мени осећање мржње, онда зар заиста не разумете осећање које ја гајим према вама, и које ја не

називам по имену само због тога што је оно и сувише очигледно.

— Sortez, sortez, vous dis-je...[1] — понови Валентина Михаиловна и лупну при том својом лепом узаном ножицом.

Маријана коракну према вратима.

— Ја ћу вас одмах избавити од свога присуства; али знате ли шта, Валентина Михаиловна? Говоре да чак ни Рашели у Расиновом „Бајазету" није успевало ово, „sortez!" — а већ вама још мање! Да, још и ово: како оно ви рекосте... Je suis une honnête femme, je l'ai été et le serai toujours? Замислите: ја сам уверена да сам много поштенија од вас! Збогом!

Маријана журно изађе, а Валентина Михаиловна скочи са наслоњаче, хтеде да викне, хтеде да се заплаче.. Али шта да викне — није знала; ни сузе јој се нису покоравале.

Она се ограничи на то да махне два три пут на себе марамицом, но мирис који је ова ширила још јаче раздражи њене нерве... Она се осети несрећном, увређеном... Она је признавала да има известан део истине у ономе што је малочас чула. Али како је било могућно тако неправедно мислити о њој? „Зар сам заиста ја тако зла", помисли она — и погледа се у огледалу, које се налазило управо према њој, између два прозора. Огледало ово показа дивно, с помољеним црвеним пегама, мало нагрђено, но ипак још очаравајуће лице, дивне, меке, кадифене очи... „Ја? ја зла?" — помисли она опет... „С таквим очима!"

[1] Изађите, изађите, кажем вам... — Прим. прев.

Али у томе тренутку уђе њен муж — и она поново заклони марамицом лице.

— Шта је с тобом? — брижно запита он. — Шта је с тобом, Ваља? (Он је измислио за њу ово име од милоште, које је, ипак, дозвољавао себи да употреби само у савршеном tête-à-tête, поглавито на селу).

Она је испочетка одрицала, уверавала да јој није ништа... но завршила је тим да се некако врло лепо и ганутљиво окренула у наслоњачи, бацила му руке на рамена (он је стајао, сагнувши се к њој), сакрила своје лице у разрез његовог прслука — и испричала све; без сваке лукавости и без мисли трудила се — ако не да извини, а оно да до некога степена оправда Маријану; бацала је сву кривицу на њену младост, страсни темпераменат, на недостатке првога васпитања; тако исто до извесног степена, и тако исто без задње мисли, прекоравала је и себе саму. „С мојом ћерком то се не би догодило! Ја не бих тако на њу пазила!" Сипјагин је саслуша до краја снисходљиво, милостиво и строго; одржа своје тело сагнуто, све док она не скину своје руке са његових рамена и док не одмаче своју главу; — назва је анђелом, пољуби је у чело, објави да зна сада какву врсту поступака му налаже његова улога — улога господара дома — и удаљи се онако како се удаљава човек хуман, но енергичан, који се спрема да изврши непријатну, но неопходну дужност...

Око осам часова после ручка, Њежданов је, седећи у својој соби, писао своме пријатељу Сиљину.

„Пријатељу Владимире, ја ти пишем у тренутку

отсудног преокрета у своме постојању. — Мени су отказали у овој кући, ја одлазим одавде. Али то не би било ништа. . . Ја не одлазим одавде сам. Мене прати она девојка о којој сам ти писао. Нас све сједињује: сличност животне судбине, једнакост убеђења, стремљења — узајамност осећања, најзад. Ми волимо једно друго: бар ја сам убеђен да нисам у стању да искусим осећање љубави у другом облику него у овоме у коме се оно мени приказује сада. Али ја бих слагао пред тобом ако бих рекао да не осећам и потајни страх, па и неко чудно стезање у срцу. . . Све је мрачно пред нама — и ми удвоје скачемо у тај мрак. Не треба да ти објашњавам на шта ми идемо и какву смо делатност изабрали. Ја и Маријана не тражимо среће; ми нећемо да се наслађујемо, — већ да се удвоје боримо, напоредо, подржавајући једно друго. Наш циљ нам је јасан; но који путеви воде к њему — ми не знамо. Да ли ћемо наћи, ако не симпатије, ако не помоћи, а оно бар могућности за рад? Маријана је дивна, поштена девојка; ако нам је суђено да пропаднемо, ја нећу прекоравати себе да сам је одмамио, због тога што за њу другога живота већ није било. Али, Владимире, Владимире! мени је тешко. . . Сумња ме мучи, не у моје осећање према њој, разуме се, већ. . . ја не знам! Само је сада већ касно вратити се. Пружи нам обојим издалека руке — и пожели нам стрпљења, снаге за самопожртвовање, и љубави. . . више љубави. А ти, нама непознати, но свим нашим бићем, свом крвљу нашега срца вољени руски народе, прими нас — не сувише неосетљиво, и научи нас шта треба да очекујемо од тебе?

Збогом, Владимире, збогом!"

Написавши ово мало редака, Њежданов оде у село. Следеће ноћи, зора је једва свитала, а он је већ стајао на ивици брезовог шумарка, на малом растојању од Сипјагиновог врта. Мало позади њега, иза испреплетаног зеленила широког ораховог жбуна, једва су се видела сељачка кола, у која су била упрегнута два разуздана коњића; у колима, под арњевима од узица, спавао је, лежећи на бремену сена и навукавши на главу закрпљену сељачку блузу, постарији, седи сељак. Њежданов је без престанка гледао на пут, на гомилу јасика ниже врта; сива, тиха ноћ још је лежала унаоколо, звездице су слабо, испрекидано трепериле, изгубљене у небесној празној дубини. По округлим доњим ивицама дугуљастих облачака ширила се са истока бледа румен, и отуда је, тако исто, долазила и прва свежина ранога јутра. Одједном Њежданов задрхта и наоштри се: негде близу прво шкрипнуше, потом лупнуше вратнице; мало женско створење, умотано марамом, са завежљајем на голој руци, изађе, не журећи се, из непокретне сенке јасика на меку прашину пута — и, прешавши га укосо, готово на прстима, упути се према шумарку. Њежданов полете к њему.

— Маријана? — прошапта он.

— Ја сам! — чу се тихи одзив испод навучене мараме.

— Овамо, за мном, — одговори Њежданов, невешто је хватајући за голу руку са завежљајем.

Она се стресала, као да осећа језу. Он је доведе до кола, разбуди сељака. Овај жустро скочи, одмах се пребаци на седиште, навуче блузу, дохвати пле-

тене узде... Коњи се помакоше; он их опрезно задржа од крепког сна промуклим гласом. Њежданов посади Маријану на плетено колско седиште, подметнувши прво свој плашт; умота јој ноге покривачем — сено на дну беше влажно — смести се поред ње и, нагнувши се ка сељаку, тихо рече: „Терај, знаш куда". — Сељак трже узде, коњи изађоше из шумарка, фрчући и јежећи се; — и, потскакујући и трескајући уским, старим точковима, појурише кола по путу. Њежданов придржаваше једном руком струк Маријанин; она подиже мараму својим хладним прстима и, окренувши се к њему лицем и осмехујући се, рече:

— Како је сјајно свеже, Аљоша!

— Да, — одговори сељак: — пашће силна роса! И већ беше пала тако силна роса, да су главчине колских точкова, запињући за врхове високих биљака крај пута, стресали с њих читаве млазеве најситнијих водених капљица — а зеленило траве изгледало је тамно сиво.

Маријана се опет стресе од хладноће.

— Свеже, свеже, — понови она веселим гласом, — И слобода, Аљоша, слобода!

XXVII

Соломин истрча на капију фабрике чим дотрчаше да му јаве да је некакав господин с госпођом дошао у сељачким колима и да питају за њега. Не поздравивши се са својим гостима, већ само климнувши им неколико пута главом, он одмах нареди кочијашу сељаку да утера у двориште и, упутивши га

право к своме крилу, скиде с кола Маријану. Њежданов скочи за њом. Соломин их обоје поведе кроз дуги и тамни ходник — и по узаним, кривим малим степеницама у задњем делу крила — на други спрат. Тамо он отвори ониска врата, и сви троје уђоше у омању, доста чисту собицу са два прозора.

— Добро дошли! — проговори Соломин са својим свагдашњим осмехом, који је овога пута изгледао и шири и светлији него обично.

— Ето вам стана. Ова соба, и ево, поред ње, још и друга. Неугледна, али ништа: може се живети. Нити ће овде у вас имати ко да блене. Овде, под вашим прозорима, налази се — по уверавању газдином — башта, а по мени — врт за поврће; наслања се он на зид, а надесно и налево је плот. Тихо месташце! — Е па, добро дошли још једном, драга госпођице, и ви, Њеждановe, добро дошли!

Он им стиште обојима руке. Они стајаху непокретно, не свлачећи се — и с ћутљивим, полу зачуђеним, полу радосним узбуђењем гледаху обоје право преда се.

— Дакле, шта вам је? — поче опет Соломин. — Раздевајте се! Какве ствари имате са собом?

Маријана показа на завежљај, који је она још увек држала у руци.

— Ја ево имам само ово.

— А мој путнички кофер и торба остали су у колима. Али ево, одмах ћу ја. . .

— Останите, останите. — Соломин отвори врата. — Павле! — викну он у мрак степеништа: — отрчи, брате. . . Тамо су ствари у колима. . . донеси.

— Одмах, — чу се глас овога који је био свугде и на сваком месту.

Соломин се обрати Маријани, која беше збацила са себе мараму и отпочела да раскопчава мантил.

— И све је испало срећно? — запита он.

— Све... нико нас није видео. Ја сам оставила писмо г-ну Сипјагину. Ја, Василије Федотићу, нисам узела са собом ни хаљина, ни рубља, јер како ћете ви нас слати... (Маријана некако се не реши да дода: у народ) — и онако свеједно: то би било неупотребљиво. А новаца ја имам, да купим што буде потребно.

— Све ћемо ми то удесити доцније... већ ево, — рече Соломин, указујући на Павла који је улазио са Њеждановљевим стварима: — препоручујем вам свог најбољег овдашњег пријатеља: у њега се можете поуздати потпуно... као у самога мене. — Ти си Татјани рекао за самовар? — додаде он полугласно.

— Одмах ће бити, — одговори Павле: — и повлаке, и свега.

— Татјана, то је његова жена, — продужи Соломин: — и тако исто је постојана као и он. Док ви сами... још, тамо, не навикнете, шта ли — она ће вас, моја госпођице, послуживати.

Маријана баци свој мантил на кожни мали диван који је стајао у углу.

— Зовите ме Маријаном, Василије Федотићу, — ја нећу да будем госпођица. А слушкиње мени не требају... Ја нисам због тога отишла отуда да бих имала слушкиње. Не гледајте моју хаљину; ја тамо нисам имала друге. То ће све требати изменити.

Хаљина ова, од кестењастог лаког сукна, била је вр-

ло проста; али, шивена код петроградске кројачице, она се лепо приљубљивала уз струк и рамена Маријанина — и уопште имала је помодан изглед.

— Па, ако не слушкиња — а оно помоћница, по американском начину. А чај ви ипак попите. Сада је још рано, а и ви обоје, мора бити, да сте уморни. Ја сада идем ради фабричних послова; касније ћемо се опет видети. Што буде потребно — реците Павлу или Татјани.

Маријана му брзо пружи обе руке.

— Чиме да вам ми захвалимо, Василије Федотићу? — Она је с нежношћу гледала у њега.

Соломин јој тихо поглади једну руку.

— Ја бих вам рекао — да то не заслужује захвалности. . . али то би била неистина. Боље ћу вам рећи, да ми ваша захвалност чини велико задовољство. Ето сад смо квит. Довиђења! Павле, хајдемо.

Маријана и Њеждванов остадоше сами.

Она полете к њему, — и гледајући у њега оним истим погледом, као на Соломина, само још радосније, још нежније и светлије: — О, мој пријатељу! — рече она: — Ми почињемо нови живот . . . Најзад! најзад! Ти нећеш веровати како ми овај бедни стан, у коме нам је суђено да проживимо свега неколико дана, изгледа пријатан и мио у поређењу с оним мрским палатама. Реци, је ли ти мило?

Њеждванов узе њене руке и притиште их на своје груди.

— Ја сам срећан, Маријана, због тога што почињем нови живот заједно с тобом! Ти ћеш бити моја звезда предводница, моја подршка, моја храброст...

— Мили Аљоша! Али причекај — треба се мало очистити и тоалету своју довести у ред. Ја идем у своју собу... а ти остани овде. Ја ћу овога тренутка...

Маријана изађе у другу собу, затвори се и, после једнога минута, отворивши до половине врата, промоли главу и рече: — А како је Соломин диван! — Затим се опет затвори, и чу се како киврцну кључ.

Њежданов приђе прозору, погледа на мали врт... једна стара, престара јабука некако привуче његову нарочиту пажњу. Он се стресе, протегли се, отвори своју путничку торбу — и ништа отуд не извади; он се замисли...

После четврт часа врати се и Маријана, оживела и свеже умивена лица, сва весела и у покрету; а неколико тренутака касније појави се Павлова жена, Татјана, са самоваром, прибором за чај, колачима и павлаком.

Супротно своме, као циганин црноме мужу — то је била права руска жена, крупна, плава, гологлава, с широком плетеницом, чврсто уврнутом око чешља од рога, с крупним, но пријатним цртама лица, с веома добрим сивим очима. Обучена је била у чисту, ма да избледелу цицану хаљину; руке је имала чисте и лепе, ма да велике. Она се спокојно поклони, изрече тврдим, разговетним изговором, без свакога певушења: „Будите здрави" — и приступи постављању самовара, шоља итд.

Маријана јој приђе.

— Допустите, Татјана, да вам помогнем. Дајте ми макар салвет.

— Ништа, госпођице, ми смо на то навикли. Мени је Василије Федотић рекао. Ако вам што буде по-

требно, изволите наредити, ми ћемо са највећим задовољством.

— Татјана, не зовите ме, молим вас, госпођицом... Обучена сам господски, — а иначе, ја... ја... сасвим.

Сталан поглед Татјаниних оштровидих очију збуни Маријану; — она ућута.

— А да шта сте ви онда? — запита Татјана својим равномерним гласом.

— Ако баш хоћете... ја сам, заиста... ја сам племићка; само што хоћу све то да напустим — и да постанем као све... као све просте жене.

— А, ето шта! Е, сад знам. Ви сте, дакле, од оних што хоће да се посељаче. — Њих сада доста има.

— Како сте рекли, Татјана? Да се посељаче?

— Да... тако се то код нас сада каже. Значи, бити споразуман с простим светом. Посељачити се. — Па шта? То је добра ствар — народ поучити и упутити. Само је тешка то ствар! Ој, те-ешка! Нека вам Бог да среће!

— Посељачити се! — понови Маријана.. — Чујеш ли, Аљоша, ја и ти смо се сада посељачили!

Њежданов се засмеја, па чак и понови.

— А шта вам је то, мужић, или брат? — запита Татјана, опрезно испирајући шоље својим великим, окретним рукама и с нежним осмехом погледајући час на Њежданова, час на Маријану.

— Не, — одговори Маријана, — он ми није ни муж ни брат.

Татјана подиже главу.

— Онда, онако, по слободној милости живите? Сада и тога тако исто има често. Раније је то више

био обичај код раскољника, а сада и код других људи. Само да Бог благослови — и да се живи како ваља! А оно поп и није потребан. У фабрици код нас такође има таквих. Не спадају баш у рђаве људе.

— Како су добре ваше речи, Татјана! . . . „По слободној милости. . ." То ми се врло свиђа. — Ево шта, Татјана, шта ћу вас ја замолити. Треба да сашијем или да купим себи хаљину, ето такву као што је ваша, или још мало простију. И папуче, и чарапе, и повезача — све да буде као код вас. Новаца на то ја имам.

— Па шта, госпођице, све се то може. . . Е па, нећу, немојте се, молим, љутити. Нећу вас звати госпођицом. Само како да вас онда зовем?

— Маријаном.

— А како се називате по оцу?

— Та на што ће вам моје име по оцу? Зовите ме просто Маријаном. Па ја вас зовем Татјаном.

— Та оно тако је — али опет није тако. Де, боље реците.

— Е па, добро. Мој се отац звао Викентије. А како ваш?

— А мој — Осип.

— Дакле, онда ћу ја вас звати Татјаном Осиповном.

— А ја вас Маријаном Викенћевном. Е што ће бити лепо!

— Кад бисте попили мало чаја с нама, Татјана Осиповна?

— За први случај може, Маријана Викенћевна. Почастићу се шољицом. Иначе ће Јегорић грдити.

— Ко је то Јегорић?

— Та Павле, муж мој.

— Седите, Татјана Осиповна.

— Па и сешћу, Маријана Викенћевна.

Татјана седе на столицу и поче пити чај преко шећера, непрестано обрћући међу прстима парче шећера и жмирећи очима на ону страну с које је она гризла шећер. Маријана ступи с њом у разговор. Татјана је одговарала не снебивајући се и сама је запиткивала и причала. Она само што се није клела у Соломина, а мужа свога ставила је одмах после Василија Федотића. Фабрични живот јој је, ипак, био тежак.

— Ово ти није ни град ни село... да није Василија Федотића, ни часа не бих остала.

Маријана је слушала њено причање пажљиво. Седећи по страни, Нежданов је посматрао своју другарицу, и није се чудио њеној пажњи: за Маријану је то све било ново — а њему се чинило да је сличних Татјани видео на читаве стотине и да је говорио с њима стотинама пута.

— Знате шта, Татјана Осиповна, — рече напослетку Маријана: — ви мислите да ми хоћемо да учимо народ; не — ми хоћемо да му служимо.

— Како то да служите? Учите га; ето вам и служења. Ето вам одмах мој пример. Када сам пошла за Јегорића, ја нисам умела ни читати ни писати; а сада ето знам, захваљујући Василију Федотићу. Није ме он сам учио, већ је платио једноме старчићу. А тај ме је и научио. Та ја сам још млада, ништа то што сам одрасла.

Маријана поћута.

— Ја, Татјана Осиповна, — поче она опет, — хтела бих да се научим неком занату... али ми ћемо још разговарати о томе с вама. Шијем рђаво; кад бих научила готовити, могла бих ићи за куварицу.

Татјана се замисли.

— Како то за куварицу? Куварица има само код богатих, код трговаца; а сиротиња сама кува. А готовити за задругу, за раднике... Па то је већ сасвим последњи посао!

— Та да ми је макар да живим код богатих, а да се састајем са сиромашнима. Иначе како ћу се ја с њима зближити! Неће се увек такав случај десити као сад с вама.

Татјана преврну празну шољу на тањирић.

— То је мучна ствар, — рече она, најзад, с уздахом: — не можеш је тек онако обмотати око прста. Што умем — показаћу, а многоме и ја сама нисам вична. С Јегорићем се треба посаветовати. Он што ти је? Књиге свакојаке чита и све може одмах као из рукава да истресе. — Овде она погледа на Маријану, која је завијала цигарету. — И ево шта још, Маријана Викенћевна: извините ме, али ако заиста желите да постанете као прост свет, онда то морате оставити. — Она показа на цигарету. — Јер код тих занимања, макар да будете и куварица, то не иде; и вас би одмах свако познао да сте госпођица. Да.

Маријана баци цигарету кроз прозор.

— Ја нећу пушити... од тога се лако одвикнути. — Просте жене не пуше: онда, значи, ни ја не треба да пушим.

— То сте право рекли, Маријана Викенћевна. Мушки пол се тиме мази и код нас, — а женски — не. Тако је то!... Гле! ево нам и сам Василије Федотић овамо долази. Његови су то кораци. Ви њега питајте: он ће вам одмах све разјаснити — на најбољи начин.

И заиста, пред вратима се зачу глас Соломинов.

— Може ли се ући?

— Уђите, уђите! — завика Маријана.

— То је код мене енглеска навика, — рече, улазећи, Соломин. — Дакле, како се осећате? Нисте још засад зажалили? Видим, ви се овде частите чајем с Татјаном. Слушајте је: она је разумна жена... А мени данас долази мој газда... баш у невреме! И на ручак остаје. — Шта да се ради. Зато је газда.

— Какав је то човек? — запита Нежданов, излазећи из свога угла.

— Ништа... Не сиса весло. Од нових је. Врло учтив, и рукавице носи, — али свуда баца око, баш као и стари. Дере вам кожу — а уз то још говори: „Окрените се мало на ову страну, учините љубазност; — овде још има здравог места... Треба га очистити!" — Али, са мном је он сав од свиле: ја сам му потребан! Само сам дошао да вам кажем да ћемо се данас тешко моћи видети. Ручак ће вам се донети. А у дворишту се не показујте. Како ви мислите, Маријана, хоће ли вас Сипјагини тражити, слати за вама у потеру?

— Ја мислим да неће, — одговори Маријана.

— А ја сам опет уверен да хоће, — рече Нежданов.

— Па, свеједно, — продужи Соломин: — треба бити опрезан у прво време. После ће се видети.

— Да; само ево шта, — примети Њежданов: — о моме месту пребивања мора знати Маркелов; треба га известити.

— Зашто?

— Не може се друкчије, због наше ствари. Он мора увек да зна где сам ја. Реч сам дао. А он неће избрбљати!

— Па, добро. Послаћемо Павла.

— А за мене хаљине биће готове? — запита Њежданов.

— То јест, одело? Како да не... како да не. — Те исте машкаре. Срећом — није скупо. Збогом, одморите се. Татјана, хајдемо.

Маријана и Њежданов опет остадоше сами.

XXVIII

Најпре они опет крепко стегоше једно другом руке; — затим Маријана узвикну: „Причекај, ја ћу ти помоћи да спремимо твоју собу” — и поче да вади још ствари из кофера и путничке торбе. Њежданов хтеде да јој помогне; но она рече да ће све урадити сама. — „Због тога што се треба привикавати на службу”. И заиста: сама је повешала хаљине на клинце, које је нашла у фиоци стола и укуцала својеручно у зид са обратном страном четке, јер није било чекића; сложи рубље у стари мали орман са фиојокама, који се налазио између прозора.

— Шта је ово? — запита она одједном: — револвер? Пун? Шта ће ти?

— Није пун... а уосталом, дај га овамо. Питаш: шта ће ми? А како се може бити без револвера у нашем позиву!

Она се засмеја и продужи свој посао, истресајући сваку одвојену ствар, и лупајући по њој шаком; чак стави два пара чизама под диван; а неколико књига, свежањ хартија и малу свешчицу са стиховима распореди свечано по троногом ћошкастом столу, назвавши га писаћим столом и столом за рад, за разлику од другог, округлог стола, који назва столом за ручавање и за чај. Затим, узевши свеску са песмама у обе руке, подигавши је у висину свога лица и гледајући преко њене ивице уЊежданова, она с осмехом рече:

— Та ми ћемо све то прочитати заједно у слободном времену! — А?

— Дај ми ту свеску! Ја ћу је спалити! — узвикну Њежданов. — Она друго и не заслужује!

— Зашто си је узео са собом кад је тако? Не, не, ја ти је нећу дати да је спалиш. А, уосталом, говоре да писци само прете — а никада не пале своје ствари. Али ја ћу је ипак однети код себе.

Њежданов хтеде да протестује, али Маријана истрча у суседну собу са свеском — и врати се без ње.

Она седе до Њежданова — и одмах устаде.

— Ти још ниси био код мене. . . у мојој соби. Хоћеш ли да погледаш? Она није гора од твоје. Хајдемо — ја ћу ти показати.

Њежданов тако исто устаде и пође за Маријаном. — Њена соба, како се она изражавала, била је мало мања од његове собе; али намештај у њој

као да је био мало чистији и новији; на прозору је стајала кристална мала ваза с цвећем, а у углу гвоздени креветац.

— Видиш како је он мио, Соломин, — узвикну Маријана: — само не треба себе сувише мазити: такви нам станови неће често падати у део. — Али ево шта ја мислим; ала би било добро да тако удесимо, да ми обоје, не растајући се, ступимо на неко место! Тешко ће то бити, — додаде она, после мале почивке: — али, већ ћемо размислити. Та и онако се у Петроград ти нећеш вратити?

— Шта ћу да радим у Петрограду? — Да идем на универзитет и да дајем часове? То већ није ни за шта.

— Ето, што Соломин рекне, — рече Маријана: — он ће боље решити, како и шта.

Они се вратише у прву собу и опет седоше једно поред другог. Похвалише Соломина, Татјану, Павла; поменуше Сипјагина, то како је пређашњи живот одједном тако далеко од њих отишао као да се покрио тамом; затим опет стегоше једно другом руке, измењаше веселе погледе; затим се поразговорише о томе у какве слојеве треба да се труде да продру и како ће се морати држати, да не посумњају у њих.

Њежданов увераваше да што човек мање о томе мисли, што се простије држи — да је утолико боље.

— Разуме се! — узвикну Маријана. — Та ми хоћемо да се посељачимо, како каже Татјана.

— Ја не говорим у том смислу, — поче Њежданов. — Ја сам хтео рећи да не треба присиљавати себе. . .

Маријана се изненада засмеја.

— Сетила сам се, Аљоша, како сам ја то рекла за нас да смо се посељачили!

Њеждамов се тако исто насмеја, и понови: „посељачили...” — а потом се замисли.

И Маријана се замисли.

— Аљоша! — рече она.

— Шта?

— Мени се чини да је нама обојима мало неугодно. Младенци — des nouveaux mariés, — разјасни она, — првога дана свог брачног путовања мора да осећају нешто слично. Они су срећни... њима је врло добро и мало неугодно.

Њеждамов се осмехну усиљеним осмехом.

— Ти врло добро знаш, Маријана, да ми нисмо младенци — у твоме смислу.

Маријана се диже са свога места и стаде право пред Њеждамова.

— То од тебе зависи.

— Како?

— Аљоша, ти знаш, када ми будеш рекао, као поштен човек, — а ја теби верујем, зато што си ти заиста поштен човек, — када ми будеш рекао да ме волиш оном љубављу... та да, оном љубављу која даје право на живот другога, — када ти мени то будеш рекао, ја сам твоја.

Њеждамов поцрвене и окрете се мало.

— Када ти то будем рекао...

— Да, тада! Али и ти сам видиш да ми сада то не говориш... О, да, Аљоша, ти си, заиста, поштен човек. Е па хајде да говоримо о озбиљнијим стварима.

— Али ја тебе волим, Маријана!

— Ја у то не сумњам... и чекаћу. Причекај, ја још нисам сасвим довела у ред твој писаћи сто. Ево овде је нешто увијено, нешто чврсто...

Њеждановв скочи са столице.

— Остави то, Маријана... То је... молим те, остави.

Маријана окрете к њему главу преко рамена — и с чуђењем подиже обрве.

— То је — тајна? Тајна? Ти имаш тајну?

— Да... да, — рече Њежданов и, сав збуњен, додаде — у облику објашњења: — То је... портрет.

Ова реч му се отрже и против воље. У папиру, који је Маријана држала у рукама, био је заиста увијен њен портрет, који је дао Њежданову Маркелов.

— Портрет? — изговори она отегнутим гласом... — Женски?

Она му пружи пакетић; но он га невешто узе; он му умало не исклизну из руку, и разви се.

— Па то је... мој портрет! — узвикну Маријана живо... — Е па свој портрет ваљда имам права да узмем. — Она га истрже Њежданову.

— То си — ти нацртао?

— Не... нисам ја.

— А ко је? Маркелов?

— Погодила си... Он.

— А како је доспео код тебе?

— Он ми га је поклонио.

— Када?

Њежданов исприча када и како. Докле је он говорио, Маријана је гледала час на њега, час на портрет... и код обадвоје, код Њежданова и код ње,

сену једна и иста мисао у глави. „Када би он био у овој соби, он би имао права захтевати. . ." Али ни Маријана ни Њежданов не изрекоше гласно своју мисао... можда због тога што ју је сваки од њих осетио код другога.

Маријана тихо уви портрет у папир и стави га на сто.

— Добар човек! — прошапта она. — А где је он сада?

— Како где?. . . — код куће, код своје куће. Ја ћу сутра или прекосутра отићи до њега по књиге, по брошуре. Он је хтео да ми их да, али је, очигледно, заборавио при одласку.

— И ти си, Аљоша, тог мишљења, да се, дајући ти овај портрет, он већ од свега одрицао... безусловно од свега?

— Мени се тако учинило.

— И ти се надаш да га нађеш код куће?

— Наравно.

— А! — Маријана обори очи, опусти руке. — Гле, ево нам Татјана носи ручак, — узвикну она одједном. — Како је она красна жена!

Татјана се јави с прибором, салветима, посуђем. Док је постављала сто, причала је о ономе што се догађало у фабрици.

— Газда је стигао из Москве железницом — и одмах се растрчао по свима спратовима, као полудео; али ти он, како стоји, ништа не разуме; већ само ради изгледа тако поступа, ради примера. А Василије Федотић је с њим као с малим дететом; хтео газда да учини нешто рђаво, а Василије Федотић ти га одмах поли: оставићу, каже, одмах све; а

онај ти одмах подви реп. Сада заједно једу; а газда је са собом довео кумпањона... а тај ти се само чуди свему. А мора бити, парајлија човек, тај кумпањон, јер само ћути и дрма главом. А дебео је, предебео! Богаташ московски! Није забадава на гласу пословица, да је Москва као долина испод целе Русије: све се у њу слива.

— Како ви све запажате! — узвикну Маријана.

— Па ја и јесам пажљива — одговори Татјана. — Ево, готов вам је ручак. Ручајте у здрављу. А ја ћу овде малко поседети, на вас погледати.

Маријана и Њеждачов стадоше јести; Татјана се наслони на даску од прозора и подупре образ руком.

— Да вас се мало нагледам, — понови она: — и како сте то обоје млади и нејачки... Тако је пријатно на вас гледати, да је чак и тужно! Ех, голубићи моји! Узимате ви на себе бреме не према снази! Царски надзорници такве као што сте ви баш и воле да стрпају у кавез!

— Ништа, тетице, не плашите нас, — примети Њеждачов. — Ви знате пословицу: „Ко се боји врабаца — нек не сеје проју".

— Знам. . . знам; али су врапци сада постали зли и прождрљиви! . . .

— Имате ли деце? — запита Маријана, да би променила разговор.

— Имам синчића. У школу је почео да иде. Имала сам и ћерчицу, али је умрла, срце моје! Несрећа је задесила: пала је под точак. И бар да је одмах убио! Већ се — мучила дуго. Од тога доба сам ја и по-

стала жалостивна; а раније — а орлови нокти — а ја, — баш као дрво!

— Е па како то, ви вашег Павла Јегорића — зар нисте волели?

— Е! То је друга ствар; то су — девојачка посла. Па ето и ви — вашега волите? Или не?

— Волим.

— Врло волите?

— Врло.

— Па шта. . . — Татјана погледа у Њежданова, у Маријану — и ништа не додаде.

Маријана опет мораде да промени разговор. Она саопшти Татјани да је престала да пуши дуван; ова је похвали. Затим је Маријана по други пут упита о хаљини; потсети је да јој је обећала показати како се кува...

— Ево још шта: не бих ли ја могла добити дебелог, грубог плетива? Ја ћу да плетем чарапе. . . просте.

Татјана одговори да ће све бити учињено како треба, и, склонивши сто, изађе из собе својим чврстим, спокојним кораком.

— Дакле, а шта ћемо ми радити? — обрати се Маријана Њежданову и, не дајући му да одговори: — Хоћеш ли, пошто тек сутра почиње прави посао, да ово вече посветимо књижевности? Прочитаћемо твоје стихове! Ја ћу бити строг судија.

Њежданов дуго није пристајао. . . Ипак је свршио тиме што је попустио и почео читати из свеске. Маријана беше села близу поред њега и гледала му у лице док је читао. Рекла је истину: показала се строг судија. Мало се песама њој свидело;

она је претпостављала чисто лирске, кратке и, како се изражавала, без наравоучења. Нежданов није читао баш најбоље: није се решавао да декламује а није хтео да пада у сухопаран тон; испадало је — ни риба ни месо. Маријана га одједном прекиде питањем: познаје ли он дивну песму Доброљубова, која се почиње овако: „Па нека умрем — ништа зато"[1] — и одмах ту је изговори, такође не најбоље — некако мало детињски.

Нежданов примети да је она горка и тужна преко мере — а затим додаде да он, Нежданов, не би могао написати ту песму већ и због тога, што се он нема шта бојати суза над својим гробом. . . њих неће бити.

[1] Па нека умрем — ништа зато;
Једно само плаши болесни мој ум;
Да се и смрт не нашали
Увредљивом шалом са мном.
Бојим се да се над хладним лешом
Не пролију вреле сузе,
Да ми неко у ревности глупој
На мртвачки ковчег не донесе цвећа;
Да као непотребна гомила
За њим не иду другови моји,
Да под земљом, у гробу
Не постанем предмет љубави.
Да ми се све што сам желео тако жудно
И тако узалудно за живота
Не осмехне утешно
Над мртвачким мојим сандуком.

Дела Д-ва, IV т., стр. 615.

— Биће, ако те ја преживим, — рече лагано Маријана и, подигавши очи према таваници и поћутавши мало, полугласно, као да говори сама са собом, упита:

— Како је то он нацртао мој портрет? По сећању?

Њежданов се нагло окрете к њој...

— Да; по сећању.

Маријана се зачуди што јој је он одговорио. Њој се чинило као да је она ово питање само помислила.

— То је чудновато... — настави она истим гласом. — Та он и нема дара за сликарство. — Шта сам хтела да кажем... — додаде она гласно: — да! о стиховима Доброљубова. Треба такве стихове писати какви су у Пушкина, или ето овакве, као што су ови Доброљубова: то није поезија... али је нешто што није горе од ње.

— А такве као што су моји, — запита Њежданов, — уопште не треба писати? Зар није истина?

— Такви стихови као твоји свиђају се друговима, не зато што су они врло добри, већ зато што си ти добар човек — и што они личе на тебе.

Њежданов се осмехну.

— Ти их сахрани — па и мене у исто време!

Маријана га удари по руци и рече му да је зао... Ускоро затим она саопшти да је уморна и да ће ићи да спава.

— Збиља, знаш ли ти, — додаде она, затресавши своје кратке, али густе витице, — да ја имам 137 рубаља, — а ти?

— 98.

— О! па ми смо богати... за прост свет. Дакле — до сутра!

Она оде; али после неколико тренутака њена се врата мало отворише — и кроз уски размак чу се прво: Збогом! — затим много тише: Збогом! — И кључ кврцну у брави.

Њежданов се спусти на диван и заклони очи руком... Затим брзо устаде, приђе вратима — и закуца.

— Шта ћеш? — зачу се отуда.

— Не до сутра, Маријана... већ — сутра!

— Сутра, — одазва се тихи глас.

XXIX

Сутрадан рано ујутро Њежданов закуца опет Маријани на врата.

— То сам ја, — одговори он на њено питање: ко је? — Можеш ли изаћи к мени?

— Причекај... одмах.

Она изађе и узвикну од чуда. У први мах га не познаде. На њему је био изношен, жућкаст кафтан од кинеске материје са сићушним дугметима и високим струком; косу је рашчешљао на руски начин — с правим раздељком; врат беше завезао плавом марамицом; у руци држаше капу са изломљеним ободом; на ногама имађаше неочишћене чизме од штављене воловске коже.

— Господе! — узвикну Маријана: — како си ти... ружан! — И одмах га брзо загрли и још брже пољуби. — Али зашто си се ти т а к о обукао? Изгледаш као неки рђав варошки грађанин нижега

сталежа... или разносач, или отпуштени слуга. Зашто тај кафтан — а не копоран без рукава или једноставно сељачки гуњ?

— То баш и јесте, — поче Њежданов, који је у својој одећи заиста био налик на ситног варошког марвеног трговца, и који је и сам то осећао, и у души се љутио и бунио; он се до те мере збуњивао да је стално чупкао себе по грудима раширеним прстима обе руке, баш као да се чисти... — У копорану без рукава или у гуњу мене би одмах познали, по Павлову мишљењу; а ова одећа је, по његовим речима... баш као да другу од рођења нисам носио. Што није врло ласкаво за моје самољубље, примећујем у загради.

— Зар ти хоћеш одмах да идеш... да почнеш, — живо запита Маријана.

— Да; ја ћу покушати, иако... заправо...

— Срећни човече! — прекиде га Маријана.

— Тај Павле је некако чудан, — настави Њежданов: — Све ти он зна, и само те прободе на скроз очима; па тек одједном направи такво лице, баш као да је он од свега по страни — и да се ни у шта не меша! Сам помаже — а овамо се стално потсмева. Донео ми је књиге од Маркелова; он и њега зна, и зове га Сергијем Михаиловићем. А за Соломина готов је и у ватру и у воду.

— И Татјана тако исто, — рече Маријана. — Због чега су то њему људи тако предани?

Њежданов не одговори.

— Какве ти је књиге донео Павле? — запита Маријана.

— Та . . . обичне. — „Прича о четири брата . . ." Па и још неке . . . обичне, познате. Уосталом, те су боље.

Маријана се сетно обазре.

— Но шта је то с Татјаном? Обећала је да ће доћи рано . . .

— Па и ево ме, — изусти Татјана, улазећи у собу са завежљајем у руци. Она је стојала за вратима и чула узвик Маријанин.

— Имаћете још кад . . . ето ти чуда невиђена!

Маријана јој тако и полете усусрет.

— Донели сте?

Татјана удари руком по завежљају.

— Све је ту . . . у пуном броју . . . Треба само испробати... па онда: хајде носи, те се поноси — нек се диви свет!

— Ах, хајдемо, хајдемо, Татјана Осиповна, мила...

Маријана је увуче у своју собу.

Оставши сам, Њежданов прође једно двапут назад и напред некаквим нарочитим, скакутавим кораком . . . (Он је због нечега уобразио да грађани баш тако ходају) — помириса опрезно свој сопствени рукав, унутрашњост капе, — и намршти се; погледа на себе у малом огледалцу, учвршћеном на зиду поред прозора, и заврте главом: заиста је био накарадан. („А уосталом, утолико боље", помисли он). Затим узе неколико брошура, гурну их у свој задњи џеп и изговори полугласно: „а што . . . момци . . . баш . . . ништа . . . зато што . . ." — „Изгледа да је налик", помисли он опет: „а и какво је то глумљење! за мене одговара моја одећа". И сети се ту Њежданов једног прогнаног Немца, који је

морао да бежи кроз целу Русију — а рђаво говорио руски; али, захваљујући трговачкој капи опшивеној мачјом кожом, коју је купио у једном среском граду, свугде су га држали за трговца — и срећно се провукао преко границе.

У томе тренутку уђе Соломин.

— Аха! — узвикну он: — прерушио си се! — Извини, брате: али у томе оделу не може ти се говорити „ви".

— Али учините . . . учини љубазност . . . ја сам и тако хтео да те замолим.

— Само је и сувише рано; једино ако желиш да се навикнеш. Е, тада — није ништа. Ипак је потребно причекати: газда још није отишао. Спава.

— Ја ћу доцније изаћи, — одговори Њежданов: — проходаћу по околини, док не стигне каква наредба.

— Тачно! Само ево шта, брате Алексије... та ја тако говорим: Алексије?

— Алексије. Ако хоћеш: Лекса, — додаде, смејући се, Њежданов.

— Не; зашто претеривати. Слушај: више вреди споразум од новца. Књижице, видим, имаш уза се; дели их коме год хоћеш, — само у фабрици — нипошто!

— А зашто?

— Зато, у првоме реду, што је то и за тебе опасно; друго, ја сам газди обећао да тога овде неће бити; та фабрика је ипак његова; треће, код нас је понешто започето — школе, па и друго . . . Па — ти можеш покварити. Ради на своју одговорност,

како знаш, — ја те не спречавам; али фабричне раднике моје не дирај.

— Опрезност никад не смета... а? — са заједљивим осмејком примети Њежданов.

Соломин се широко осмехну, на свој начин.

— Тако је, брате Алексије; не смета никада. Али кога то ја видим? Где смо ми?

Ови последњи узвици односили су се на Маријану, која се у цицаној, шареној, много пута праној хаљиници, с жутом марамом на плећима, с црвеном на глави, појави на прагу своје собе. Татјана извириваше иза њених леђа и добродушно уживаше у њој. Маријана изгледаше и свежија и млађа у својој простој одећи: она јој је пристајала много више него дуги кафтан Њежданову.

— Василије Федотићу, молим вас, не смејте се, — замоли Маријана и поцрвене као маков цвет.

— Ех да лепог пара! — узвикну међу тим Татјана — и пљесну длановима. — Само ти, голубе мој, момче, немој да се расрдиш: леп си ти, леп; али поред моје младунице — слободно се сакри.

„И доиста, она је дивна, — помисли Њежданов. — О! како је волим!"

— И погледај-де, — настави Татјана: — прстење је са мном измењала. Мени је дала свој златни прстен, а она је узела мој сребрни.

— Просте девојке златно прстење не носе, — рече Маријана.

Татјана уздахну.

— Ја ћу вам га сачувати, голубице, не бојте се.

— Е па, седите, седите обоје, — поче Соломин, који је све време, наклонивши мало главу, гледао у

Маријану. — У ранија времена, сећате се, људи су увек седали када су се кретали на пут. А вама обојима пут претстоји дуг и тежак.

Маријана, још увек црвена, седе; седе и Њежданов; седе Соломин . . . седе, напослетку, и Татјана на дрво, т. ј. на дебели пањ који је усправно стајао. — Соломин погледа редом у све.

— Измакнимо се — да видимо
Како лепо ми седимо . . .

— рече он, лако жмирнувши. — и одједном прште у смех, али тако мило, да се не само нико не увреди, већ напротив, свима постаде врло пријатно.

Али се Њежданов изненада диже.

— Ја идем, — рече он, — и то одмах; јер ово је све врло љубазно, само помало личи на водвиљ с преоблачењем. — Не брини се, — обрати се он Соломину, — ја твоје фабричне раднике нећу дирнути. Прошврљаћу по околини, вратићу се, и теби ћу, Маријана, испричати своје доживљаје, ако само буде шта да се исприча. Дај ми руку ради среће!

— Да сте прво попили мало чаја, — примети Татјана.

— Не, какво је то стално пијење чаја! Ако затреба, ја ћу свратити у гостионицу, или једноставно у крчму.

Татјана климну главом.

— Код нас се сада уз велике друмове намножило тих гостионица као бува у овчијој бунди. Све су пространа села — ето, као Балмасово . . .

— Збогом, довиђења... срећно останте! — поправи се Нежданов, улазећи у своју улогу малога грађанина. — Али не успе он да се приближи вратима, када из ходника, пред самим његовим носом, изрони Павле и, предајући му високи, танки штап, у целој својој дужини на кајишеве изрезане коре у облику завртња, рече:

— Изволите примити, Алексије Дмитрићу, подупирите се у ходу, и што даље будете од себе овај штапић пружали, све ће пријатније бити.

Нежданов узе штап ћутке и удаљи се; а за њим и Павле. Татјана хтеде такође да оде; Маријана се подиже и заустави је:

— Причекајте, Татјана Осиповна: потребни сте ми.

— А ја ћу се одмах вратити, и то са самоваром. Ваш друг је отишао без чаја; гле ти — баш му је много наврело... А ви, зашто бисте себе казнили? Доцније — већ ће се видети.

Татјана изађе, Соломин тако исто устаде. Маријана стојаше окренута к њему леђима; и када се, напослетку, окрете к њему, — пошто он врло дуго не рече ни једне речи, — она угледа на његовом лицу, у његовим очима, упртим у њу, израз какав она раније код њега није примећивала: израз питања, немира, готово радозналости. Она се збуни и опет поцрвене. А Соломина као да би стид због тога што је она опазила на његовом лицу — и он проговори гласније но обично.

— Тако, тако дакле, Маријана... Ето, почели сте.

— Какво почела, Василије Федотићу! Какав је то почетак? Мени одједном нешто врло непријатно по-

стаје. Алексије је истину рекао: ми као да некакву комедију играмо.

Соломин седе опет на столицу.

— Али, допустите, Маријана... Па како ви себи то замишљате: почети? Ваљда не подизати барикаде са заставом на врху — па: ура! живела република! Па то и није женски посао. Већ ево, ви данас некакву Лукерију научите нечем добром; и тешко ће вам то бити, зато што не схваћа лако Лукерија, и туђи вас се, — па још и уображава да јој нимало није потребно то чему је ви хоћете да научите; а после две или три недеље ви ћете се помучити с другом Лукеријом; а за то време — детенце ћете окупати, или ћете му азбуку показати, или ћете болесноме лек дати ... ето вам и почетка.

— Па то раде милосрдне сестре, Василије Федотићу! Ради чега ће ми тада... све ово? — Маријана показа на себе и око себе неодређеним покретом руке. — Ја сам о другом маштала.

— Ви сте хтели да се жртвујете?

Маријани се заблисташе очи.

— Да ... да ... да!

— А Нежданов?

Маријана слеже раменом.

— Шта Нежданов? Ми ћемо поћи заједно ... или ћу ја поћи сама.

Соломин напрегнуто погледа у Маријану.

— Знате шта, Маријана ... Ви извините за неприличан израз ... али по мени: шугавом дечку косу рашчешљати — је жртва, и то велика жртва, за коју нису многи способни.

— Али ја се тога не одричем, Василије Федотићу.

— Ја знам да се не одричете! Да, ви сте на то способни. И ви ћете — засад — чинити то; а после, по свој прилици — и друго.

— Али ради тога треба се поучити од Татјане!

— Е па одлично... учите се. Ви ћете, као пепељуга, лонце прати, чупати живину... А после, ко зна, можда ћете спасти и отаџбину!

— Ви се исмевате са мном, Василије Федотићу.

Соломин лагано затресе главом.

— О, драга моја Маријана, верујте: не исмевам се ја с вама; у мојим речима је — сушта истина. Све ви, руске жене, већ сте сада способније и изнад нас сте, мушкараца.

Маријана подиже оборене очи.

— Ја бих хтела да оправдам ваша очекивања, Соломине . . . а после — макар умрла!

Соломин устаде.

— Не, живите . . . живите! То је главно. — Збиља, не желите ли да дознате шта се дешава код ваше куће у вези са вашим бегством? Не предузимају ли какве мере? Треба само једну реч шапнути Павлу: — све ће извидети за час.

Маријана се задиви.

— Како је то необичан човек — тај ваш Павле.

— Да... доста чудноват. Ето, када буде било нужно да склопите брак с Алексијем — он ће и то удесити, са Зосимом... Сећате се, ја сам вам говорио, постоји такав поп... Али то — засада — још није потребно. Не?

— Није.

— Кад није — онда није. — Соломин приђе вра-

тима која су раздвајала две собице — Њеждановљеву и Маријанину — и наже се к брави.

— Шта ви тамо гледате? — запита Маријана.

— А да ли затвара кључ?

— Затвара, — шапну Маријана.

Соломин се окрете њој. — Она не подизаше очију.

— Онда није потребно извидети какве су намере Сипјагиних? — весело рече он. — Није потребно? Соломин хтеде да се удаљи.

— Василије Федотићу...

— Шта заповедате?

— Реците, молим вас, због чега сте ви, иначе увек тако ћутљиви, тако разговорни са мном? Ви нећете веровати, како ме то радује.

— Због чега? — Соломин узе обе њене мале, меке руке у своје велике и грубе. — Због чега? — Е па, мора бити, због тога што вас врло волим. Збогом.

Он изађе... Маријана постоја, погледа за њим, замисли се — и упути се к Татјани, која још није успела да јој донесе самовар, и код које се она, истина, напила чаја, али тако исто, као пепељуга, прала лонце и чупала живину, па чак и очешљала некаквом дечку чупаву главу.

Кад је било време ручку, она се врати у свој мали стан... Није морала дуго чекати Њежданова.

Он се вратио уморан, прашњав — и готово паде на диван. Она одмах седе поред њега.

— Дакле, шта је? Дакле, шта је? Причај!

— Ти се сећаш она два стиха, — одговори јој он слабим гласом:

Све би то било смешно —
Кад не би било тако тужно...

— Сећаш се?

— Наравно, сећам се.

— Дакле, ето, баш ови стихови одлично доликују моме првом изласку. — Али, не! Безусловно, смешнога је у њему било више. Прво, ја сам се уверио да ништа није лакше него играти улогу: нико није ни помислио да посумња у мене. Само ево чега се нисам досетио: треба смислити унапред ма какву причу . . . јер запиткују: откуда? зашто? — а ти немаш ништа спремљено. Уосталом, и то скоро није нужно. Понуди само полић вотке у крчми — и лажи што ти је воља.

— И ти си . . . лагао? — запита Маријана.

— Лагао сам . . . како сам умео. Друго: сви, безусловно сви људи с којима сам разговарао — незадовољни су; и нико неће чак ни да зна како би се помогло томе незадовољству! Али у пропаганди сам се показао — швах[1]; две брошурице сам једноставно кришом оставио у дворанама, једну сам ћушнуо у таљиге . . . Шта ће с њима бити — ти једини, Господе, знај! Четворици људи нудио сам брошуре. Један је упитао — је ли божанска та књига? — и није узео; други је рекао да није писмен — и узео је за децу — јер на корицама има цртеж; трећи ми је испочетка једнако повлађивао — „тако, тако . . ." затим ме изгрди, сасвим неочекивано, и тако исто не узе; четврти, напослетку, узе — и много ми захваљиваше; — али, изгледа, савршено ништа није

[1] Слаб.

разумео од свега што сам му говорио. Осим тога, једно ме је псето ујело за ногу; једна жена ми с прага своје куће припрети жарачем, додавши: „у! напасниче! Мангупи московски! Неће враг да вас однесе!" — Па још један стални војник непрестано је викао за мном: „Причекај, стани! Ми ћемо те, брате, удесити!" — А овамо се за моје паре напио.

— И шта још?

— Шта још? Направио сам себи жуљ: једна је чизма ужасно велика. А сада сам гладан, и глава ми бучи од вотке.

— Па зар си ти много пио?

— Не, мало, ради примера; али сам био у пет крчми. Само ја ту гадост — вотку — никако не подносим. И како то наш народ њу пије — неразумљиво је! Ако треба пити вотку да би човек постао прост — слуга покоран!

— И баш нико није у тебе посумњао?

— Нико. Један крчмар, дебељко неки, блед човек с белим очима, био је једини који је погледао на мене подозриво. Чуо сам како говори својој жени: „Ти мотри на тог риђег... разроког". (А ја нисам ни знао дотле да сам разрок). „То је — лупеж. Гле ти, како пије гураво!" — Шта у сличном случају значи „гураво", ја нисам разумео; али једва да је то похвала. Налик на Гогољев „моветон", — сећаш се, у „Ревизору". Разма то што сам се трудио да крадомице просипам вотку под сто. Ох, тешко је, тешко естетичару долазити у додир са стварним животом.

— Други пут ће бити боље, — тешила је Њежданова Маријана: — али ми је мило што ти гледаш на

свој први покушај с хумористичне тачке гледишта... Та, у суштини, теби није било досадно?

— Не, није ми било досадно; чак сам се забављао. Али знам поуздано да ћу сада о свему томе размишљати — и биће ми гадно и жалосно.

— Не, не! ја ти нећу дати да размишљаш — ја ћу ти испричати шта сам ја радила. Одмах ће нам донети ручак; узгред, знај да сам ја одлично . . . опрала лонац у коме нам је Татјана скувала шчи. — И ја ћу ти све испричати . . . све, све, уз сваки залогај.

Тако она и учини. Њежданов слушаше њено причање — и гледаше, гледаше у њу... тако да је неколико пута застајала, да му омогући да рече зашто је тако гледа... Али он ћуташе.

После ручка она предложи да му чита на глас нешто од Шпилхагена. Али не успе она да заврши прву страницу, када он нагло устаде — и, пришавши јој, паде пред њене ноге. Она се диже, он обухвати њена колена обема рукама — и стаде говорити страсне, неповезане, очајничке речи! „Он је хтео да умре, он је знао да ће умрети ускоро . . ." — Она се не мицаше, не противљаше се; мирно се покораваше његовом плаховитом загрљају, мирно, чак нежно гледаше на њега одозго на доле. Она положи обе руке на његову главу, која се зарила у наборе њене хаљине. Али само ово спокојство јаче је утицало на њега, него да га је она одгурнула. Он устаде, рече: „Опрости ми, Маријана, за данашње и јучерашње; понови ми да си спремна да чекаш док ја не постанем достојан твоје љубави, — и опрости ми."

— Ја сам ти дала реч . . . и ја не умем да се променим.

— Е па, хвала; збогом.

Њежданов изађе; — Маријана се закључа у своју собу.

XXX

Две недеље доцније, у томе истом стану, ево шта је писао Њежданов пријатељу Сиљину, нагнут над својим троножним сточићем, на коме је оскудно и суморно горела лојана свећа. (Било је већ далеко после поноћи. На дивану, по поду, ваљала се у брзини збачена запрљана одећа; у прозорско стакло ударала је ситна, непрекидна киша, а широки, топли ветар пројурио би с великим уздасима по крову).

„Драги Владимире, пишем ти не стављајући адресе, па чак ће ово писмо бити послато по нарочитом човеку до удаљене поштанске станице; зато што је моје бављење овде — тајна; а издати њу — значи упропастити не једино мене. Доста ће ти бити да знаш да ја живим у великој фабрици, удвоје с Маријаном, ево већ две недеље. Ми смо побегли од Сипјагиних оног истог дана кад сам ти писао. Нас је овде прихватио један пријатељ: зваћу га Василијем. Он је овде главна личност — диван човек. Бављење наше у овој фабрици — привремено је. Ми се налазимо овде док не наступи време да се ради; — ма да, ако је судити по ономе што се догодило до сада — то време једва да ће икада наступити! Владимире, мени је врло, врло тешко. Пре свега морам да ти кажем, иако смо ја и Маријана бежали заједно, ми смо још увек — као брат и сестра.

Она ме воли . . . и рекла ми је да ће бити моја ако . . . ја осетим да имам права да то захтевам од ње.

„Владимире, ја то право код себе не осећам! Она верује мени, моме поштењу — ја је нећу обманути. Знам да ја никога нисам волео и нећу заволети (то је већ сигурно!) више него њу. Али ипак! како могу ја сјединити за увек њену судбину с мојом! Живо створење — с лешом? Тојест, не с лешом, — него с полумртвим створењем? А где је савест? — Ти ћеш рећи: да је силне страсти — савест би заћутала. — У томе и јесте ствар, што сам ја леш, частан, добронамеран леш, ако тако хоћеш. Молим те, немој да вичеш да ја свагда преувеличавам . . . Све што ти ја говорим — истина је! истина! Маријана је — врло уздржљиве природе и сада је сва обузета својом делатношћу у коју верује . . . А ја!

„Али — манимо љубав и личну срећу — и све такве ствари. Ево већ две недеље како ја идем „у народ" — и, Бога ми, ништа се глупље не може замислити. Разуме се, кривица је ту до мене — а не до саме ствари. Претпоставимо да ја нисам словенофил; ја нисам од оних који се л е ч е народом, додиром с њиме; ја га не стављам на своју болесну утробу као фланелски натрбушник . . . ја хоћу да сам утичем на њега; — али како? како то урадити? Излази, када сам с народом, ја се само нагињем над њим — и прислушкујем, а ако треба сам нешто да кажем — пропала ствар! И сам осећам да нисам за то. Баш као да сам рђав глумац у туђој улози. Ту ни савесност није на своме месту, ни скептицизам — па чак ни бедни, против самога себе управљени хумор . . . Ни пребијене паре све то не

вреди! Гадно ми је и да се сећам тога; гадно ми је и да гледам на ове рите које вучем, — на ову машкару, како се изражава Василије! Уверавају да треба прво научити језик народа, упознати његове обичаје и навике . . . Будалаштина! будалаштина! будалаштина! Треба веровати у оно што говориш — а говори што хоћеш! Мени се једном догодило да чујем као неку проповед једног раскољничког пророка. Ђаво би га знао шта је он млео, каква је то била смеса црквеног, књижевног и простог језика — па још и не руског — већ некаквог белоруског. . . „Цобе" уместо „тебе"; „јисте" уместо „јесте"; „иј" уместо „и" — па још стално је терао једно те исто, као тетреб! „Налетео је дух. . . налетео је дух"... — Али зато очи му пламте, глас потмуо и чврст, песнице стиснуте — а сав он као да је од гвожђа. Слушаоци не разумеју — али слушају са страхопоштовањем! И иду за њим. — А ја, кад почнем да говорим, баш као да сам крив, једнако молим за опроштај. Бар да одем у раскољнике — Бога ми; њихова мудрост није велика . . . али где да нађем вере, вере!! — Ето, Маријана верује. Од јутра ради, труди се с Татјаном — овде има једна таква жена, добра је и није глупа: да, збиља, она за нас каже да хоћемо да се посељачимо и зове нас посељаченима; — дакле ето, с том женом се Маријана мота, ни тренутка не седне — прави мрав! Радује се што су јој поцрвенеле и окореле руке; и очекује да ће, ето, и она, одмах, ако је потребно, на губилиште! Али шта је то на губилиште! Она је чак покушала и папуче да скине; ишла је некуда боса и вратила се боса. Чујем — после је дуго прала ноге; видим

да стаје на њих с опрезношћу — јер без навике — то боли; а у лицу је сва радосна и светла, баш као да је благо нашла, баш као да је сунце озарило. Да — Маријана је делија! А ја, чим почнем да говорим с њом о мојим осећајима, одмах ме је, прво, некако срамота, баш као да се машам руком за нечим туђим; а, друго, тај поглед . . . о, тај ужасни, предани поглед који се не противи . . . „Узми ме, вели . . . али памти!. . . А и нашта све то? Зар нема ништа боље и узвишеније на земљи?" — То јест, другим речима: облачи смрдљиви кафтан, иди у народ . . . И ето, ја идем у тај народ . . .

„О, како ја проклињем тада ту нервозност, осетљивост, упечатљивост и гадљивост, све то наслеђе од аристократског оца! Какво је право имао он да ме отисне у живот, снабдевши ме органима који нису својствени околини у којој се ја морам да крећем? Створио је птицу — и гурнуо је у воду! Естетичара — па у блато! демократу, пријатеља народа, код кога и сам мирис те погане вотке — „зеленога вина" — изазива муку, мал' те не повраћање. . .

„Ето шта сам све напричао: почео сам да грдим свога оца! А демократом сам се начинио ја сам: ту он није ништа крив.

„Да, Владимире, тешко ми је. Почеле су да ме посећују некакве суре, гадне мисли! — Али зар заиста, запитаћеш ме ти, нисам за ове две недеље наишао ни на какву утешну појаву, на некаквог доброг, живог, ма и непросвећеног човека? — Како да ти кажем? Срео сам ја нешто слично . . . намерио сам се чак на једног врло доброг — красног, окретног дечка. Али ма како да сам се вртео — нисам му ја по-

требан с мојим брошурама — и све је у томе! Овдашњи фабрички радник Павле (он је десна рука Василија, врло је мудар и лукав, биће од њега нешто... ја сам ти, изгледа, писао о њему) — има једног пријатеља сељака. Зове се Јелизар... такође јасна памет — и слободна душа, без сваких окова; али чим је он са мном — баш као да је зид између нас! чисто му цело биће говори „не!" А после, ево на каквог сам још налетео... уосталом, то је био један од срдитих. — „Немој ти ту", вели, „господине, да причаш надугачко и нашироко — већ отворено реци: хоћеш ли ти дати своју земљу како стоји — или не? — „Шта ти ту", одговарам ја њему: — „какав сам ти ја господин?" (И још сам, сећам се, додао: Христос с тобом!) — „А ако си обичан човек", каже, — „онда каква је корист од тебе? И прођи ме се, молим ти се!"

„И ево шта још. — Приметио сам: ако те неко већ врло радо слуша и одмах узима књижице, — знај: тај је од лошијих људи, то је ветропир. Или се намериш на неког брбљивка — међу писменим људима, који само зна да понавља једну омиљену реч. Један ме је, например, просто намучио: све је код њега „призводња!" — Ма шта му говорио, а он тек: „таква је — значи — призводња!" — А! враг те однео! — Још једна примедба... Сећаш се, било је некада — доста давно — говора о „непотребним" људима, о Хамлетима? — Замисли: таквих „непотребних људи" има сада и међу сељацима! — Разуме се, с посебном цртом... поред тога су они, већим делом, сушичавог састава. Занимљиве су личности — и прилазе нам радо; али истински за ствар — нису; онако

исто као и ранији Хамлети. Дакле, шта ту да радиш? — Да подигнеш тајну штампарију? Та књижица је већ и без тога доста, и таквих које кажу: „прекрсти се, па секиру у шаке", и таквих које кажу: „секиру у шаке без сваког околишења". Да састављам тенденциозне приповетке из народног живота? Неће штампати, уосталом. — Или заиста баш узети секиру?... Али на кога ударити, с киме, зашто? — Да те државни војник упљеска из државне пушке? Та то је некакво компликовано самоубиство! Онда ћу боље ја сам свршити са собом. Бар ћу знати када и како, — и сам ћу изабрати у које место да опалим.

„Бога ми, мени се чини, ако би се негде сада водио народни рат, ја бих отишао тамо, не ради тога да некога ослобађам (ослобађати друге, када ни рођени нису слободни!!) — већ да свршим са собом...

„Наш пријатељ Василије, онај што нас је овде склонио, срећан је човек: он је из нашега табора — али је некакав спокојан човек. Њему није до хитања. Другога бих ја и изгрдио... али њега не могу. И тако излази да сва суштина није у убеђењима већ у карактеру. Василије има тако тврд карактер да се с њиме није шалити. Али, ето, он је у праву. Он много седи са нама, с Маријаном. — И ево шта је чудновато. Ја је волим, и она мене воли (видим како се смешиш код ове фразе, али Бога ми је — тако!); — а ја немам о чему с њоме да разговарам. А с њиме се она и препире, и расправља, и слуша га. Нисам ја љубоморан на њега због ње; он се спрема да је негде смести — бар га је она за то молила; — само ми је тешко, гледајући на њих. И по-

мисли само: треба само реч једну да поменем о женидби — она би одмах пристала — и поп Зосима би ступио на сцену — „Исаије ликуј!" — и све што треба. Само што мени од тога не би било лакше — и ништа се не би променило... Куда год се макнеш — на трн се натакнеш! — Подрезао ме је живот, мој Владимире, како је, сећаш се, говорио наш познаник, пијаница кројач, жалећи се на своју жену.

„Уосталом, ја осећам да ово неће дуго трајати. Осећам да се нешто спрема...

„Нисам ли сам захтевао и доказивао да треба „отпочети"? — Дакле, ето, ми ћемо и отпочети.

„Ја се не сећам да ли сам ти писао о другоме своме познанику, црномањастом — рођаку Сипјагиних? Тај може, например, скувати такву кашу да је нећемо покусати.

„Потпуно већ хтедох да завршим ово писмо — али шта! — Та ја све нећу, нећу — па тек напишем стихове. Маријани их не читам — она за њих много не мари — а ти... их понекад и похвалиш; а што је главно, никоме нећеш избрбљати... Уосталом, ево их, тих стихова:

САН

Давно не бејах у родноме крају...
Али не нађох у њему осетне промене.
Још увек онај исти обамрли, бесмислени застој,
Зграде без кровова, и разрушене зидине,
И оно исто блато, и смрад, и невоља, и туга!
И онај исти ропски поглед, час здрав, час плашљив...
Народ је наш слободан постао; а слободна му рука
Виси, као и пре, као неки корбач млитави.

Све, све је као и пре... И само смо у једноме
Европу, Азију и сав свет претекли...
Не! никада јоште таквим сном ужасним
Сународници моји драги нису спавали!

Све спава унаоколо: свугде, по селима, по градовима,
У колима, на саоницама, дању, ноћу, седећи, стојећи...
Трговац, чиновник спава; спава стражар на стражи,
На снежној зими — знојећи се на припеци!
И спава онај коме суде — и дубоким сном спава судија;
Обамрло спавају сељаци; жању, ору — и спавају; врше —
И онда спавају: спава отац, спава мати, спава сва породица...
Сви спавају! Спава онај који бије, и онај кога бију!
Једино царева крчма — она не заклапа очи;
И, целом шаком стискајући боцу с вотком,
Одупрвши се челом о пол, а петама о Кавказ,
Спава непробудним сном отаџбина, Русија света!

„Молим те, извини ме; нисам хтео да ти пошаљем тако тужно писмо, а да те не насмејем бар пред крај (ти си сигурно приметио неколико натегнутих стихова... и још ваздан чега!) — Када ћу ти написати следеће писмо? И да ли ћу га написати? Ма шта се са мном десило, ја сам уверен да ти нећеш заборавити —

твога вернога пријатеља —

А. Њ.

„P.S. — Да, наш народ спава... Али, мени се чини, ако га нешто разбуди — то неће бити оно што ми мислимо...”

Написавши последњи ред, Њеждановбаци перо — и, рекавши самоме себи: „Но — а сада труди се да заспиш и да заборавиш сву ту бесмислицу, стихотворче!" — леже на постељу . . . али је сан дуго избегавао његове очи.

Сутрадан, пробуди га Маријана, пролазећи кроз његову собу к Татјани; но тек што он успе да се обуче, када се она већ врати поново. Њено лице изражаваше радост и забринутост; изгледала је узбуђена.

— Знаш шта, Аљоша: говоре да је у Т . . . ом срезу — недалеко одавде — већ почело!

— Како? Шта је почело? Ко то говори?

— Павле. — Говоре, сељаци се дижу — неће да плаћају порез, сакупљају се у гомиле.

— Ти си сама то слушала?

— Мени је Татјана казала. — Али ево и самога Павла. Питај њега.

Павел уђе и потврди оно што је рекла Маријана.

— У Т . . . ом срезу је немирно — то је истина! — рече он, мрдајући брадицом и жмиркајући својим сјајним црним очима. Мора се претпоставити да је то дело Сергија Михаиловића. Ето већ је пети дан како га нема код куће.

Њежданов се маши за капу.

— Куда ћеш? — запита Маријана.

— Па. . . тамо, — одговори он, не подижући очи и састављајући обрве. — У Т. . . и срез.

— Онда ћу и ја с тобом. Ти ћеш ме ваљда повести? Дај ми само да огрнем велику мараму.

— То није женски посао, — суморно рече Ње-

жданов, једнако гледајући доле, баш као да је био срдит.

— Не... не!... Ти добро радиш што идеш: — иначе би те Маркелов држао за кукавицу... И ја идем с тобом.

— Ја нисам кукавица, — тако исто суморно рече Њежданов.

— Ја сам хтела рећи да би он нас обоје сматрао за кукавице. Ја идем с тобом.

Маријана оде по мараму у своју собу, а Павле рече полако и као да је увлачио у себе ваздух: „О-хо!" и одмах ишчезну. — Он отрча да предупреди Соломина.

Маријана се још не појави, а већ Соломин уђе у собу Њеждановљеву. Он стајаше лицем окренут прозору, ослањајући се челом на руку, а руком на стакло. Соломин га такну у раме. Он се брзо окрете. Чупав и неумивен, Њежданов је имао дивљи и чудан изглед. Уосталом, и Соломин се изменио за последње време. Он беше пожутео, лице му се издужило, а горњи зуби му се мало обнажили... Он је такође изгледао узнемирен, уколико се могла узнемирити његова „уравнотежена" душа.

— Маркелов ипак не издржа, — поче он. — То се може рђаво свршити; по њега — прво... но, па и по друге.

— Ја хоћу да идем да видим шта је то тамо... — рече Њежданов.

— И ја, — додаде Маријана, појављујући се на прагу врата.

Соломин се лагано окрете к њој.

— Ја вам не бих саветовао, Маријана. Ви можете

одати себе — и нас; нехотице и без сваке нужде. Нека Њежданов иде и нека омирише мало ваздух, ако већ хоће. . . и то мало! — а зашто ви?

— Ја нећу да се одвајам од њега.

— Ви ћете га везати.

Маријана ћутке скиде мараму с главе не мичући се, непокретна, намрштена лица.

— А ако буде опасности? — упита она.

Соломин се осмехну.

— Не бојте се. . . када буде опасности — ја ћу вас пустити.

Маријана ћутећи скиде мараму с главе — и седе.

Тада се Соломин обрати Њежданову.

— А ти, брате, збиља, погледај мало. Можда је све то преувеличано. Само, молим те, опрезно. Уосталом, тебе ће одвести колима. И врати се што пре. Обећаваш? Њеждањове, обећаваш?

— Да.

— Да — насигурно?

— Кад ти се овде већ сви покоравају, почевши од Маријане.

Њежданов изађе у ходник, не опростивши се. Павле изрони из мрака и потрча напред по степеницама, лупајући потковaним петама од чизама. — Он је требао да одвезе Њежданова.

Соломин седе поред Маријане.

— Ви сте чули последње речи Њеждановљеве?

— Да; он се срди што ја слушам више вас него њега. Па то је истина. Ја волим *њега*, а слушам *вас*. Он ми је дражи, а ви сте ми ближи.

Соломин обазриво поглади својом руком њену руку.

— Та је ствар... врло непријатна, — рече он, напослетку. — Ако је Маркелов у њу умешан — он је пропао.

Маријана задрхта.

— Пропао?

— Да. — Он ништа не ради упола — и не крије се иза других.

— Пропао! — прошапта Маријана поново, и сузе потекоше низ њено лице. — Ах, Василије Федотићу! мени га је врло жао. Али зашто он не би могао триумфовати? Зашто он мора баш сигурно пропасти?

— Зато, Маријана, што у сличним потхватима први увек пропадају, чак ако и успеју... А у овоме послу, који је он започео, не само да ће пропасти први и други — већ и десети... и двадесети...

— Онда ми нећемо ни дочекати?

— То што ви мислите? — Никада. Очима ми то нећемо видети; ево овим, телесним очима. Али, духовним... то је друга ствар. Уживај и сад, одмах. Ту контроле нема.

— Па онда зашто ви, Соломине...

— Шта?

— Зашто ви идете тим путем?

— Зато што нема другога. То јест, управо циљ је код мене и Маркелова исти; — пут је други.

— Сиромах Сергије Михаиловић! — снуждено рече Маријана. Соломин је опет обазриво помилова.

— Но — манимо се; још ничег нема потврдног. Видећемо какве ће вести донети Павле. У нашем позиву треба бити чврст. Енглези кажу: „**Neversay die.**“ — Добра пословица. Боља од руске: „Отварај

врата кад дође невоља!" — Пре времена не треба јадиковати.

Соломин се диже са столице.

— А место које сте ми хтели да нађете? — запита изненада Маријана. Сузе су још блистале на њеним образима, али у очима већ није било туге.

Соломин опет седе.

— Зар вам се тако хоће што пре отићи одавде?

— О, не! али ја бих желела да будем од користи.

— Маријана, ви сте врло корисни и овде. Не напуштајте нас, причекајте. — Шта хоћете? — запита Соломин Татјану која уђе. — (Он је говорио „ти" једино Павлу — и то зато што би онај био исувише несрећан ако би Соломину пало на ум да му говори „ви").

— Та ту неки женски пол пита за Алексија Дмитрића, — одговори Татјана, смејући се и ширећи руке: — ја сам казала да он није код нас, никако није. Ми, велим, и не знамо ко је тај човек. — Али ту је он. . .

— Та ко он?

— Та тај исти женски пол. Узе па написа своје име ево на овој хартији — и каже да је ја покажем, и да ће њега пустити; и ако заиста Алексије Дмитрић није код куће, она може и да причека.

На хартији је стајало крупним словима: М а ш у р и н а.

— Пусти унутра, — рече Соломин. — Вама, Маријана, неће сметати ако она уђе овамо? Она је такође — од наших.

— Ни најмање, молим вас.

После неколико тренутака на прагу се указа Машурина — у оној истој хаљини у којој смо је видели на почетку прве главе.

XXXI

— Њежданов није код куће? — запита она; затим, угледавши Соломина, приђе му и пружи му руку. — Здраво да сте, Соломине! — На Маријану она само баци искоса поглед.

— Он ће се ускоро вратити, — одговори Соломин. — Али допустите да вас упитам, од кога сте ви дознали...

— Од Маркелова. Уосталом, то је и у граду... већ познато двојици-тројици лица.

— Заиста?

— Да. Неко је избрбљао. Па и самога Њежданова су, кажу, познали.

— Ето ти преоблачења! — прогунђа Соломин. — Допустите да вас упознам, — додаде он гласно. — Г-ђица Сињецка, г-ђица Машурина! — Седите.

Машурина лако климну главом и седе.

— Ја имам писмо за Њежданова; а за вас, Соломине, усмено питање.

— Какво? И од кога?

— Од лица које вам је познато... Да ли је код вас... све готово?

— Ништа код мене није готово.

Машурина отвори, колико је могла, своје мајушне очице.

— Ништа?

— Ништа.

— Баш категорички ништа?

— Категорички ништа.

— Тако и да кажем?

— Тако и кажите.

Машурина се замисли и извади цигарету из џепа.

— Имате ли ватре?

— Ево вам шибица.

Машурина запали своју цигарету.

— „Они" су друго очекивали, — поче она. — Па и унаоколо — није тако као код вас. Уосталом, то је ваша ствар. Ја нисам дошла код вас на дуго. Само ето да се видим с Њеждановим и да предам писмо.

— А куда идете?

— Та далеко одавде. (Она се управо спремала у Женеву, али није хтела то да каже Соломину. Она је налазила да он није потпуно поуздан, па и „туђинка" је седела ту. Машурину, која је једва знала немачки, слали су у Женеву ради тога да преда тамо једноме лицу које јој је било непознато половину парчета картона с нацртаном граном винове лозе и 279 рубаља у сребру.

— А где је Остродумов? С вама?

— Није. Он се ту негде у близини... изгубио. Али тај ће се одазвати. Пимен неће пропасти. Не треба се бојати.

— Како сте ви овамо дошли?

— На колима... А да како? Дајте ми још шибицу...

Соломин јој пружи запаљену шибицу...

— Василије Федотићу! — прошапта изненада нечији глас иза врата. — Молим вас!

— Ко је то? Шта треба?

— Молим вас, — понови глас оштро и упорно. — Овде су дошли туђи радници, нешто говоре, а Павла Јегорића нема.

Соломин се извини, устаде и изађе.

Машурина стаде да гледа Маријану и гледала је дуго, тако да је овој постало неугодно.

— Опростите ми, — рече она одједном својим грубим, отсечним гласом: — ја сам проста, не умем... онако. Не срдите се; ако тако хоћете — немојте одговарати. Ви сте та девојка која је отишла од Сипјагиних?

Маријана се унеколико зачуди, но ипак рече:

— Ја сам.

— С Њеждановим?

— Па, да.

— Допустите... дајте ми руку. Опростите ми, молим вас. Ви мора да сте добри кад вас је он заволео.

Маријана стеже руку Машуриној.

— А ви добро познајете Њеждановa?

— Знам га. Виђала сам га у Петрограду. Због тога и кажем. Сергије Михаилић ми је тако исто говорио...

— Ах, Маркелов? Ви сте га недавно видели?

— Недавно. Сада је он отишао.

— Куда?

— Куда је заповеђено.

Маријана уздахну.

— Ах, г-ђице Машурина, ја се бојим за њега.

— Прво, каква сам ја госпођица? Те навике треба одбацити. А друго... ви кажете: „ја се бојим".

И то није подесно. Кад се човек не боји за себе — престаје да се боји и за друге. Не треба мислити о себи, нити се треба бојати за себе. Сем ако није ето... ето шта ми долази у главу: мени, Фјокли Машуриној, лако је тако говорити. Ја сам ружна. Али ви... ви сте лепотица. Мора да је вама то ипак теже. (Маријана обори очи и окрете се у страну). Мени је Сергије Михаилић говорио... Он је знао да ја имам писмо за Њежданова... „Не иди у фабрику, — говорио ми је, — не носи писмо: оно ће тамо све узнемирити. Остави! Они су тамо обоје срећни... Па нека их! Немој сметати!" Ја бих била рада да не сметам... али шта ћу с писмом!

— Треба га предати безусловно, — прихвати Маријана. — Али само, како је он добар, Сергије Михаиловић! Зар ће он заиста погинути, Машурина... или ће поћи у Сибир?

— Па шта? А зар из Сибира не излазе? А живот изгубити? Некоме је он сладак, а некоме горак. Па ни његов живот — није мед и шећер.

Машурина поново погледа у Маријану упорно и радознало.

— Али заиста, лепотица сте ви, — узвикну она напослетку: — права птичица! Ја већ мислим: Алексије не долази... Да ли да дам вама писмо? Нашто чекати?

— Ја ћу му предати, будите уверени.

Машурина подупре образ једном руком и дуго, дуго ћуташе.

— Реците, — поче она, — извините ме... ви га врло волите?

— Да.

Машурина затресе своју тешку главу.

— Но, а о томе да ли он вас воли — не треба ни питати. Ја ћу, ипак, отићи, иначе ћу закаснити, напослетку. Ви му реците да сам била овде... да сам га поздравила. Реците: била је Машурина. Ви нећете заборавити моје име? Не? Машурина. А писмо... Чекај, куда сам га то денула?...

Машурина устаде, окрете се у страну, претварајући се да тражи по својим џеповима, а међутим брзо принесе устима малу савијену хартијицу и прогута је. — Еј, браћо! Ето ти глупости! Зар је могућно да сам га изгубила? Изгубила сам га па да. Еј, невоље! Само да га ко не нађе... Нема га; нигде га нема. Ето, и испало је онако како је желео Сергије Михаилић!

— Потражите још, — прошапта Маријана.

Машурина махну руком.

— Нема! Шта да тражим! Изгубила сам!

Маријана јој се примаче.

— Но, онда ме пољубите!

Машурина одједном загрли Маријану и с мушком снагом је притиште на своје груди.

— Ни за кога не бих то учинила, — рече она потмуло: — против савести... први пут! Реците му да буде опрезнији... И ви тако исто. Пазите! Овде ће ускоро свима бити рђаво, врло рђаво. Уклоните се обоје, за сада... — Збогом! — додаде она гласно и оштро. — Но, још и ово... реците му... Не, ништа не треба. Ништа.

Машурина оде, залупивши врата, а Маријана остаде у недоумици насред собе.

— Шта је то? — рече она напослетку. — Та ова га жена више воли него што га ја волим! И шта зна-

че њене алузије? И зашто је Соломин наједанпут отишао и не враћа се?

Она поче да хода горе доле. Чудно осећање — смеса страха и гнева, и чуђења — овлада њоме. Зашто она није пошла с Њеждановим? Соломин је одвратио... али где је и он? И шта се то догађа унаоколо? — Машурина, разуме се, из саосећања према Њежданову, није јој предала то опасно писмо... Али како се она могла решити на такву непослушност? — Хтела је да покаже своју великодушност? С каквим правом? И зашто је о н а, Маријана, била тако тронута тим поступком? Па да ли је и била тронута? Ружна жена се интересује за младога човека... У суштини — чега има у томе необичног? И зашто Машурина претпоставља да је наклоност Маријанина према Њежданову јача од осећања дужности? Можда Маријана уопште и није тражила ту жртву? И шта је могло бити у том писму? — Позив на неодложну делатност? Но па шта?!

— А Маркелов? — Он је у опасности... а шта ми радимо? — Маркелов штеди нас обоје, даје нам могућности да будемо срећни, не раставља нас... шта је то? Је ли и то великодушност... или презирање?

И зар смо ми ради тога бежали из оне омрзнуте куће, да остајемо заједно и да гучемо као голубови?

Тако размишљаше Маријана... И све силније и силније надолазио је у њој тај заталасани гнев. Уз то још, било је дирнуто и њено самољубље. Зашто су је сви оставили — с в и? Та „дебела" жена назвала је птичицом, лепотицом... зашто не одмах лутком? И зашто је то Њежданов отишао не сам,

већ с Павлом? Баш као да му је потребан тутор! Па и каква су управо убеђења Соломинова? Он уопште није револуционар! И зар заиста неко може мислити да се она према свему томе не односи озбиљно?

Ето какве су се мисли вртеле, сустижући једна другу и преплићући се, по Маријаниној загрејаној глави. Стиснувши зубе и прекрстивши као мушкарац руке, седе она, напослетку, поред прозора и остаде опет непомично, не наслањајући се на леђа од столице, — сва на опрезу, напрегнута, спремна да одмах скочи. Да иде Татјани, да ради — није хтела; она је хтела једно: да чека! И она је чекала, упорно, скоро злобно. С времена на време и њој се самој чинило чудно и несхватљиво њено сопствено расположење... Али свеједно! Једном јој чак паде на памет: да није све то код ње због љубоморе? Но, сетивши се прилике сироте Машурине, она само слеже раменом и махну руком... не у стварности, — већ унутрашњим покретом који је одговарао томе гесту.

Маријана је морала дуго чекати; напослетку, она зачу бат двојице људи, који су се пењали уз степенице. Она упре очи на врата... кораци се приближаваху. Врата се отворише — и Њежданов, подржаван испод руке од Павла, појави се на прагу. Он беше смртно блед, без капе; разбарушена коса падаше му по челу у мокрим праменовима; очи гледаху право, не видећи ништа. Павле га преведе преко собе (ноге Њеждановљеве покретаху се несигурно и немоћно) и посади га на диван.

Маријана скочи с места.

— Шта то значи? Шта је с њиме? Он је болестан?

Но Павле, намештајући Њежданова, одговори јој с осмехом, упола окренут преко рамена:

— Немојте се, молим вас, узнемиравати: то ће одмах проћи... То је само зато што није навикао.

— Али шта је то? — упорно запита опет Маријана.

— Напили су се мало. Пили су наштесрце; е па то је отуда!

Маријана се наже к Њежданову. Он је лежао завањен преко дивана; глава му беше клонула на груди, очи се помутиле... Из њега је заударала вотка: био је пијан.

— Алексије! — отрже се њој с језика.

Он с напрезањем подиже отежале капке и покуша да се насмехне.

— А! Маријана! — промрмља он; — ти си непрестано говорила: по... посељ... посељачени; — ето, ја сам сада прави сељак. Пошто је сав наш народ увек пијан... значи...

Он ућута; затим прогунђа нешто неразумљиво, затвори очи — и заспа. Павле га брижљиво смести на диван.

— Ви се не брините, Маријана Викенћевна, — понови он: — проспаваће два три часа — и устаће, као да ништа није ни било.

Маријана намераваше да запита како се то догодило, али би њена запиткивања задржала Павла; а она је хтела да буде сама... то јест, она није хтела да га Павле дуже гледа у таквом непристојном стању пред њом. Она се одмаче к прозору, а Павле, који је одмах све разумео, брижно покри Њеждановљеве ноге пешевима његовог кафтана, под-

метну му под главу јастучић, још једном рече: ништа то није! — и изађе на прстима.

Маријана се обазре. — Глава Њеждановљева беше дубоко упала у јастук; на бледоме лицу примећиваше се непомична напрегнутост, као код тешког болесника.

„Како ли се то догодило?" — мислила је она.

XXXII

А догодила се та ствар ево како.

Седајући у кола код Павла, Њежданов одједном доспе у врло узбуђено расположење; и само што они изађоше из фабричног дворишта и појурише друмом у правцу Т . . . ског среза, он поче довикивати, заустављати сељаке у пролазу, држати им кратке, али нескладне говоре. — „Шта спавате? Дижите се! Време је! Доле порези! Доле спахије!" — Понеки би га сељаци гледали с чуђењем; други су ишли даље, пролазећи мимо, не обраћајући пажње на његове узвике; — они су га држали за пијаног; један је чак, дошавши кући, причао да му се десило да сретне Француза, који је викао „нешто тако неразумљиво, шушљетаво". — Њежданов је имао довољно памети да схвати како је неисказано глупо, па чак и бесмислено било то што чини; но он је постепено до те мере „навио" себе да је већ престао да разбира шта је паметно а шта глупо. Павле се старао да га умири, говорио му да тако, молим, не иде; да ће ето ускоро доћи велико село, прво на граници Т . . . ског среза — „Бабји

Кључи";[1] да ће се тамо моћи дознати нешто... Али се Њежданов није смирио... и у исто време његово лице је било некако тужно, готово очајно. Коњ им је био врло жив, округласт, с потшишаном грибом на отсеченоме врату; он је врло вредно грабио својим снажним ногама — и једнако је потезао дизгине, баш као да је хитао на посао и возио потребне људе. Не дошавши још до „Бабјих Кључева", Њежданов примети — пострaнце од друма, пред отвореним пшеничним амбаром — око осам сељака; он одмах скочи с кола, дотрча до њих и око пет минута говорио им је ужурбано, с изненадним крицима, замахнуте, подигнуте руке. Речи: „За слободу! Напред! Кренимо се истурених груди!" отимале су се промукло и звучно из гомиле других, мање разумљивих речи. Сељаци, који се беху искупили пред амбаром да се посаветују како би га опет насули — макар ради примера (он је припадао задружној општини, и према томе празан), — уставише се на Њежданову и као да су с великом пажњом слушали његов говор; али једва да су нешто разумели — јер када он, напослетку, појури од њих даље, викнувши последњи пут: „Слобода!" — један између њих, најпроницљивији, дубокомислено завртевши главом, рече: „Ала је строг!" — а други примети: „Мора бити да је неки старешина!" — нашто проницљиви изјави: „Па то се зна — не би он забадава дерао гушу. Заплакаће садекар наше парице!" — И сам Њежданов, пењући се на кола и седајући поред Павла, помисли у себи: „Господе! каква будалаштина! — Ама нико међу

[1] Женско врело. — Прим. прев.

нама не зна како треба дизати на буну народ — можда је то баш овако? Нема се ту кад испитивати! Гурај! На души је тешко? Па нека!"

Уђоше у улицу. На самој њеној средини, пред крчмом, искупило се доста света. Павле хтеде да задржи Њежданова; но он већ беше стрмоглавце слетео с кола — и с криком: „брaћо!" улете у гомилу... — Она се растави мало; и Њеждaнов стаде опет да проповеда, не гледајући ни у кога — и као да се срди и плаче. Али је резултат овде испао друкчији него пред амбаром. — Некакав огромни момак, голобрада, но свирепа лица, у кратком, масленом кожуху, високим чизмама и јагњећој шубари, приђе Њежданову — и, измахнувши, тресну га по рамену: — „Добро! Младићу!" — гракну он громким гласом: — „само стој! зар не знаш да суха кашика дере уста? Ходи овамо! Овде је много згодније да се разговара". — Он повуче Њежданова у крчму; остала светина навали за њима у гомили. — „Михејићу, — крикну момче, — дед једну — од десет копејака! Моју омиљену чашицу! Пријатеља частим! Ко је, каквог рода и колена — бес би га знао — али вешто псује бојаре". — „Пи", — обрати се он Њежданову, пружајући му тешку, пуну и влажну споља, као ознојену, чашу: — „Пи, — ако се заиста стараш за нас!" — „Пи!" — заграјаше гласови. Њежданов дохвати чашу (он се налазио као у некој магли), завика: „за вас, момци!" и испи је одједном. — Ух! — Он је испи с онаквом истом очајничком одважношћу с каквом би јурнуо на јуриш на батерију или на ред бајонета... Али шта би с њим! — Нешто га ошину дуж леђа и по ногама, опече му грло,

груди и стомак, нагна му сузе на очи... Грч одвратности прође по целом његовом телу, и он га једва савлада... Он завика на сав глас, само да га нечим утиша. — У мрачној соби крчме постаде одједном врућина, и лепљиво, и загушљиво; шта се народа искупило! Њежданов поче да говори, да говори дуго, да виче озлојеђено и јаросно, да лупа по некаквим широким, дрвеним дlановима, да љуби некакве овлажене браде... Огромно момче у кожуху такође се љубило с њиме — умало му ребра није поломило. Али се овај показа некаквим чудовиштем. — „Прекинућу гушу!" — рикао је он: — „прекинућу гушу, ко год увреди једног од наше браће! Или ћу га — ударити по темену... Пропиштаће код мене! Та шта је мени то: ја сам био месар; те послове знам ја добро!" — Уз то је показивао своју огромну, пегама покривену песницу... И ето — Господе! — опет се неко продера: „Пи!" — и Њежданов опет испи тај гадни отров. Али овај други пут био је ужасан! Баш као да му нешто раздера утробу тупим кукицама. Глава се занесе — појавише се зелени колутови. Галама се подиже, брујање... О, ужаса!... Трећа чаша... Зар је он и њу попио? Црвени носеви пођоше к њему, прашњаве косе, опаљени вратови, потиљци, исечени мрежама бора. Храпаве руке га хватаху. — „Постарај се!" викаху помамни гласови. — „Говори! Прекјуче је исти такав странац важно причао. Гурај, какав си такав си!" Земља се зањуља под ногама Њеждановљевим. Сопствени глас му се учини туђим, као да долази споља... Смрт ли је то, шта ли?

И одједном... утисак свежега ваздуха по лицу —

и нема већ више ни гурњаве, ни црвених њушки, ни смрада од вина, од овчијих кожа, од катрана, од коже... И он већ опет седи на колима с Павлом, испочетка се отима и виче: „Куда? Стој! Ја још ништа нисам успео да им кажем — треба им растумачити"... а после додаје: „А ти, ђаволе, лукави човече, какво је твоје мишљење?" — А Павле му одговара: „Добро би било када не би било господе и када би сва земља била наша — шта ћеш боље? — али таква наредба још није изашла;" — а сам полагано окреће коња натраг, па га одједном бије вођицама по леђима — па у највећем трку терај даље од ове хуке и буке... па у фабрику...

Дрема Њежданов, и љуља се он — а ветар му пријатно дува у лице и не даје ружним мислима да се роде...

Само му је криво, како му то не дадоше да се изговори... И опет га ветар милује по зажареном лицу.

А после — тренутна појава Маријанина — тренутан, жестоки осећај срамоте — и сан, дубоки, самртни сан...

Све је то причао Павле после Соломину. Није сакрио ни то да није сметао Њежданову да пије... јер иначе га не би извео из крчме. — Други га не би пустили.

„Но, а како је он јако изгубио снагу, ја сам и замолио, клањајући се: „Господо, велим, честита, отпустите момче; видите, сувише је млад"... Но, и отпустише га; само пола рубље на алвалук, кажу, дај овамо! — Ја тако и дадох".

— И добро си урадио, — похвали га Соломин.

Њежданов је спавао; а Маријана је седела крај прозора и гледала у врт. И, чудна ствар! — Рђава, готово зла осећања и мисли, која су је узбуђивала до доласка Њеждановљева с Павлом, напустише је одједном; сам Њежданов не беше јој ни одвратан, ни непријатан: она га је жалила. Она је знала врло добро да он није развратник ни пијаница — и већ мишљаше шта да му каже када се пробуди: нешто другарски, да се он исувише не срамоти и не гризе. „Треба тако удесити, треба — да он сам исприча како се та невоља сручила на њега".

Она се није узбуђивала; али јој је било тужно... очајно тужно. Њу као да је запљуснуо прави дах онога света коме је она тежила... и задрхта од те грубости и таме. — Каквом се Молоху спремала она да принесе себе на жртву?

Ипак — не! Не може бити! То је — тек онако; то је случајно, и одмах ће проћи. Тренутни утисак, који је њу само зато изненадио што је био исувише неочекиван. Она устаде, приђе дивану на коме је лежао Њежданов, обриса марамицом његово бледо, чак и у сну болно набрано чело, одбаци назад његову косу...

Поново јој га дође жао; тако мати жали своје болесно дете. Али јој беше мало мучно да га гледа и она полагано оде у своју собу, оставивши врата незакључана.

Никакав посао не узе она у руке; — и седе опет — и опет нађоше на њу мисли. Осећала је како време пролази, како нестаје минут за минутом, било јој је чак пријатно осећати то — и срце јој је куцало — и она опет стаде да нешто ишчекује.

Куда се то Соломин део?

Врата тихо шкрипнуше — и Татјана уђе у собу.

— Шта ћете? — запита Маријана готово срдито.

— Маријана Викенћевна, — поче Татјана полугласно. — Ево шта. Не једите се! јер то бива у свету; и још хвала Богу...

— Ја се ни најмање не једим, Татјана Осиповна, — прекиде је Маријана. — Алексије Дмитрић није потпуно здрав, чудна ми чуда!...

— Е па, дивно! — А ја нешто мислим: нема ми моје Маријане Викенћевне, мислим: шта је с њом? Но ја ипак не бих пошла до вас, јер је у оваквом случају прво правило: не дирај, не претурај! Само нам је, ето, дошао у фабрику некакав — ко ће га знати? Мали неки, па још хроми човек: из ока, из бока да му створим Алексија Дмитрића. И каква су то чудеса; данас ујутро тражила га је она жена... а сада ето овај хроми. — А ако, вели, нема Алексија Дмитрића, онда да му дам Василија Федотића! — Нећу без тога отићи, каже; зато, каже, што је ствар врло важна. Ми стадосмо да га терамо, као и ону жену. — Та Василија Федотића заиста нема... отишао; — а тај хроми: — нећу отићи, каже, макар чекао и до ноћи... Ено га где по дворишту хода. — Ево, дођите овамо, у ходник; можете га видети с прозора... нећете ли познати, какав је то каваљер?

Маријана пође са Татјаном. Морала је проћи поред Њежданова — и она опет примети болесно намрштено чело, и опет пређе преко њега марамицом. Кроз прашњаво стакло прозорчета она угледа посетиоца о коме је говорила Татјана. Он

јој је био непознат. Али тог истог тренутка иза угла појави се Соломин.

Малени хроми човек му брзо приђе и пружи му руку. Соломин је узе. Он је, очигледно, познавао тога човека. Обојица нестадоше...

Али ево, већ се чују њихови кораци по степеницама... Они иду овамо...

Маријана се хитро врати у своју собу — и застаде на средини, једва дишући. Она се бојала — чега? Она ни сама није знала.

Глава Соломинова указа се у вратима.

— Маријана Викенћевна, допустите да се уђе код вас. Ја сам довео човека кога свакако треба да видите.

Маријана само климну главом у одговор, а одмах за Соломиним појави се — Пакљин.

XXXIII

— Ја сам пријатељ вашег мужа, — рече он, ниско се клањајући пред Маријаном и као да се труди да сакрије од ње своје узнемирено, преплашено лице; — ја сам тако исто пријатељ и Василија Федотића. Алексије Дмитрић спава; он је, чујем, болестан; а ја сам, нажалост, донео рђаве вести, које сам већ успео да делимично саопштим Василију Федотићу и због којих је потребно предузети неке одлучне мере.

Глас Пакљинов непрестано се кидао, као у човека кога суши и мори жеђ. Вести које је донео биле су заиста врло рђаве! Маркелова су ухватили сељаци и спровели у град. Сулуди надзорник имања

издао је Голушкина: њега су ухапсили. А он, са своје стране, издаје све и свакога, жели да пређе у православље, поклања гимназији портрет митрополита Филарета и послао је већ пет хиљада рубаља да се разда „осакаћеним војницима". Нема никакве сумње да је он издао Њежданова; полиција може свакога тренутка рупити изненада у фабрику. Василију Федотићу тако исто прети опасност.

— Што се тиче мене, — додаде Пакљин, — ја се чудим како се још шетам на слободи; оно, истина, ја се заправо политиком никада нисам бавио и нисам учествовао ни у каквим плановима! Ја сам се користио заборавношћу и немарношћу полиције, да вас предупредим и да смислимо каква се сретства могу употребити... за отклањање свих непријатности.

Маријана саслуша Пакљина до краја. Она се не уплаши — она чак остаде мирна... Али заиста, потребно је било нешто предузети! Први њен покрет је био да управи очи на Соломина.

Он је тако исто изгледао миран; само су му се око усана једва мицали мишићи — и то није био његов обичан осмех.

Соломин разумеде значење Маријаниног погледа: она је чекала шта ће он рећи, да тако поступи.

— Ствар је, збиља, доста незгодна, — поче он: — Није рђаво, држим, да се Њежданов на неко време сакрије. Збиља, на какав сте начин дознали ви, г. Пакљине, да је он овде?

Пакљин махну руком.

— Један ми човек рече. Видео га је када се шетао по околини и проповедао. Е па он га је и уко-

рео, иако не у рђавом циљу. Он је један од симпатизера. — Извините, — додаде обративши се Маријани, — али, заиста, наш пријатељ Њеждaнов био је врло... врло неопрезан.

— Пребацивати му сада нема смисла, — поче опет Соломин. — Штета што се с њиме не можемо посаветовати; али до сутра ће његова болест проћи, — а полиција није тако брза, како ви мислите. Па и ви ћете, Маријана Викенћевна, морати с њиме отићи одавде.

— Безусловно, — потмуло, но чврсто одговори Маријана.

— Да! — рече Соломин. — Биће потребно размислити; биће потребно испитати: где и како?

— Допустите да вам изложим једну мисао, — поче Пакљин: — та мисао ми је дошла у главу када сам се возио овамо. Журим се да приметим, да сам кочијаша из града отпустио на једну врсту одавде.

— Каква је то мисао? — запита Соломин.

— Ево шта. Дајте ми одмах коње... и ја ћу одјурити до Сипјагиних.

— До Сипјагиних! — понови Маријана. — Зашто?

— Па видећете.

— Али зар их ви познајете?

— Ни најмање! Али слушајте. Процените добро моју мисао. Она ми се чини просто генијална. Та Маркелов је — зет Сипјагинов, брат његове жене. Није ли тако? И зар заиста тај господин неће ништа учинити да га спасе? А после — баш и сам Њеждaнов! Узмимо да се г. Сипјагин срди на њега. Али,

ипак, Нежданов је постао његов рођак, оженивши се с вама. И опасност која виси над главом нашега пријатеља...

— Ја нисам удата, — примети Маријана.

Пакљин чисто уздрхта.

— Како?! Нисте успели за све ово време! — Но, ништа, — додаде он: — могу слагати. Свеједно: ви ћете сада и онако ступити у брак. Заиста, ништа се друго не може смислити! Обратите пажњу на то да се до сада Сипјагин није решио да вас гони. Према томе, код њега има неке... великодушности. Ја видим да вам се овај израз не свиђа — рецимо: неке поноситости. Зашто да се не користимо њоме и у овоме случају? Размислите!

Маријана подиже главу и превуче руком по коси.

— Ви се можете користити чиме вас је воља ради Маркелова, г. Пакљине... и ради вас самих: али ја и Алексије не желимо ни заузимање ни покровитељство г-на Сипјагина. Ми нисмо напустили његов дом ради тога да закуцамо на његова врата као молиоци. Ни до великодушности ни до поноситости г-на Сипјагина или његове жене нама није ни најмање стало!

— То су веома похвална осећања, — одговори Пакљин (а у себи помисли: „гле ти! као водом да ме је полила!"), — ма да с друге стране, ако се промисли... Уосталом, ја сам готов да се покорим. Заузимаћу се за Маркелова, једино за нашег доброг Маркелова! Приметићу само, да му он није рођак по крви, већ по жени — док сте, међутим, ви...

— Г-не Пакљине, молим вас!

— Слушам... слушам! Само не могу а да не изра-

зим своје жаљење, зато што је Сипјагин врло моћан човек.

— А за себе се не бојите? — запита Соломин.

Пакљин истури груди.

— У сличним тренутцима не сме се о себи мислити! — рече он гордо. А међутим, баш је о себи мислио. Он је хтео (бедан и слаб!) да се провуче, како се каже, као зец. Због указане услуге, Сипјагин би могао, ако би се указала за то потреба, проговорити о њему коју реч. Та и он је, — ма како тумачили! — био умешан, — слушао је. . . па је чак и сам брбљао!

— Ја налазим да ваша мисао није рђава, — рече, напослетку, Соломин, — иако се, заправо, у успех мало надам. У сваком случају, може се покушати. Да покварите — ви ништа нећете покварити.

— Наравно, ништа. Но, претпоставимо чак и најгоре: дохватиће ме за врат па напоље... Чудне ми невоље!

— Невоље у томе, заиста, нема никакве... („Merci," помисли Пакљин — а Соломин настави): — Који је то час? — Пети. Не треба губити време. Коње ћете одмах имати. Павле!

Али место Павла, на прагу се указа Нежданов. Он се љуљао на ногама, придржавајући се једном руком за горњи праг — и, немоћно отворивши усне, гледаше помућеним погледом. Он ништа није схваћао.

Пакљин му први приђе.

— Аљоша — узвикну он, — познајеш ли ме?

Нежданов погледа у њега, лагано трепћући.

— Пакљин? — рече он, напослетку.

— Да, да: то сам ја. Ти си болестан?

— Да... Ја сам болестан. Али... зашто си ти овде?

— Зашто сам ја... — Али у томе тренутку Маријана кришом такну Пакљина у лакат. Он се обазре — и угледа да му она прави знаке... — Ах, да! — промумла он гласно: — ја сам дошао овамо у једној важној ствари — и одмах одлазим даље... Теби ће Соломин све испричати — а тако исто и Маријана... Маријана Викенћевна. Они обоје потпуно одобравају моју намеру. Ради се о свима нама: — то јест не, не, — прихвати он као у одговор на поглед и покрет Маријанин... — Ради се о Маркелову; о нашем заједничком пријатељу Маркелову; — једино о њему. Али сада, збогом! Сваки је тренутак скуп, збогом, пријатељу... Ми ћемо се још видети. — Василије Федотићу, је ли вам по вољи поћи са мном да наредите за коње?

— Изволите. — Маријана, ја вам хтедох рећи: будите чврсти! Али то није нужно. Ви сте — права!

— О да! О, да, — потврди Пакљин. — Ви сте Римљанка из доба Катона. Утичког Катона! Ипак, хајдемо, Василије Федотићу, — хајдемо!

— Имате кад, — с лењим осмехом рече Соломин.

Нежданов се уклони у страну мало, да их пропусти обојицу... Али у очима његовим било је још увек исто неразумевање. Затим коракну једно двапут — и тихо седе на столицу, лицем према Маријани.

— Алексије, — рече му она: — све се открило; Маркелова су ухватили сељаци, које је он покушао да дигне на буну; он седи ухапшен у граду, као и

онај трговац с којим си ручао; вероватно, и по нас ће ускоро доћи полиција. А Пакљин је отишао код Сипјагина.

— Зашто? — прошапта једва чујно Њежданов. Али му се очи разведрише и лице доби обичан израз. Мамурлук га зачас прође.

— Па зато да покуша да се он заузме.

Њежданов се исправи... — За нас?

— Не; за Маркелова. Он је хтео да моли и за нас... али ја нисам допустила. — Да ли сам добро урадила, Алексије?

— Да ли си добро учинила? — рече Њежданов и, не дижући се са столице, пружи према њој руке. — Да ли си добро учинила? — понови он и, привукавши је к себи и наслонивши се лицем на њен струк, изненада бризну у плач.

— Шта је с тобом? Шта је с тобом? — узвикну Маријана. Као и онога пута када је он пао пред њу на колена, обамирући и гушећи се од изненадно нагрнуле страсти, она и сада положи обе своје руке на његову уздрхталу главу. Али то што је о н а сада осећала — већ сасвим није било оно што тада. — Тада му се она подавала — она се покоравала — и само је чекала шта ће јој он рећи. Сада га је жалила — и само је мислила на то како би га умирила.

— Шта је с тобом? — понови она. — Зашто ти плачеш? Зар због тога што си дошао кући у мало. . . чудном стању? Не може бити! Или ти је жао Маркелова — и страх те је за мене, за себе? Или ти је наших нада жао? Ниси ваљда очекивао да ће све поћи као намазано?

Њежданов одједном диже главу.

— Не, Маријана, — проговори он, као да угушује своје јецаје: — није мене страх ни за тебе, ни за себе... Већ ме је баш... жао...

— Кога?

— Тебе, Маријана! Жао ме је што си сјединила своју судбину с човеком који тога није достојан.

— Зашто?

— Па ма и што тај човек, у оваквом тренутку, може да плаче!

— То не плачеш ти; плачу твоји живци!

— Моји живци и ја — то је једно и исто! Дакле, слушај, Маријана, погледај ми у очи: зар ми ти заиста можеш сада рећи да се не кајеш...

— Због чега?

— Због тога што си пошла са мном?

— Не!

— И ти ћеш поћи са мном даље? Свуда?

— Да!

— Да? Маријана... Да?

— Да. Ја сам ти дала руку, и докле год ти будеш онај човек кога сам ја заволела — ја је нећу узети натраг.

Њежданов продужи да седи на столици; Маријана стојаше пред њим. Његове су руке лежале око њенога струка; њене руке ослањаху се на његова рамена. — „Али, не", — размишљаше Њежданов... — „а међутим, бивало је, раније, када ми се дешавало да је држим у своме загрљају, ево овако као сада, да је њено тело остајало бар непомично, а сада, ја осећам: оно полако, — можда, против њене воље — бежи од мене!"

Он рашири руке... И заиста, Маријана се једва приметно помаче назад.

— Ево шта! — рече он гласно. — Ако ми морамо бежати. . . пре него што би нас полиција ухватила. . . ја мислим, не би било рђаво да се прво венчамо. У другом месту, по свој прилици, неће се наћи тако услужни поп Зосима!

— Ја сам готова, — рече Маријана.

Њежданов пажљиво погледа у њу.

— Римљанка! — рече он са злим полуосмехом. — Осећање дужности!

Маријана слеже раменом.

— Биће потребно рећи Соломину.

— Да... Соломину... — отеже Њежданов. — Али и њему, без сумње, прети опасност. Полиција ће и њега узети. Мени се чини да је он учествовао и знао још више него ја.

— То ми није познато, — одговори Маријана. — Он никада не говори о себи.

— „А не као ја!" помисли Њежданов. — „Ето шта је хтела да каже". — Соломин... Соломин! — додаде он после дугога ћутања. — Ето, Маријана, ја те не бих жалио када би човек с киме си везала за увек свој живот био такав као Соломин.... или био сам Соломин.

Маријана сад, са своје стране, пажљиво погледа Њежданова.

— Ти ниси имао право да то кажеш, — рече она напослетку.

— Нисам имао право! У каквом смислу треба да разумем ове речи? Да ли у том да ти *мене* во-

лиш, или у том да ја уопште нисам требао да се дотакнем тога питања?

— Ти ниси имао право, — понови Маријана. — Њеждано в обори главу.

— Маријана! — рече он нешто промењеним гласом.

— Шта?

— Када бих ти ја сада... када бих ти ја поставио сада оно питање, ти знаш?... Не, ја ништа од тебе нећу тражити... збогом.

Он устаде и изађе; Маријана га не задржа. Њежданов седе на диван и покри лице рукама. Он се плашио својих сопствених мисли и трудио се да не размишља. Осећао је једно: некаква мрачна, подземна рука ухватила се за сами корен његовог живота — и више га неће пустити. Он је знао да то добро, драго биће, које је остало у суседној соби, неће изаћи к њему; — а ући к њему он неће смети. А и нашто? Шта да рекне?

Брзи, чврсти кораци нагнаше га да отвори очи. — Соломин је пролазио кроз његову собу и, закуцавши на Маријанина врата, ушао код ње.

— Част и поштовање! — прошапта горким шапатом Њежданов.

XXXIV

Било је већ десет часова увече, и у салону села Аржанова Сипјагин, његова жена и Каломејцев играху карте, када уђе слуга и јави да је дошао некакав непознат човек који жели да види Бориса Андреића ради врло хитног и врло важног посла.

— Тако касно! — зачуди се Валентина Михаиловна.

— Како? — упита Борис Андреић и намршти свој лепи нос. — Како си рекао име тога господина?

— Они су рекли: Пакљин.

— Пакљин! — узвикну Каломејцев. — Право сељачко име. Пакљин... Соломин .. De vrais noms ruraux, hein?[1]

— И ти кажеш, — настави Борис Андрејић, обраћајући се лакеју још једнако намрштена носа, — да је његова ствар важна, хитна?

— Они тако кажу.

— Хм... Неки просјак или интригант. — („Или и једно и друго заједно", уплете се Каломејцев). — Лако може бити. Замоли га у кабинет. — Борис Андрејић устаде. — Pardon, ma bonne.[2] Играјте, дотле, екарте.[3] Или причекајте ме... ја ћу се брзо вратити.

— Nous causerons, allez![4] — рече Каломејцев.

Када Сипјагин уђе у свој кабинет и угледа бедну, слабуњаву фигуру Пакљина, који се смирено шћућурио уза зид између камина и врата, њега обузе оно истинско министарско осећање надувеног сажаљења и гадљиве снисходљивости, које је толико својствено петроградским великодостојницима. — „Господе! Какав бедни мршавко!" помисли он; „па још, канда, и храма!"

[1] Права сеоска имена, шта? — Прим. прев.

[2] Пардон, добра моја. — Прим. прев.

[3] Француска игра карата. — Прим. прев.

[4] Ми ћемо разговарати... идите! — Прим. прев.

— Седите, — рече он гласно, употребивши најмилостивији тон свога баритона, пријатно трзајући назад забаљену главу и седајући пре госта. — Ви сте, држим, уморни од пута; седите и објасните: каква вас је то важна ствар довела мени тако позно?

— Ја сам се, ваше превасходство, — поче Пакљин, опрезно се спуштајући у наслоњачу, — усудио да вам се јавим...

— Станите, станите, — прекиде га Сипјагин. — Ја вас не видим први пут. Ја никада не заборављам ни једно лице с којим ми се дешавало да се сретнем; ја се сећам свега. — А... а... а... управо... где сам вас срео?

— Ви се, ваше превасходство, не варате. Ја сам имао част да се сретнем с вама у Петрограду, код једнога човека, који је... од тога доба... нажалост... побудио ваше негодовање...

Сипјагин се брзо диже из наслоњаче.

— Код г-на Њежданова! Сад се сећам. Да не долазите од њега?

— Никако, ваше превасходство; напротив... ја...

Сипјагин поново седе.

— И добро сте урадили. Зато што бих вас ја, у таквом случају, замолио да се без одлагања удаљите. Никаквог посредника између мене и г-на Њежданова не могу допустити. Г-н Њежданов нанео ми је једну од оних увреда које се не заборављају... Ја сам изнад освете; али ни за њега нећу ништа да знам, ни за ону девојку — која је, уосталом, више развратна умом но срцем (ову фразу Сипјагин је поновио мал' те не по тридесети пут после бегства Маријанина) — која се решила да напусти дом

који јој је пружио склониште, да постане љубазница пробисвета без рода и колена! Доста им је што их заборављам.

При овој последњој речи Сипјагин махну даље од себе шаком, од доле на горе.

— Ја их заборављам, милостиви господине!

— Ваше превасходство, ја сам вам већ саопштио да нисам дошао овамо у њихово име; ма да, ипак, могу, између осталог, саопштити вашем превасходству, да су се они већ сјединили везама законитог брака... („А, свеједно!" помисли Пакљин: „ја сам рекао да ћу слагати... па и слагах. Куд пукло да пукло!")

Сипјагин протрља потиљак о леђа наслоњаче, надесно и налево.

— То ме ни најмање не занима, милостиви господине. Један глуп брак на свету више — то је све. Али каква је то врло хитна ствар којој сам обавезан за задовољство што сте ме посетили?

„А! проклети начелниче одељења!" поново помисли Пакљин. — „Доста је твога разметања, њушко енглеска!"

— Брата ваше жене, — рече он гласно, — г-на Маркелова, ухватили су сељаци, које је он покушао да побуни, и седи у притвору у губернаторском дому.

Сипјагин скочи по други пут.

— Шта... шта рекосте? — промуца, али сад већ не министарским баритоном, већ онако, некаквим гадним грленим крклањем.

— Ја рекох да је ваш зет ухваћен и да седи на ланцу. Чим сам сазнао за то, ја сам узео коње и дошао да вас известим. Држао сам да тиме могу

указати неку услугу и вама и томе јаднику, кога ви можете спасти!

— Врло сам вам захвалан, — рече још увек истим слабим гласом Сипјагин и, замахнувши, удари шаком по звонцету у облику печурке и испуни целу кућу металним звуком челичног тона. — Врло сам вам захвалан, — понови он већ оштрије: — али знајте: човек који је решио да погази све законе, и божанске и људске, па да ми је и сто пута рођак — у мојим очима није јадник; он је — преступник!

Лакеј улете у кабинет.

— Изволите заповедати?

— Кола! Овога тренутка кола с четири запреге! Идем у варош. Филип и Степан са мном! — Лакеј излете. — Да, господине, мој зет је преступник; и не идем ја у варош зато да њега спасем! О, не!

— Али, ваше превасходство...

— Такво је моје правило, милостиви господине, — и молим вас да ми одговорима не досађујете!

Сипјагин стаде ходати горе доле по кабинету, — а Пакљин чак избуљи очи. — „Пи, дођавола!" помисли он: — „та о теби су говорили да си либерал?! А ти си разјарени лав!"

Врата се разјапише — и жустрим корацима уђоше: прво Валентина Михаиловна, а за њоме Каломејцев.

— Шта то значи, Борисе! ти си наредио да упрегну у кола? ти идеш у варош? шта се догодило?

Сипјагин се приближи жени и узе је за десну руку, између лакта и шаке.

— Il faut vous armer de courage, ma chère[1]. Вашега су брата ухапсили.

— Мога брата? Серјожу? Због чега?

— Он је проповедао сељацима социјалистичке теорије (Каломејцев слабо писну). Да! Он им је проповедао револуцију, он је терао пропаганду! Они су га ухватили — и издали. Сада он седи ... у граду.

— Безумник! Али ко ти је то рекао?

— Ево господин ... господин ... како му беше?.. Господин Конопаћин је донео ту вест.

Валентина Михаиловна погледа у Пакљина. Овај се снуждено поклони. („А да дивне жене!" — помисли он. — Чак и у сличним, тешким тренутцима... ах, како је био приступачан Пакљин утицају женске лепоте!)

— И ти хоћеш да идеш у варош — тако позно?

— Ја ћу још затећи губернатора на ногама.

— Ја сам увек претсказивао да се то тако мора свршити, — умеша се Каломејцев. — То није могло бити друкчије! Али како су красни наши руски сељаци! Дивота! Pardon, madame, c'est votre frère. Mais la vérité avant tout![2]

— Зар ти збиља хоћеш да идеш, Борја? — запита Валентина Михаиловна.

— Ја сам тако исто убеђен, — настави Каломејцев, — да је и онај, онај у ч и т е љ, г-н Њежданов,

[1] Треба да се наоружате храброшћу, драга моја. — Прим. прев.

[2] Извините, госпођо, то је ваш брат. Али истина пре свега! — Прим. прев.

овде умешан. J'en mettrais ma main au feu[1] То је све једна дружина! Њега нису ухватили? Ви не знате?

Сипјагин опет махну шаком.

— Не знам и не желим да знам! Збиља, — додаде он, обраћајући се жени, — il parait qu'ils sont mariés.[2]

— Ко је то рекао? Овај исти господин? — Валентина Михаиловна опет погледа на Пакљина, али жмирну овога пута.

— Да, овај исти.

— У том случају, — прихвати Каломејцев, — он безусловно зна где су они. Ви знате где су они? Знате где су они? А? А? А? Знате? — Каломејцев поче трчкарати овамо онамо испред Пакљина, као да жели да му препречи пут, ма да овај и није показивао никакву жељу да бежи. — Та говорите! Одговарајте! А? А? Знате? Знате?

— Све и да знам, — рече срдито Пакљин, — у њему се напослетку покрену жуч, и његове мале очи севнуше: — све и да знам, вама не бих казао.

— О . . . о . . . о . . . — прогунђа Каломејцев. — Чујете . . . Чујете! Та и овај — и овај, мора бити, да је из њихове банде!

— Кола су готова! — викну ушавши слуга.

Сипјагин дохвати свој шешир лепим, живахним покретом; али Валентина Михаиловна стаде тако упорно да га моли да остане до сутрашњег јутра, она му наведе такве убедљиве доказе: и да је ноћ

[1] Метнуо бих своју руку у ватру. — Прим. прев.

[2] Изгледа да су венчани. — Прим. прев.

напољу, и да ће већ сви спавати у граду, и да ће он само растројити своје живце, и да може назепсти, — да се Сипјагин, напослетку, сложи с њоме, узвикнувши:

— Покоравам се! — и таквим истим лепим, али већ не живахним покретом стави шешир на сто.

— Нека се испрегну кола! — заповеди он лакеју: — али сутра, тачно у шест часова ујутро, да буду спремна! Чујеш ли? Одлази! Стој! Кола господина... господина госта нека се врате. Нека се исплати кочијаш! — А? Ви, канда, нешто говорите, г-не Конопаћине? Ја ћу вас, сутра, узети са собом, г-не Конопаћине! — Шта кажете? Не чујем... Ви ваљда пијете вотку? — Дај вотке г-ну Конопаћину! — Не? Не пијете? — У том случају... Фјодоре! Одведи их у зелену собу! — Лаку ноћ, г-не Коно...

Пакљин изађе, напослетку, из стрпљења.

— Пакљин! — завика он. — Моје је презиме: Пакљин!

— Да... да; но, па то је свеједно. Слично је, знате. Али, како крупан глас имате, при вашем сувоњавом саставу! — До сутра, г-не Пакљине... Јесам ли д о б р о сада рекао? Siméon, vous viendrez avec nous?[1]

— Je crois bien.[2]

И Пакљина одведоше у зелену собу. Па га шта више и закључаше. Лежући да спава, он чу како кврцну кључ у звучној енглеској брави. Силно изгрди

[1] Симеоне, ви ћете доћи с нама? — Прим. прев.

[2] И мислим! — прим. прев.

он себе за своју „генијалну" мисао — и спаваше врло рђаво.

Сутрадан рано, у пет и по, дођоше да га пробуде. Послужише га кафом; док је он пио, — лакеј, с шареним нараменицама на рамену, чекао је, држећи послужавник на рукама и премештајући се с ноге на ногу: „Пожури се, вели, господа очекују". Затим га поведоше доле. Кочије већ стајаху пред кућом. Ту су стајала и Каломејцевљева кола. Сипјагин се појави на степеницама, у огртачу од просте материје с округлом огрлицом. Такав огртач одавно већ нико није носио, с изузетком једнога, врло високог лица, коме се Сипјагин трудио да се удвара и да му подражава. У важним званичним случајевима он је зато и облачио сличан огртач.

Сипјагин се доста љубазно поздрави с Пакљином и, енергичним покретом руке показавши му на кола, замоли да седне на њих. — Г-не Пакљине, ви ћете ићи са мном, г-не Пакљине! Положите на кочијашко место путничку торбу г-на Пакљина! Ја возим г-на Пакљина, — говорио је он, наглашујући реч: Пакљин! и слово: а! „Ти, ето, имаш такво презиме, па се још љутиш када ти га изврћу? — Е па ево ти! Једи! Задави се!" — Г-н Пакљин! Пакљин!! Звучно одјекиваше несрећно име по свежем, јутарњем ваздуху. Он је био тако свеж, да је нагнао Каломејцева, који је изашао за Сипјагином, да неколико пута изговори француски: Brrr! brrr! brrr! — и да се јаче увије у огртач, седајући у своје кицошке кочије са спуштеним кровом. (Сиромах његов пријатељ, српски кнез Михаило Обреновић, угледавши их, купио је себи баш такве исте код Бендера...

„Vous savez, Binder, le grand carrossier des Champs-Elysées".[1] Иза полуотворених прозорских капака у спаваћој соби провиривала је „у капици, у ноћној марамици", Валентина Михаиловна.

Сипјагин седе, махну јој руком.

— Је ли вам згодно, г-не Пакљине? — Крећи!

— Je vous recommande mon frère, épargnez-le[2], — чу се глас Валентине Михаиловне.

— Soyez tranquille![3] — узвикну Каломејцев, живахно погледавши на њу испод обода некакве путничке капе с кокардом коју је сам начинио ... — C'est surtout l'autre qu'il faut pincer.[4]

— Крећи! — понови Сипјагин. — Г-не Пакљине, није вам хладно? — Крећи!

Кочије се кретоше.

Првих десет минута, и Сипјагин и Пакљин ћутаху. Злосрећни Силушка, у своме неугледном огртачу и изгужваној капи, изгледао је још бедније на тамноплавој позадини богате свилене материје, којом је била обложена унутрашњост кочија. Он ћутке разгледаше и фине плаве завесе, које су се брзо свијале од самога додира прста на опругу, и простирач од најмекше беле овчије вуне под ногама, и израђено спреда сандуче од црвеног дрвета с покретном дашчицом за писма, па чак и са полицом за књиге (није

[1] Знате, Бендер, чувени колар Јелисејских поља. — Прим. прев.

[2] Ја вам препоручујем свога брата, поштедите га. — Прим. прев.

[3] Будите спокојни! — Прим. прев.

[4] Главно је да се ухвати онај други! — Прим. прев.

да је Борис Андрејић волео, него је желео да други мисле да он воли да ради у колима, као Тјер, за време путовања). Пакљин је осећао бојажљивост. Сипјагин једно двапут погледа на њега преко глатко избријаног образа и, с лаганом озбиљношћу извадивши из бочног џепа сребрну табакеру с накићеним монограмом од словенских слова, понуди му... стварно му понуди цигару, једва је држећи између другог и трећег прста руке, у жутој енглеској рукавици од псеће коже.

— Ја не пушим, — промрмља Пакљин.

— А! — одговори Сипјагин, па сам запали цигару, која је била изврсна регалија.

— Ја вам морам рећи ... љубазни господине Пакљине, — поче он, учтиво брзо увлачећи и пуштајући танке, округле млазеве мирисног дима, — да сам вам ја... у суштини... врло... захвалан... Ја сам вам могао изгледати ... синоћ ... мало оштар ... што није у моме ... карактеру (Сипјагин је намерно неправилно сецкао свој говор). — Смем вас о томе уверити. — Али, г-не Пакљине! уђите и ви у мој ... положај (Сипјагин пребаци цигару из једнога угла уста у други). Место које заузимам износи ме ... тако рећи... на видик; и наједанпут... брат моје жене ... компромитује и себе ... и мене на такав невероватан начин! А? Г-не Пакљине! Ви, можда, мислите: то није — ништа?

— Ја то не мислим, ваше превасходство.

— Ви не знате због чега су га управо ... и где су га тачно ухапсили?

— Чуо сам да је то било у Т ... м срезу.

— Од кога сте чули?

— Од . . . од једног човека.

— Наравно, не од птице. Али од каквога човека?

— Од . . . од једнога помоћника управника губернаторове канцеларије . . .

— Како се зове?

— Управник?

— Не, помоћник.

— Он се . . . он се зове Уљашчевић. Он је врло добар чиновник, ваше превасходство. Сазнавши за тај догађај, ја сам се одмах пожурио к вама.

— Па, да, па, да! И ја понављам, да сам вам веома захвалан. Али какво безумље! Та то је безумље, а? Г-не Пакљине? а?

— Савршено безумље! — узвикну Пакљин — а низ леђа му као топла змија потече зној. — То значи, — настави он, — не схваћати уопште руског сељака. Г-н Маркелов, колико га ја познајем, има врло добро и племенито срце; али рускога сељака он никада није схваћао (Пакљин погледа на Сипјагина, који га је, овлаш се окренувши према њему, мерио хладним, али не непријатељским погледом). Рускога сељака чак ни у буну није могућно увући друкчије него користећи се његовом преданошћу вишој власти и царскоме дому. Мора се измислити некаква легенда, — сетите се лажног Димитрија, — показати некакве царске знаке на грудима, ужежене усијаним петацима.

— Да, да, као Пугачов, — прекиде Сипјагин таквим тоном као да је хтео рећи: „Нисмо ми још заборавили историју . . . не размећи се!” — и додавши: — То је безумље! то је безумље! — задуби се у по-

сматрање брзога млаза дима, који се дизао с краја цигаре.

— Ваше превасходство! — примети Пакљин, који се осмелио: — Ја сам вам мало час рекао да ја не пушим... али то није истина — ја пушим; а цигара ваша тако заношљиво мирише...

— А? шта? шта је? — рече Сипјагин, као да се буди — и, не дајући Пакљину да понови што је рекао, чиме неоспорно доказа да је врло добро чуо његове речи, али да је упутио питање једино ради важности, пружи му отворену табакеру.

Пакљин пажљиво и захвално запали.

„Ево, изгледа, згоднога тренутка", помисли он; али га Сипјагин претече.

— Ви сте ми, сећам се, такође говорили, — рече он немарним гласом, прекидајући самога себе, загледајући своју цигару и премештајући шешир с потиљка на чело: — ви сте говорили... а? ви сте говорили о томе... о томе вашем пријатељу који се оженио мојом... рођаком. — Ви их виђате? Они се нису настанили далеко одавде?

(„О-хо!" — помисли Пакљин: — „Сила, чувај се!")

— Ја сам их видео свега једанпут, ваше превасходство! Они живе, доиста... недалеко одавде.

— Ви, наравно, разумете, — настави тим истим тоном Сипјагин, — да се ја не могу више озбиљно интересовати, како сам вам већ објаснио, ни за ту лакомислену девојку, ни за вашег пријатеља. Боже мој! ја немам предрасуда, али признајте сами: то је потпуно којешта. Глупо је, знате. Уосталом, ја држим да је њих сјединила више политика... (политика!! — понови он и слеже раменима) — него неко друго осећање.

— И ја тако држим, ваше превасходство!

— Да, г-н Њежданов је био потпуно црвен. Морам му одати признање: он своја начела није скривао.

— Њежданов, — усуди се Пакљин, — можда се заносио; но срце он има . . .

— Добро, — прихвати Сипјагин; — наравно . . . наравно, као и Маркелов. Сви они имају добро срце. Вероватно је и он учествовао, и биће да је такође намамљен . . . Требаће још заузети се за њега!

— Ах, да, да, ваше превасходство! Учините, ваше превасходство! Бога ми . . . он заслужује вашу помоћ.

Сипјагин шмркну.

— Ви мислите?

— Најзад, ако не ради њега . . . а оно ради ваше нећаке, ради његове жене! (Боже мој! Боже мој! — помисли Пакљин: — шта ја то лажем!)

Сипјагин зажмири.

— Ви сте, ја видим, врло одани пријатељ. То је лепо; то је похвално, млади човече. — И тако, ви велите, они живе овде близу!

— Да, ваше превасходство; у једном великом предузећу . . . — Ту се Пакљин уједе за језик.

— Та, та, та, та . . . код Соломина! ето где! Уосталом, ја сам то знао; мени су то причали, мени су говорили . . . Да. (Г-н Сипјагин ниуколико то није знао и нико му о томе није говорио; али, сетивши се Соломинове посете, њихових ноћних састанака, он баци удичицу . . . А Пакљин се одмах ухвати за њу).

— Кад ви то већ знате, — поче он, и по други пут се уједе за језик . . . Али је већ било касно . . . По

једноме погледу који на њега баци Сипјагин, он разумеде да се овај све време играо њиме као мачка с мишем.

— Уосталом, ваше превасходство, — промуца несрећник, — ја вам морам рећи да управо ништа не знам . . .

— Али ја вас не испитујем, молим вас! Шта вам је?! За кога ви мене и себе држите? — надмено рече Сипјагин — и одмах се повуче на своју министарску висину.

А Пакљин се понова осети бедним, сићушним и ухваћеним. . . До тога тренутка, он је, пушећи, стављао своју цигару у угао уста који није био окренут Сипјагину, и пуштао је дим крадомице, у страну; а сада је сасвим извади из уста и сасвим престаде да пуши.

— „Боже мој!" — простење он у себи — а врели зној још обилније него пре потече по његовим удовима. — „Шта сам урадио! Ја сам издао све и свакога... мене су искористили као будалу, мене су поткупили добром цигаром!! Ја сам потказивач . . . и како сада да се помогне тој невољи? Господе!"

Помоћи невољи није се могло. — Сипјагин поче да дрема достојанствено, важно, такође као министар, умотавши се у свој „узвишени" огртач . . . А уз то не прође ни четврт часа, када се оба екипажа зауставише пред губернаторовом зградом.

XXXV

Губернатор града С . . . припадао је оном броју добродушних, безбрижних, монденских генерала, генерала обдарених необично умивеним белим телом

и скоро таквом истом чистом душом, генерала корьеновића, добро васпитаних и, тако да кажемо, умешених од најфинијег брашна, који, ма да се никада нису спремали да буду „пастири народа", ипак показују изврсне административне способности — и, мало радећи, непрестано уздишући за Петроградом и удварајући се лепушкастим провинцијским дамама, доносе несумњиву корист губернији и остављају за собом лепу успомену. Он тек што се беше дигао из постеље и, седећи у свиленој хаљини и раздрљеној ноћној кошуљи пред тоалетним огледалом, трљаше разблаженом колоњском водом своје лице и врат, с кога је претходно скинуо читаву збирку иконица и амајлија, — када му јавише за долазак Сипјагина и Каломејцева, ради важног и хитног посла. Са Сипјагином он је био врло близак, на „ти", знао га је из младих дана, непрестано се сретао с њиме по петроградским салонима и, у последње време, почео у мислима да додаје уз његово име — сваки пут када би му оно долазило у памет — једно „А!" из поштовања — као уз име будућег великодостојника. Каломејцева је познавао нешто мање и много мање га поштовао, пошто су на њега почеле од некога времена да стижу „ружне" жалбе; ипак, држао га је за човека qui fera son chemin[1] — овако или онако.

Он нареди да замоле посетиоце да изволе к њему у кабинет и одмах изађе к њима у тој истој свиленој хаљини, не извињавајући се, чак, што их прима у таквој неслужбеној одећи, и пријатељски им продрма

[1] Који ће успети. — Прим. прев.

руке. Уосталом, у кабинет губернаторов уђоше само Сипјагин и Каломејцев; Пакљин остаде у соби за пријем. Излазећи из кочија, он хтеде да се измигољи, промрмљавши да има код куће посла; но Сипјагин га задржа с учтивом непоколебљивошћу (Каломејцев прискочи и шапну Сипјагину на ухо: „Ne le lâchez pas! Tonnerre de tonnerres!“[1] и поведе га са собом. У кабинет га, ипак, не уведе и замоли га — непрестано с оном истом учтивом непоколебљивошћу — да сачека у соби за пријем, док га не позову. Пакљин се и ту надао да ће стругнути ... али се у вратима појави стасити жандарм, кога је обавестио Каломејцев... Пакљин остаде.

— Ти се, сигурно, присећаш шта ме је довело до тебе, Волдемар? — поче Сипјагин.

— Не, душо, не присећам се, — одговори мали епикурејац, док је, међутим, љубазни осмех заокругљавао његове румене образе и откривао његове сјајне зубе, упола покривене свиластим брковима.

— Како?... А Маркелов?

— Па шта Маркелов? — понови с истим изразом губернатор. Он се, прво, није потпуно јасно сећао да се јучерашњи ухапшеник зове Маркелов; а друго, он је сасвим заборавио да жена Сипјагинова има брата који носи то презиме. — Та што ти стојиш, Борисе, Седи; нећеш ли чаја?

Али Сипјагину није било до чаја.

Кад је он изложио, напослетку, у чему је ствар и каквим су поводом он и Каломејцев дошли,

[1] Немојте га пуштати! Сто му громова! — Прим. прев.

губернатор пусти огорчен узвик, удари себе по челу, а лице му доби жалостан израз.

— Да . . . да . . . да! — понови он: — каква несрећа! И он седи ту код мене — данас — још; знаш, ми т а к в е никада дуже од једне ноћи не држимо код себе; али жандармеријски начелник није у граду: па се твој зет и задржао . . . Али сутра га спроводе. Боже мој, како је то непријатно! Како твоја жена мора да је огорчена! Па шта хоћеш?

— Ја бих хтео да се видим с њиме код тебе, овде, ако то није противно закону.

— Молим те, душо моја! За такве људе, као што си ти, закон није писан. Ја т а к о саосећам с тобом... C'est affreux, tu sais![1]

Он зазвони на особити начин. Јави се ађутант.

— Љубазни бароне, молим вас, наредите тамо. — Он му рече како и шта да уради. Барон ишчезну. — Помисли само, mon cher ami:[2] та њега умало што нису убили сељаци. Руке на леђа, у кола — и ајд'! А он — замисли! — ни најмање се на њих не срди и не љути се, богами! И уопште, тако је спокојан. . . Ја сам се зачудио! али ето, сам ћеш видети. — C'est un fanatique tranquille.[3]

— Ce sont les pires,[4] — сентенциозно рече Каломејцев.

Губернатор погледа на њега испод ока.

[1] То је ужасно, знаш! — Прим. прев.

[2] Драги мој пријатељу. — Прим. прев.

[3] То је мирни фанатик. — Прим. прев.

[4] Ти су најгори. — Прим, прев,

— Збиља, потребно је да разговарам с вама, Семјоне Петровићу.

— А шта?

— Па тако; није добро.

— А наиме?

— Та знате, ваш дужник, сељак онај што је долазио мени да се жали . . .

— Па?

— Па он се обесио.

— Када?

— Свеједно је, када; — али само није добро.

Каломејцев слеже раменима и одмаче се, кицошки се љуљајући, к прозору. У томе тренутку ађутант уведе Маркелова.

Губернатор је рекао о њему истину; он је био неприродно миран. Чак је и обична натмуреност нестала с његовог лица и била замењена изразом некаквог равнодушног умора. Он остаде исти када угледа свога зета; и само у погледу, баченом на ађутанта Немца који га је привео, севну тренутни остатак његове старе мржње према овој врсти људи. Горњи капут на њему беше раздеран на два места и на брзу руку зашивен дебелим концем; на челу, изнад обрве и на корену носа видела су се мала огуљена места с осушеном крвљу. Он се није умио, али је косу очешљао. Дубоко увукавши обе шаке у рукаве, он застаде недалеко од врата. Дисао је равномерно.

— Сергије Михаиловићу! — рече узбуђеним гласом Сипјагин, прилазећи му на два корака и пруживши толико десну руку да га она може додирнути или га зауставити, ако би он учинио покрет уна-

пред: — Сергије Михаиловићу! ја сам дошао овамо не само ради тога да ти изразим наше чуђење, наше дубоко огорчење; — у њега ти не можеш сумњати! Ти си сам х т е о да упропастиш себе! И упропастио си се!! Него сам желео да те видим, да ти кажем ... е ... е ... да ти дам ... да те ставим у могућност да чујеш глас разума, части и пријатељства! Ти можеш још олакшати своју судбину; и, веруј, ја ћу, са своје стране, учинити све што буде зависило од мене! ето и уважени начелник овдашње губерније потврдиће ти то. — Ту Сипјагин подиже глас. — Искрено кајање за твоје заблуде, пуно признање, без сваког затајивања, које ће бити достављено куда треба ...

— Ваше превасходство, — рече наједанпут Маркелов, обраћајући се губернатору, а и сам звук његовог гласа је био миран, ма да мало промукао: — ја сам држао да сте ви желели да ме видите и да ме саслушате, шта ли ... Али ако сте ме ви призвали само по жељи г-на Сипјагина, то наредите, молим вас, да ме одведу: ми један другога разумети не можемо. Све што он говори — за мене су једна и иста шпанска села.

— Допустите ... шпанска села! — умеша се Каломејцев надувено и пискаво: — а нису шпанска села: позивати сељаке на буну? То нису шпанска села? А? Шпанска села то нису?

— Ко вам је то, ваше превасходство, чиновник тајне полиције, шта ли? Овако ревностан? — запита Маркелов, и слаб осмех задовољства дотаче се његових бледих усана.

Каломејцев се запенуши, залупа ногама . . . Али га губернатор заустави.

— Сами сте криви, Семјоне Петровићу. Зашто се мешате у оно што није ваш посао?

— Није мој посао . . . није мој посао . . . Чини ми се да је то општа ствар . . . свију нас, племића . . .

Маркелов баци на Каломејцева хладан, лагани, као последњи поглед и окрете се мало к Сипјагину.

— А ако ви, зете, хоћете да вам објасним своје мисли — онда ево вам: ја признајем да су сељаци имали право да ме ухапсе и издаду, ако им се није свидело оно што сам им говорио. То им је било од воље. Ја сам к њима дошао; не они к мени. — И власт, ако ме она протера у Сибир . . . ја нећу роптати — ма да се нећу сматрати ни кривим. Она врши свој посао, јер се — брани. Је ли вам то доста?

— Сипјагин подиже руке увис.

— Доста! Каква је то реч! Није у томе питање — нити је наше да пресуђујемо како има да поступи власт; већ ја желим да знам, осећате ли ви, осећаш ли ти, Сергије (Сипјагин се реши да удари по срцу), неразумност, безумље свога потхвата, је си ли ти спреман да докажеш своје кајање на делу, и могу ли ја јамчити, до извесне мере јамчити за тебе, Сергије?

Маркелов набра своје густе обрве.

— Ја рекох . . . и речено нећу да понављам.

— Али кајање? кајање где је?

Маркелов се изненада стресе.

— Ах, оканите се вашег „кајања"! Ви хоћете да ми се завучете у душу? Оставите бар то мени.

Сипјагин слеже раменима.

— Ето, ти увек тако; нећеш да чујеш глас разума! Ти имаш могућности да се курталишеш тихо, благородно . . .

— Тихо, благородно. . . — понови натмурено Маркелов. — Знамо ми те речи! Њих увек говоре ономе коме предлажу да учини подлост. Ето шта оне значе, те речи!

— Ми вас сажаљевамо, — настави да убеђује Маркелова Сипјагин, — а ви нас мрзите.

— Лепо сажаљевање! У Сибир с нама, на робију, — ето како нас ви сажаљевате! Ах, оставите . . . оставите ме, тако вам Бога!

И Маркелов обори главу.

У души му је било врло мрачно, ма како да је био тих његов спољашњи изглед. Више свега гризло га је и мучило то што га је издао — ко? Голопљоцки Јеремеј! Онај Јеремеј у кога је он тако слепо веровао! Што Менђељеј Дућик није пошао за њим, то га у суштини није чудило . . . Менђељеј је био пијан и због тога се уплашио. Али Јеремеј!! За Маркелова Јеремеј је био као неко оличење рускога народа . . . И он га је изневерио! Онда — све за шта се заузимао Маркелов, све то није било оно, није било тако? — И Кисљаков је лагао, и све те расправе, књиге, дела социјалиста, мислилаца, чије му је свако слово изгледало нешто несумњиво и неразрушиво, све је то — лаж? Је ли могућно? — И оно дивно упоређење са сазрелим чиром, који очекује удар лансете — такође је фраза? Не! не! — шаптао је он у себи, и уз његове бронзане образе удари слаби пламен боје као цигла;

— не; све је то истина; све... него сам ја крив, ја нисам умео, ја нисам рекао оно што треба, нисам се латио како треба! Требало је просто заповедити, а ако би неко почео да прави сметње или да се противи — куршум њему у чело! ту се нема шта предомишљати. Ко није с нама, тај нема права да живи... та зар не убијају шпијуне као псе, горе него псе!

И Маркелову изађоше пред очи појединости како су га ухватили... Испочетка ћутање, подмигивање, крици у задњим редовима... Ево, један се приближава постранце, као да се клања. Затим та изненадна гужва! И како га треснуше о земљу... „Браћо... браћо... шта вам је?" А они: „Дај кајиш! Везуј!..." Кости пуцају... и немоћна јарост... и смрдљива прашина у устима, у ноздрвама... „Дај га, дај... на кола". Неко се гуши од смеха... пфуј!

— Нисам се... нисам се латио како треба...

Ето шта га је, управо, гризло и мучило; а што је он сам пао под точак, то је била његова лична невоља: она се није тицала опште ствари, — она би се могла поднети... Али Јеремеј! Јеремеј!

Међутим, док је Маркелов стојао с главом опуштеном на груди, Сипјагин одведе губернатора у страну и поче му говорити полугласно, ширећи мало руке, куцкајући се мало са два прста по челу, као да је желео да покаже да ту као бајаги нешто није у реду код овога несрећника, и уопште трудећи се да побуди ако не саосећање, а оно милост према безумнику. А губернатор је слегао раменима, час подизао, час затварао очи, вајкао се због сопствене немоћи, — па ипак зато нешто обе-

ћа... „Tous les égards... certainement, tous les égards..."[1] — чуле су се пријатно шушљетаве речи, које су меко пролазиле кроз намирисане бркове . . . „Али ти знаш: закон!" — Наравно: закон! — прихвати Сипјагин с некаквом строгом понизношћу.

Док су они тихо разговарали у углу, Каломејцев просто није могао да се стрпи на месту: кретао се горе-доле, помало је пућкао, стењао и показивао све знаке нестрпљивости. Напослетку приђе Сипјагину и ужурбано рече:

— Vous oubliez l'autre![2]

— А, да! — рече Сипјагин гласно, — Merci de me l'avoir rappelé.[3] — Ја морам ставити следећи факат до знања вашем превасходству, — обрати се он губернатору . . . (Он је тако титулисао свога пријатеља Волдемара нарочито, ради тога да не компромитује престиж власти пред бунтовником). Ја имам јаких разлога да претпоставим да махнити потхват мога beau-frère-a има извесне огранке; и да се једна од тих грана, т. ј. једно од осумњичених лица налази недалеко од овога града. — Нареди да се уведе, — додаде он полугласно: — тамо, у твојој соби за пријем, налази се један... Ја сам га довео.

Губернатор погледа на Сипјагина, помисли с поштовањем: „их, што је !" — и издаде наредбу. — Тренутак касније, раб Божји Сила Пакљин изађе пред његове очи.

[1] Све обзире. . . свакако, све обзире. . . — Прим. прев.

[2] Ви заборављате оног другог! — Прим. прев.

[3] Хвала што сте ме потсетили. — Прим. прев.

Сила Пакљин поче тиме што се ниско поклони губернатору, али, угледавши Маркелова, не доврши поклон, већ тако и остаде, упола сагнут, премештајући капу у рукама. Маркелов баци на њега расејани поглед, али једва да га је познао; јер се поново задуби у мисли.

— Је ли то — грана? — запита губернатор, указујући на Пакљина великим белим прстом, украшеним тиркисом.

— О не! — с полу-осмехом одговори Сипјагин. — А уосталом! — додаде он, размисливши мало. — Ево, ваше превасходство, — рече он поново гласно, — пред вама је неки г-н Пакљин. Он је, колико ми је познато, петроградски становник и блиски пријатељ извесног лица које се налазило код мене у својству учитеља и напустило моју кућу, одмамивши са собом, — додајем, црвенећи, — једну младу девојку, моју рођаку.

— Ah! oui, oui[1], — промрмља губернатор и климну од горе доле главом: — ја сам нешто чуо... Грофица је причала...

Сипјагин повиси глас.

– То лице јесте неки г-н Нежданов, на кога ја јако сумњам да има превратничке појмове и теорије...

— Un rouge à tous crins,[2] — умеша се Каломејцев.

— ...Превратничке појмове и теорије, — понови још одређеније Сипјагин: — и већ, разуме се, није стран свој тој пропаганди; он се налази... скрива се,

[1] Ах, да, да. — Прим. прев.

[2] Један потпуно црвени. — Прим. прев.

како ми је причао г-н Пакљин, у фабрици трговца Фаљејева...

Код речи: „како ми је причао”, Маркелов по други пут баци поглед на Пакљина, и само се осмехну, лагано и равнодушно.

— Допустите, допустите, ваше превасходство, — завика Пакљин, — и ви, г-не Сипјагине, ја никада... никада. . .

— Ти кажеш: трговца Фаљејева? — обрати се губернатор Сипјагину, мрднувши само прстима у правцу Пакљина: „полако, море, бато, полако”. — Шта је то с њима, с нашим брадоњама? Јуче су такође једнога ухватили, ради исте ствари. Ти си, можда, чуо његово име: Голушкин, богаташ. Но, тај неће направити револуцију. Све на коленима пузи.

— Трговац Фаљејев нема с тим ништа, — отсече Сипјагин. — Ја његова начела не знам; ја говорим само о његовој фабрици, у којој се, по речима г-на Пакљина, находи у овоме тренутку г-н Нежданов.

— Ја то нисам говорио! — викну опет Пакљин. — То сте ви говорили!

— Допустите, г-не Пакљине, — опет с том истом неумољивом одређеношћу рече Сипјагин. — Ја поштујем то осећање пријатељства које вам улива вашу „денегацију”. (Гле ти . . . Гизоа! — помисли ту у себи губернатор). Али узимам смелост да вам ставим себе као пример. Држите ли ви да у мени родбинско осећање није толико исто силно колико ваше осећање пријатељства? Али постоји друго осећање, милостиви господине, које је још силније и које мора руководити сва наша дела и поступке: осећање дужности!

— Le sentiment du devoir, — објасни Каломејцев.

Маркелов погледа оба говорника.

— Г-не губернаторе, — рече он, — понављам своју молбу: наредите, молим вас, да ме одведу даље од ових брбљиваца.

Али ту губернатор мало изгуби стрпљење.

— Г-не Маркелове! — узвикну он: — ја бих вам саветовао, у вашем положају, више уздржљивости у језику и више поштовања према старијима . . . особито када они изражавају патриотска осећања, слична овима које сте малочас чули из уста вашега beau-frère-a. — Ја ћу се сматрати срећним, љубазни Борисе, — додаде губернатор, обраћајући се Сипјагину, — да ставим твоје племените поступке до знања министру. Али код кога се управо налази тај г-н Њежданов — у тој фабрици?

Сипјагин се намршти.

— Код неког г-на Соломина, тамошњег главног механичара, како ми је то причао исти овај г-н Пакљин.

Изгледало је да је Сипјагину чинило особито задовољство да кињи јаднога Силушку: он му се светио сада и за дату му цигару у кочијама, и за фамилијарну учтивост свога обхођења с њиме, и чак за извесно кокетовање.

— И тај је Соломин, — прихвати Каломејцев, — несумњиви радикал и републиканац, и вашем превасходству не би било згорег обратити своју пажњу такође и на њега.

— Ви познајете ту . . . господу . . . Соломина . . . и, како беше? и . . . Њежданова? — мало старешински, кроз нос, запита губернатор Маркелова.

Маркелов злурадо рашири ноздрве.

— А ви, ваше превасходство, познајете ли Конфучија и Тита-Ливија?

Губернатор се окрете на страну.

— Il n'y a pas moyen de causer avec cet homme,[1] рече он, слежући раменима. — Г-не бароне, молим вас овамо.

Ађутант му прискочи; а Пакљин, улучивши прилику, приближи се, храмајући и спотичући се, Сипјагину.

— Та шта то радите, — прошапта он, — зашто убијате вашу нећаку? Та она је с њим, с Њеждановим! . . .

— Ја никога не убијам, милостиви господине, — одговори Сипјагин гласно, — ја чиним оно што ми налаже савест и . . .

— И ваша жена, моја сестра, која вас држи под папучом, — узврати толико исто гласно Маркелов.

Сипјагин, што се каже, и не мрдну . . . Толико је то било испод њега!

— Чујте, — настави да шапће Пакљин; све његово тело тресло се од узбуђења и, можда, од плашљивости, а очи севаху од злобе и у грлу кркљаху сузе, сузе сажаљења према о н и м а и гнева на себе. — Чујте: — ја сам вам рекао да је она удата. То је неистина — ја сам вам слагао! — али овај брак треба да сé склопи, и ако ви то спречите, ако се тамо појави полиција, на вашој ће савести лежати мрља коју ви ничим нећете спрати, и ви . . .

[1] С овим се човеком не да говорити. — Прим. прев.

— Вест коју сте саопштили, — прекиде још гласније Сипјагин, — ако је она само истинита, у шта ја имам право сумњати, — та вест може само убрзати оне мере које бих ја сматрао да је потребно предузети; а о чистоти моје савести ја ћу вас већ молити, милостиви господине, да се не бринете.

— Политирана је она, брате, — узврати опет Маркелов: — петроградским лаком је она премазана; никаква се течност не хвата на њу! А ти, г-не Паклјине, шапући, шапући колико год хоћеш: нећеш се отшаптати, неће ти упалити!

Губернатор нађе за потребно да прекрати све те препирке.

— Ја држим, — поче он, — да сте се ви, господо, већ довољно изговорили, па стога, љубазни бароне, одведите г-на Маркелова. N'est-ce pas, Boris, теби није више потребно...

Сипјагин рашири руке.

— Ја сам рекао све што сам могао!...

— И дивно!... — Љубазни бароне!...

Ађутант се приближе Маркелову, звецну мамузама, учини водоравни покрет руком... „Изволите, вели!" Маркелов се окрете и пође напоље. Пакљин, истина, мислено, али с горким саучешћем и жалошћу стиште му руку.

— А у фабрику ћемо послати наше момке, — продужи губернатор. — Само ево шта, Борисе: мени се чини — овај господин (он указа подбратком на Пакљина) нешто ти је саопштио о твојој рођаци... Као да је она тамо, у тој фабрици... Онда како...

— У сваком случају, њу не треба ухапсити, — при-

мети дубокомислено Сипјагин: — можда ће се она предомислити и вратити се. Ако дозволиш, ја ћу јој написати цедуљицу.

— Учини љубав. А уопште, можеш бити уверен... Nous coffrerons le quidam... mais nous sommes galants avec les dames... et avec celle-là donc![1]

— Али ви не предузимате никакве мере против тога Соломина, — тужно узвикну Каломејцев, који је за све време чуљио уши и трудио се да прислушкује à parte губернатора са Сипјагином. — Уверавам вас: то је главни покретач! Ја за то имам њух... такав њух!

— Pas trop de zèle[2], најљубазнији Семјоне Петровићу, — примети, смејући се, губернатор. — Сетите се Таљерана! Ако нешто има, ни тај неће од нас умаћи. Ви боље размислите о вашем... ккк...к! — И губернатор начини знак дављења на своме врату... — Да, збиља, — обрати се он поново Сипјагину. — Et ce gaillard-là[3] он опет указа подбратком на Пакљина), qu'en ferons nous?[4] На изглед, није страшан.

— Отпусти га, — рече тихо Сипјагин и додаде мнеачки: — Lass' den Lumpen laufen.[5]

[1] Ми ћемо стрпати у кавез ову птицу... али смо галантни према дамама... а тек према овој! — Прим. прев.

[2] Без сувишне ревности. — Прим. прев.

[3] А овај обешењак, овде. — Прим. прев.

[4] Шта ћемо учинити с њим?

[5] Пусти лупежа нека побегне. — Прим. прев.

Он је од некуда помислио да наводи цитат из Гетеа, из „Геца од Берлихингена".

— Ви можете ићи, милостиви господине, — рече гласно губернатор. — Ми вас више не требамо. До видова!

Пакљин начини општи поклон и изађе на улицу, сав уништен и сломљен. Боже! Боже! овај га је презир дотукао.

„Шта је то?" — мислио је он с неисказаним очајањем: — „и кукавица и достављач? Али не... не; ја само поштен човек, господо, и нисам баш сасвим лишен сваке мушкости!"

Али каква то позната фигура штрчи на степеницама губернаторске зграде и гледа на њега снужденим погледом, пуним прекора? Да то је — стари слуга Маркеловљев. Он је, очигледно, дошао по свога господара у град и не одмиче се од његове тамнице... Само зашто гледа тако на Пакљина? Та није он Маркелова издао!

„И зашто сам се ја трпао онамо где ми — није место?" — премишљао је он опет своје очајне мисли. — „Зар нисам могао мирно седети на својој клупици? — А сада они говоре, и по свој прилици написаће: неки г-н Пакљин све је испричао, издао их... своје пријатеље — издао непријатељима!" — Паде му на ум овде поглед који је на њега бацио Маркелов, падоше му на ум оне последње речи: „нећеш се отшаптати, неће ти упалити!" — а овде ове старачке, снуждене, убијене очи! — И као што је речено у Писму, — он „плакаше горко" — и пође кући у оазу, ка Фомушки и Фимушки, ка Снандулији...

XXXVI

Када Маријана, тог истог јутра, изађе из своје собе, она угледа Њежданова обученог, где седи на дивану. Једном руком је придржавао главу, а друга му је немоћно и непомично лежала на коленима. Она му приђе.

— Здраво, Алексије... Ти се ниси свлачио? ниси спавао? Како си блед!

Отежали капци његових очију подигоше се лагано.

— Нисам се свлачио, нисам спавао.

— Ти си болестан? или је то још траг јучерашњега?

Њежданов заврте главом.

— Ја нисам спавао од онога тренутка како је Соломин ушао у твоју собу.

— Када?

— Јуче увече.

— Алексије, ти си љубоморан? Ето ти новости! И нашао си време када да будеш љубоморан! Он је остао код мене свега четврт часа... И ми смо говорили о његовом брату од стрица, свештенику, — и о томе како да удесимо наш брак.

— Ја знам да је он остао само четврт часа: ја сам видео када је он изашао. И нисам љубоморан, о не! Али, ипак, ја нисам могао заспати од тога тренутка.

— А зашто?

Њежданов поћута.

— Ја сам једнако мислио... мислио... мислио!

— О чему?

— О теби... о њему... и о самоме себи.

— Па шта си смислио?

— Да ти кажем, Маријана?

— Кажи.

— Смислио сам да ја сметам — теби... њему... и самоме себи.

— Мени? њему? Ја замишљам шта ти хоћеш тиме да кажеш, ма даувераваш да ниси љубоморан. Али — самоме себи?

— Маријана, у мени седе два човека, и један не даје другоме да живи. Стога ја већ и држим да је боље да обојица престану живети.

— Но, доста, Алексије, молим те. Каква је то жеља мучити себе и — мене? Потребно нам је смислити какве мере треба предузети... Та нас неће оставити на миру.

Њежданов је нежно узе за руку.

— Седи поред мене, Маријана, и поразговоримо се мало, као пријатељи. Док још има времена. Дај ми руку. Мени се чини да нам није згорег да се објаснимо, ма да, кажу, свака објашњавања доводе обично само до велике збрке. Али ти си паметна и добра; ти ћеш све разумети, и што ја не доречем — ти ћеш домислити. Седи.

Глас Њеждановљев беше врло тих, и некаква особита, пријатељска нежност и молба изражавала се у његовим очима, упорно управљеним на Маријану.

Она одмах радо седе поред њега и узе његову руку.

— Дакле, хвала, мила моја, — и чуј. Ја те нећу дуго задржати. Ја сам већ ноћас у глави све спремио што морам да ти кажем. Дакле, слушај. — Не-

мој мислити да ме је јучерашњи догађај сувише збунио: ја сам, вероватно, био врло смешан и помало чак и одвратан; али ти, наравно, ниси помислила о мени ништа рђаво или ниско... ти ме знаш. Рекох да ме тај догађај није збунио; то је — неистина, то је којешта... он ме је збунио; али не због тога што су ме довели кући пијаног, већ зато што ми је он коначно доказао моју неспособност! — И не само у томе што не могу да пијем као што пије руски свет, већ уопште, уопште... Маријана, ја сам дужан да ти кажем да ја не верујем више у ону ствар која нас је сјединила, због које смо ми заједно отишли из онога дома и према којој сам ја, истину да кажем, већ хладнео када ме је тај огањ загрејао и запалио: — не верујем! не верујем!

Он стави своју слободну руку на своје очи и заћута на тренутак... Маријана такође ни речи не прозбори и обори очи... Она осети да јој он није рекао ништа ново.

— Ја сам мислио раније, — настави Њежданов, скинувши руку с очију, али већ не гледајући више у Маријану, — да ја у саму ствар верујем, и само сумњам у самога себе, у своју снагу, у своју вештину; моје способности, мислио сам, не одговарају мојим убеђењима... Али, јасно је да се ове две ствари не могу оделити — па нашто обмањивати себе? Не — ја у саму ствар не верујем. А ти верујеш, Маријана?

Маријана се исправи и подиже главу.

— Да, Алексије, верујем. Верујем свом силом душе — и посветићу тој ствари сав свој живот! До последњег издисаја!

Њежданов јој се окрете и сву је одмери тронутим и завидљивим погледом.

— Тако, тако; ја сам очекивао такав одговор. Ето, видиш да ми немамо шта да радимо заједно: ти си сама једним ударцем пресекла нашу везу.

Маријана ћуташе.

— Ето, и Соломин, — поче опет Њежданов: — ма да и он не верује...

— Како?

— Не! Он не верује... али то њему и није потребно; он се креће мирно напред. Човек који иде друмом у град не пита се: постоји ли збиља тај град? Он иде само и иде. Тако и Соломин. И више ништа није потребно. А ја... напред не могу; натраг нећу; остати на месту — мучно је. Коме смем ја понудити да ми буде друг? Знаш ли изреку: кад један ухвати за један крај, други за други — иде ствар како треба? А чим један не може да носи — како је другоме?

— Алексије, — рече неодлучно Маријана: — ти, изгледа ми, преувеличаваш. Та ми волимо једно друго.

Њежданов дубоко уздахну.

— Маријана... Ја се клањам пред тобом... и ти жалиш мене — и свако од нас уверено је у поштење другога: то је права истина! А љубави између нас нема.

— Али стани, Алексије, шта ти говориш! Ето данас, одмах, за нама ће се јавити потера... Та ми треба заједно да одемо, а не да се растајемо...

— Да; и да идемо попу Зосими, да нас он венча по Соломиновом предлогу. Ја добро знам да у твојим очима тај брак није ништа друго до пасош, до сретство да се избегну полицијске сметње... али, ипак, он на неки начин обвезује... на заједничко живљење, једно поред другог... или, ако не о б в е з у ј е, онда, бар, претпоставља жељу да се живи заједно.

— Шта је то, Алексије? Ти ћеш остати овде?

Њежданову се умало не оте с језика: „да", — али се он предомисли и рече:

— Н... н... не.

— У том случају, ти нећеш одавде отићи онамо куда ја?

Њежданов јој крепко стеже руку, која је још увек лежала на његовој руци.

— Оставити тебе без покровитеља, без заштитника, било би преступно, — и ја то нећу учинити, ма колико да сам рђав. Ти ћеш имати заштитника... Не сумњај у то!

Маријана се наже к Њежданову и, брижно приближивши своје лице к његовом лицу, трудила се да му загледа у очи, у душу — у саму душу.

— Шта је с тобом, Алексије? Шта имаш на срцу? Реци!... Ти ме бринеш. Твоје речи су тако загонетне, тако чудне... И лице твоје! Ја никада нисам виђала код тебе такво лице!

Њежданов је полако отклони и полако јој пољуби руку. Овога пута она се не успротиви — и не засмеја се — и непрестано је и даље брижно и узнемирено гледала у њега.

— Не брини се, молим те! Ту нема ничег чудног. Сва моја невоља ево у чему је. Маркелова су, кажу,

избили сељаци; он је искусио њихове песнице, они су му пригњечили слабине. . . Мене сељаци нису тукли, они су чак пили са мном, пили у моје здравље. . . али душу су моју они пригњечили, горе него слабине Маркеловљеве. Ја сам рођен извијен... хтедох да се исправим, па сам још горе извио себе. Ето то је оно што ти примећујеш на моме лицу.

— Алексије, — лагано рече Маријана, — грешно би било с твоје стране не бити отворен са мном.

Он стеже своје руке.

— Маријана, све моје биће пред тобом је, као на длану; и ма шта да учиним, говорим ти унапред: у суштини, ничему, ничему се ти нећеш зачудити!

Маријана хтеде затражити објашњење ових речи, али ипак не запита. . . Уз то, у томе тренутку у собу уђе Соломин.

Покрети му беху бржи и оштрији него обично. Очи му се учкиљиле, широке усне се стиснуле, цело лице као да се наоштрило и добило сух, тврд и мало груб израз.

— Пријатељи моји, — поче он, — ја сам дошао да вам кажем да се нема шта оклевати. Спремајте се. . . време је да идете. За један час треба да будете готови. Треба да идете да се венчате. Од Пакљина нема никакве вести; коње су му прво задржали у Аржанову, а после су их послали натраг. . . Он је остао тамо. Вероватно, њега су одвели у град. Он, наравно, неће потказати, али, Бог би га знао, изброљаће се, може бити. Па и по коњима су могли познати. Мој брат од стрица је предупређен. Павле ће поћи с вама. Он ће бити и сведок.

— А ви... а ти? — запита Њежданов. — Зар ти нећеш поћи? Ја видим, ти си обучен путнички, — додаде он, показујући на високе ритске чизме у којима је дошао Соломин.

— То ја... онако... напољу је блато.

— Али ти нећеш одговарати због нас?

— Не држим... у сваком случају, то је већ моја ствар. И тако, кроз један сат. — Маријана, Татјана жели да вас види. Она је нешто тамо спремила.

— А! Да! Ја сам и сама хтела да јој идем...

Маријана се упути к вратима...

На лицу Њеждановљеву појави се нешто необично, нешто налик на страх, на тугу...

— Маријана, ти одлазиш? — рече он изненада изнемоглим гласом.

Она застаде.

— Ја ћу се вратити кроз пола часа. Мени не треба дуго да се спакујем.

— Да; али приђи к мени...

— Изволи; — зашто?

— Хоћу још једанпут да те погледам. — Он погледа у њу дугим погледом. — Збогом, збогом, Маријана! — Она се зачуди. — Дакле... Шта сам то ја? То сам ја тек онако... рекао којешта. Та ти ћеш се кроз пола часа вратити? Да?

— Наравно...

— Е па, да... да... Извини. Код мене је у глави збрка од неспавања. Ја ћу се такође одмах... спаковати.

Маријана изађе из собе. Соломин хтеде да пође за њом.

Њежданов га заустави.

— Соломине!

— Шта?

— Дај ми руку. Па треба да ти се захвалим на твоме гостопримству.

Соломин се осмехну.

— Ето шта си намислио! — Ипак, пружи му руку.

— И ево још шта, — настави Њежданов, — ако се са мном нешто догоди, могу ли се поуздати у тебе да нећеш оставити Маријану?

— Твоју будућу жену?

— Па да, — Маријану!

— Прво, ја сам уверен да се с тобом ништа неће догодити; а, друго, ти можеш бити миран! Маријана је мени тако исто драга као и теби.

— О! Ја то знам... знам... знам! Е, па дивно. И хвала. — Онда кроз један час?

— Кроз један час.

— Ја ћу бити готов. Збогом!

Соломин изађе и стиже Маријану на степеницама. Он је намеравао да јој каже нешто о Њежданову, — али прећута. И Маријана, са своје стране, разумеде да је Соломин намеравао да јој нешто каже — и баш о Њежданову — и да је он прећутао. И она прећута такође.

XXXVII

Чим Соломин изађе, Њежданов намах скочи са дивана, прође једно двапут из једнога угла у други, затим постоја један минут у некаквом окамењеном размишљању насред собе; изненада се стресе, ужур-

бано збаци са себе свој „маскарадни" костим, одгурну га ногом у угао, извади и обуче своје раније одело. Затим приђе троногом столу, извади из фиоке две запечаћене цедуљице и још некакав омањи предмет, стрпа га у џеп, а цедуљице метну на сто. Затим чучну пред пећ, отвори врата... У пећи беше читава гомила пепела. То је било све што је остало од Њеждановљевих хартија, од заветне свешчице... Он је спалио све то у току ноћи... Али ту, у пећи, са стране, прислоњен уз један од зидова, налазио се портрет Маријанин, који му је поклонио Маркелов. Очигледно, он није имао доста снаге да спали и овај портрет! Њеждaнов га брижљиво извади и метну га на сто поред запечаћених цедуљица.

Затим одлучним покретом руке зграби своју капу и упути се према вратима... но застаде, врати се натраг и уђе у Маријанину собу. Тамо остаде око минута, обазре се унаоколо и, приближивши се њеној уској постељи, нагну се — и једним јединим немим јецајем прислони усне не к узглављу, него к ногама постеље... Затим се одједанпут исправи — и, натукавши капу на чело, јурну напоље.

Пошто се ни с ким не срете ни у ходнику ни на степеницама, ни даље, Њежданов промаче у врт. Дан је био сив, небо је висило ниско, влажни ветрић њихао је врхове трава и покретао лишће дрвећа; фабрика је лупала и шумила мање него у то доба у друге дане; са њеног дворишта долазио је запах угља, катрана и лоја. Оштро и неповерљиво обазре се Њежданов и пође право к оној старој јабуци која је привукла његову пажњу на сам дан његовог доласка, када је први пут погледао кроз прозор свога

стана. Стабло ове јабуке беше обрасло у суву маховину; рапаве, оголеле гране, с овде онде обешеним црвенкасто зеленим лишћем, искривљено се подизаху у вис, сличне старачким, у лактовима превијеним рукама које моле. Њежданов стаде чврстом ногом на тамну земљу која је окружавала корен јабуке, и извади из џепа онај омањи предмет који се налазио у фиоци од стола. Затим пажљиво погледа у прозоре крила... „ако ме неко угледа у овоме тренутку", помисли он, „тада ћу, можда, одгодити"... Али се нигде не показа ни једно људско лице... баш као да је све изумрло, као да се све окренуло од њега, удаљило за увек и оставило га на вољу судбини. Једино је фабрика потмуло брујала и смрдела, а од горе почеше да падају ситне, игличасте капљице хладне кише.

Тада Њежданов, погледавши кроз криве гране од дрвета под којим је стајао, на ниско, сиво, неосетљиво, слепо и мокро небо, зевну, стресе се, помисли: „Та ништа друго није остало, ваљда не натраг у Петроград, у тамницу", збаци капу доле и, унапред осетивши у целоме телу некакво слатко, силно, заморно протезање, прислони на груди револвер и повуче за ороз...

Нешто га одједанпут гурну, чак не сувише јако... Но он је већ лежао на леђима и трудио се да схвати шта је с њим и како је то малочас угледао Татјану?... Он је чак хтео да је позове, да рече: „Ах, не треба!" — али ето, он већ сав занеме и над његовим лицем, у очима, на челу, у мозгу усковитла се мутнозелени вихор — и нешто страшно тешко и пљоснато притиште га за увек к земљи.

Татјана се није забадава причинила Нежданову: у тренутку када је он окинуо ороз од револвера, она беше пришла једноме од прозора крила и угледала њега под јабуком. Не беше она успела да помисли: „Шта он то по таквом времену штрчи под јабуком, гологлав?" — када он паде наузнак, као сноп. Пуцањ она не чу, — звук његов беше врло слаб, — али одмах осети нешто рђаво и наврат-нанос појури доле у врт. . . Она дотрча до Нежданова. . . „Алексије Димитрићу, шта је с вама?" Али њиме већ беше овладала тама. Татјана се наже к њему, угледа крв...

— Павле! — завика она измењеним гласом. — Павле!

Неколико тренутака касније, Маријана, Соломин, Павле и још два фабрична радника већ су били у врту. Нежданова одмах подигоше, понесоше у крило и положише на онај исти диван на коме он беше провео своју последњу ноћ.

Лежао је на леђима с полу-затвореним, непокретним очима, помодрела лица, и крчао отегнуто и тешко, покаткад грцајући, као да се гуши. Живот га још не беше напустио. Маријана и Соломин стајаху с обе стране дивана, обоје скоро тако исто бледи као и сам Нежданов. Поражени, потресени, убијени беху обоје, — особито Маријана, — али не зачуђени. „Како ми то нисмо предвидели?" мислили су они; а у исто то време им се чинило да су они... јест, да су они то предвидели. Када је он рекао Маријани: „Ма шта да учиним, говорим ти унапред: ничему се нећеш зачудити", — и још, када је он говорио о она два човека који у њему не могу да се саживе, — зар се у њој није покренуло нешто налик на не-

јасно предосећање? Зашто се она није зауставила одмах и није се замислила и над тим речима и над тим предосећањем? Зашта она сада не сме да погледа у Соломина, као да је он њен саучесник... као да и он осећа грижу савести? Зашто је њој не само бескрајно, до очајања жао Њежданова, но некако страшно, и мучно — и стидно? Можда је од ње зависило да га спасе? Зашто они обоје не смеју да изговоре ни речи? Скоро не смеју да дишу — и чекају... шта? Боже мој!

Соломин посла по доктора, нако, наравно, наде није било никакве. На малу, већ поцрнелу, бескрвну рану Њеждановљеву, Татјана беше положила велики сунђер с хладном водом и наквасила његову косу такође хладном водом помешаном са сирћетом. Одједном, Њежданов престаде да крчи и покрену се.

— Долази к себи, — прошапута Соломин.

Маријана клекну на колена поред дивана... Њежданов погледа у њу... до тога времена његове очи беху непокретне, као код свих који умиру.

— А ја сам још... жив, — рече он једва чујно. — И ту нисам умео... задржавам вас.

— Аљоша, — простења Маријана.

— Ево... одмах... Сећаш ли се, Маријана, у мојој... песми... „Цвећем мене окружи"... А где је цвеће?... Али зато си ти ту... Тамо, у моме писму...

Он одједном сав задрхта.

— Ох, ево је... Дајте обоје... једно другом... руке — преда мном... брзо... Дајте.

Соломин ухвати руку Маријанину. Глава њена лежаше на дивану, лицем на доле, поред саме ране. А

сам Соломин стајаше право и строго, сумрачан као ноћ.

— Тако... добро... тако...

Њежданов опет поче да грца, али некако већ врло необично... Груди му се испунише, бокови упадоше...

Он се очигледно трудио да положи своју руку на њихове сједињене руке, али руке већ беху мртве.

— Издише, — шапну Татјана, која је стајала у вратима и стаде се крстити.

Грцање постаде ређе и краће... Он још тражаше погледом Маријану... но некаква грозна белина већ се превлачила изнутра преко његових очију...

„Добро"... беше његова последња реч.

Њега нестаде... а сједињене руке Соломина и Маријане још увек лежаху на његовим грудима.

Ево шта је он писао у двема кратким цедуљицама које је оставио. Једна је била упућена Сиљину, и садржавала је свега неколико редака:

„Збогом, брате, пријатељу, збогом! Када добијеш овај комадић — мене већ неће бити. Не питај како, зашто, — и не жали; знај да је мени сада боље. Узми нашег бесмртног Пушкина и прочитај „Евгенија Оњегина", опис смрти Ленскога. Сећаш ли се: „Прозори су кредом обележени; домаћице нема" итд. То ти је све. Немам шта да ти кажем... Због тога што сувише много треба рећи, а времена нема. Али ја нисам хтео да одем, не обавестивши тебе; јер ти би иначе мислио о мени као о живоме, и ја бих сагрешио пред нашим пријатељством. Збогом; живи.

Твој пријатељ А. Н.".

Друго је писмо било нешто дуже. Оно је било упућено на име Соломина и Маријане. Ево шта је стајало у њему:

„Децо моја!

(Одмах после ових речи био је прекид: нешто је било превучено или, пре, замрљано, као да су ту кануле сузе).

„Вама је, можда, чудновато што вас ја тако ословљавам, и ја сам готово дете — а ти си, Соломине, наравно, старији од мене. Али ја умирем — и, стојећи на крају живота, гледам на себе као на старца. Ја сам много крив пред вама обојима, особито пред тобом, Маријана, — за то што вам причињавам овакву тугу (ја знам, Маријана, ти ћеш туговати) и што сам вам задао толико неприлике. Али шта да се ради? Ја другога излаза нисам нашао. Нисам умео да се п о с е љ а ч и м; остало је само избрисати себе сасвим. — Маријана, ја бих био бреме и за себе и за тебе. Ти си великодушна — ти би се обрадовала томе бремену, као новој жртви... али ја нисам имао права натоварити на тебе ту жртву: ти имаш бољу и већу ствар. — Децо моја, допустите ми да вас сјединим као неком загробном руком. Вама ће бити добро удвоје. Маријана, ти ћеш на крају заволети Соломина — а он... он је тебе заволео чим те је угледао код Сипјагиних. То није остала тајна за мене, иако смо ми неколико дана касније бежали с тобом. Ах, то јутро! Како је оно било славно, свеже и младо! Оно ми се сада чини знамењем, символом вашег двоструког живота, — твога и његовог;

— и ја сам се само случајно налазио тада на његовом месту. Али време је да завршим; ја не желим да те ражалостим. . . ја желим само да се оправдам. Сутра ће бити неколико врло тешких тренутака. . . Али шта да се ради? Та другога излаза нема! — Збогом, Маријана, моја добра, честита девојко! Збогом, Соломине! Поверавам ти њу. Живите срећно — живите корисно по друге; а ти, Маријана, сећај ме се само када будеш срећна. Сећај ме се као човека такође честитог и доброг, али коме је некако било пристојније умрети него живети. Да ли сам те волео љубављу — не знам, мили пријатељу, али знам да силнијег осећања никада нисам осетио, и да би ми било још страшније умрети када не бих носио такво осећање са собом у гроб.

„Маријана! Ако сретнеш кадгод девојку по имену Машурину, — Соломин је познаје, уосталом и ти си је, канда, видела, — реци јој да сам је се са захвалношћу сетио укратко пред смрт. . . Она ће већ разумети.

„Ипак, треба се откинути. Ја сам сада погледао кроз прозор: — посред облака који су брзо јурили стајала је једна дивна звезда. Ма како брзо да су јурили, нису могли да је заклоне. Та ме је звезда потсетила на тебе, Маријана. У овом тренутку ти спаваш у суседној соби, — и ништа не слутиш. . . Ја сам пришао твојим вратима, прислонио сам ухо и — чини ми се да сам ухватио твоје чисто, спокојно дисање. . . Збогом, збогом! Збогом, децо моја, пријатељи моји!

Ваш А.”.

„Гле, гле, гле! Како то да ја у претсмртном писму ништа нисам казао о нашој великој ствари? — По свој прилици стога што пред смрћу већ не треба лагати... Маријана, опрости ми овај додатак... Лаж је била у мени — а не у томе у шта ти верујеш!

„Да! ево још шта. Ти ћеш, можда, помислити, Маријана: он се уплашио тамнице, куда би га безусловно стрпали, и нашао је ово сретство да је избегне. — Не, тамница још није важна; али седети у тамници за ствар у коју човек не верује, то већ није низашто. И ја свршавам са собом, — не из страха од тамнице.

„Збогом, Маријана! Збогом, чиста, нетакнута моја!"

Маријана и Соломин по реду прочиташе ово писмо. Затим она метну и свој портрет и обе цедуљице код себе у џеп — и остаде непомична.

Тада јој Соломин рече:

— Све је готово, Маријана; хајдемо. Треба испунити његову вољу.

Маријана се приближи к Њежданову, дотаче се устима његовог већ охладнелог чела — и, окренувши се Соломину, рече:

— Хајдемо.

Он је узе за руку — и обоје изађоше из собе.

Када је, неколико часова касније, полиција нагрнула у фабрику, она је, разуме се, нашла Њежданова — али већ мртвог. Татјана га је чисто опремила, положила му бео јастук, скрстила му руке и ставила чак и букет цвећа поред њега на столић. Павле, који је добио све потребне инструкције, при-

ми полицијске чиновнике с огромном услужношћу и исмејавањем, — тако да ови нису знали да ли да му се захвале или да га такође ухапсе. Он исприча подробно како се десило самоубиство, нахрани их швајцарским сиром и напоји мадером; али о садашњем месту пребивања Василија Федотића и придошле госпођице показа савршено незнање и само се ограничи на уверавање да Василије, вели, Федотић, никада дуго не бива отсутан — због послова; — ако не данас — а то ће се сутра вратити, — и тада ће сместа, не пропуштајући ни тренутка, јавити о томе у град. Он је у томе човек — акуратан!

Тако господа чиновници отидоше без ичега, поставивши стражаре поред тела и обећавши да ће послати судског иследника.

XXXVIII

На два дана после свих ових догађаја, у двориште „складнога” попа Зосиме уђоше кола у којима су седели човек и жена, нама већ познати, — и већ другога дана после свога доласка они склопише брак. Ускоро после тога они ишчезоше, — а добри Зосима ни најмање није жалио то што је учинио. У фабрици коју је оставио Соломин нашло се писмо упућено на име власника, а које је овом предао Павле; у њему се давао потпун и тачан рачун о стању послова (оно је било сјајно), — и тражило се тромесечно отсуство. То је писмо било написано на два дана пред смрт Неждановљеву, из чега се могло закључити да је Соломин већ тада сматрао потребним

да оде с њиме и с Маријаном и да се сакрије на неко време. Ислеђење, поведено поводом самоубиства, ништа није открило. Леш сахранише; Сипјагин прекиде свако даље трагање за својом нећаком.

А девет месеци касније судише Маркелову. Он се и на суду држао онако као пред губернатором: мирно, не без достојанства и мало снуждено. Његова обична оштрина се смекшала — али не од малодушности: ту је имало удела друго, много племенитије осећање. Он се ни у чему није правдао, ни за шта се није кајао, никога није окривљавао и никога није именовао: његово измршавело лице с угашеним очима сачувало је једино израз — покорности судбини и чврстине; његови кратки, но искрени и правични одговори побуђивали су код самих његових судија осећање слично саучешћу. Па чак и сељаци који су га ухватили и који су сведочили против њега — чак и они су делили то осећање и говорили о њему као о господину „простом" и добром. Али је кривица његова била и сувише јасна; избећи казну није могао, — и изгледало је да је он и сам примио ову казну као нужну. Од осталих његових, уосталом, малобројних саучесника, Машурина се сакрила; Остродумов је био убијен од стране једног малограђанина, кога је он наговарао на устанак и који га је „незгодно" гурнуо; Голушкина, због његовог „чистосрдачног кајања" (он умало што није сишао с ума од ужаса и туге) подвргоше лакој казни; Кисљакова задржаше око месец дана у затвору, а после га пустише и чак му нису чинили препреке да поново „скаче" по губернијама; Њеждановa је избавила смрт; Соломина су, због недостатка дока-

за, оставили под извесном сумњом — и на миру. (Он се, уосталом, није уклањао од суда и јавио се о року). О Маријани није било ни речи... Пакљин се сасвим извукао; али на њега и нису обратили особиту пажњу.

*

Прође година и по, настаде зима 1870 године. У Петрограду, у оном истом Петрограду где се тајни саветник и камерхер Сипјагин спремао да игра значајну улогу, где је његова жена била покровитељка свију уметности, давала музичке вечери и подизала јевтине кујне, а г. Каломејцев се сматрао једним од најпоузданијих чиновника свога министарства — по једној улици Васиљевског острва ишао је, храмајући и преваљујући се, мали човек у скромном капуту с мачјом огрлицом. То беше Пакљин. Он се знатно изменио у последње време; при крају залисака, који су се показивали испод крзнене капе, видело се мало сребрних нити. Њему у сусрет кретала се по тротоару доста пуна дама, високога раста, чврсто умотана у тамни сукнени плашт. Пакљин баци на њу расејани поглед, прође мимо... затим наједанпут застаде, замисли се, рашири руке — и, живахно се окренувши и достигнувши је, загледа јој се испод шешира у лице.

— Машурина? — рече он полугласно.

Дама га величанствено одмери погледом — и, не рекавши ни речи, пође даље.

— Мила Машурина, ја сам вас познао, — продужи Пакљин, храмајући поред ње: — само се ви, молим вас, не бојте. Та ја вас нећу издати — ја сам

и сувише радостан што сам вас срео! Ја сам, Пакљин, Сила Пакљин, знате, пријатељ Њежданова... Свратите к мени: — ја живим на два корака одавде... Молим вас!

— Ио соно контеса Рока ди Санто-Фиуме! — одговори дама ниским гласом, али са ванредно чистим руским акцентом.

— Али, шта контеса... каква ту контеса... Свратите мало, да разговарамо...

— Али где ви живите? — запита одједном руски италијанска грофица. — Немам времена.

— Ја живим овде, у овој улици, ево моје куће, она сива, на три спрата. Како сте ви добри, што нећете да се кријете од мене! Дајте ми руку, хајдемо. Давно ли сте већ ви овде? И зашто сте ви грофица? Јесте ли се удали за неког италијанског конта?

Машурина се није удавала ни за каквог конта: њу су снабдели пасошем, изданим на име неке грофице Рока ди Санто-Фиуме, умрле недавно пре тога — и она се с њиме потпуно мирно кренула у Русију, ма да ни речи није разумевала италијански и ма да је имала лице чисто руско.

Пакљин је одведе у свој скромни стан. Грбава сестра, с којом је живео, изађе у сусрет гошћи иза преграде, која је делила мајушну кујну од таквог истог претсобља.

— Ево, Снапочка, — рече он, — препоручујем ти моју велику пријатељицу; дај нам што пре чаја.

Машурина, која не би пошла к Пакљину да он није споменуо име Њеждановљево, скиде шешир с главе и, поправивши својом мушком руком своју као и раније кратко ошишану косу, поклони се и седе

ћутке. Она се иначе нимало није изменила; шта више, и хаљина је на њој била она иста као и пре две године; али у њеним очима зауставила се некаква непомична туга, која је придавала нешто дирљиво обично суровом изразу њенога лица.

Снандулија отрча по самовар, а Пакљин се смести спрам Машурине, овлаш је лупну по колену и обори главу, а када хтеде да проговори, мораде се накашљати; глас га издаде, и сузе заблисташе у његовим очима. Машурина сеђаше непокретно и усправно, не наслањајући се на наслон столице и натмурено гледаше у страну.

— Да, да, — поче Пакљин, — прошла су времена! Гледам вас и сећам се... многога и многих. Мртвих и живих. Ето, и моји су папагаји умрли... али ви их, канда, нисте познавали; — и обоје, како сам претсказивао, у један дан. Њежданов... бедни Њежданов!... Та ви, вероватно, знате...

— Да, знам, — рече Машурина, једнако гледајући у страну.

— И о Остродумову такође знате?

Машурина само климну главом. Она је желела да он продужи да говори о Њежданову — али се не реши да га замоли за то. Он је разумеде и овако.

— Ја сам слушао да је он у своме претсмртном писму споменуо вас. Је ли то истина?

Машурина не одговори одмах.

— Истина је, — рече она напослетку.

— Диван је био то човек! Само није доспео у свој колосек! Он је био такав исти револуционар као и ја! Знате ли ко је он управо био? Романтичар реализма! Разумете ли ви мене?

Машурина баци брз поглед на Пакљина. Она га није разумела, — па и није хтела да да себи труда да га разуме. Њој се учини неумесно и чудно да се он усуђује упоређивати себе с Њеждановим; — али она помисли: „Нека се хвалише сада”. (Ма да се он никако није хвалисао, него је пре, по његовим појмовима, унижавао себе).

— Мене је овде потражио неки Сиљин, — настави Пакљин: — Њежданов је писао и њему пред смрт. Дакле ето, тај исти Сиљин питао је: не би ли се могле наћи некакве хартије покојникове? Али Аљошине ствари беху запечаћене... а и није било хартија тамо; он је све спалио — и стихове је своје спалио. Ви, можда, нисте знали да је он писао стихове? Мени их је жао; ја сам уверен — да су понеки морали бити врло добри. Све је то ишчезло с њим, све је то доспело у општи вртлог — и умрло за увек. Само што је код пријатеља остала успомена, — док и они сами не ишчезну кад на њих дође ред!

Пакљин поћута.

— Зато су Сипјагини, — прихвати он поново, — сећате ли се, они снисходљиви, надувени, одвратни богаташи — они су сада на врхунцу моћи и славе! — Машурина се никако није „сећала” Сипјагиних; но Пакљин их је толико мрзео обоје, особито њега, да није могао ускратити себи задовољство да их не „продрмуса”. — Кажу да је у њиховој кући тако висок тон! Једнако о врлини говоре!! Само сам ја приметио: ако негде сувише много говоре о врлини — то је исто као кад је соба болесникова исувише окађена мирисима: сигурно је пред тиме извршена не-

каква потајна пакост! Сумњиво је то! Јаднога Алексија су они убили, ти Сипјагини!

— Шта је са Соломиним? — запита Машурина. — Она одједном престаде да жели да ма шта чује од о в о г а о њ е м у!

— Соломин! — узвикну Пакљин. — То је јунак. Извукао се одлично. Ранију фабрику је напустио и најбоље људе је са собом одвео. Тамо је био један... опасна, кажу, глава! Звао се Павле... па и тог је одвео. Сада, кажу, има своју малу фабрику — негде тамо, у Перми, на некаквој радничкој задружној основи. Тај неће напустити своју ствар. Он ће продубити! Кљун је његов танак — али и снажан зато. Он је — јунак! А што је главно: он не лечи одједанпут друштвене ране. Јер ето, ми Руси, какав смо ми народ? Ми непрестано чекамо: као доћи ће нешто, или неко, и одједанпут ће нас излечити, све наше ране ће извидати, ишчупаће све наше болести, као болестан зуб. Ко ће бити тај чаробник? — Дарвинизам? Село? Архип Перепенћев? Спољни рат? — Шта било, само, брате, вади зуб!! То је све — лењост, млитавост, нејасност у мислима! — А Соломин није такав; не, он не чупа зубе — он је јунак.

Машурина учини знак руком, као да хоће да каже: „овога, дакле, треба прецртати".

— Е, а она девојка, — запита она: — заборавила сам њено име — која је тада отишла с њим, с Њеждановим?

— Маријана? Па она је сада жена тог истог Соломина. Већ има више од годину дана како је удата за њега. Испочетка се само водила као ње-

гова жена, а сада му је, кажу, постала права жена. Да-а.

Машурина опет учини исти знак руком.

Бивало је да је она била љубоморна на Маријану због Њежданова; а сада се љутила на њу, како је могла она изневерити његову успомену?!

— Ваљда већ имају и дете, — додаде она с презирањем.

— Можда, не знам. Али куда ћете ви, куда? — додаде Пакљин, угледавши да се она маша за шешир. — Причекајте: Снапочка ће нам одмах донети чаја.

Њему није било стало толико да задржи управо Машурину, колико да не пропусти прилику да искаже све што му се накупило и нахватало у души. Од онога времена како се вратио у Петроград, Пакљин је видео врло мало људи, нарочито младих. Догађај с Њеждановим га је заплашио, он је постао врло опрезан и туђио се друштва, а млади људи, са своје стране, гледали су на њега подозриво. Један га је чак право у очи изгрдио као достављача. Са старцима се, опет, он сам није радо зближавао; па му се ето тако и дешавало да понекад ћути недељама. Пред сестром се није исказивао: не зато што је уображавао да је она неспособна да га схвати — о, не! Он је високо ценио њен ум... Него је с њоме требало говорити озбиљно и потпуно истинито; а чим би он само почео да „адутира" или „пада у ватру", она би одмах стала да га гледа некаквим нарочитим, пажљивим и сажаљивим погледом; — и њега би било стид. Али реците, зар је могућно проћи без лаког „адутирања?" Макар с двојком, али адутирај! Због тога је живот у Петрограду и почео да бива мучан

Пакљину, и он је већ мислио како би се преселио у Москву, куд ли? Разна премишљања, измишљања, измишљотине и смешне и злобне речи прикупљале су се у њему, као вода у устављеној воденици... Бране се нису смеле подизати: вода је постајала устајана и кварила се. Машурина наиђе... И он, ето, подиже бране и стаде да говори, говори...

Доби своје и Петроград, и петроградски живот, и цела Русија! Ни за кога и ни за шта не беше ни најмање поштеде! Машурину је све то занимало веома мало; али му није одговарала и није га прекидала... а њему више ништа није ни требало.

— Да, — говорио је он, — весело је настало временце, могу вам саопштити! У друштву потпун застој; свима је ђаволски досадно! У књижевности празнина — нема нигде ништа! У критици... ако је младом напредном критичару потребно да каже да је „својствено кокошци да носи јаја" — дај му онда читавих двадесет страна за излагање те велике истине — па и онда једва ако с њоме изађе на крај! Надувена су та господа, велим вам, као перине, растегљива као хлебна каша — и с пеном на устима говоре општа места! У науци... ха-ха-ха! учени Кант постоји и код нас: — само на огрлицама инжењера! У уметности то исто! Је ли вам по вољи да идете данас на концерт? Чућете народног певача Агремантског... Има великог успеха... А ако би деверика с кашом — д е в е р и к а с к а ш о м, кажем вам, била обдарена гласом, онда би она баш тако певала као тај господин! И сам онај Скоропихин, знате, наш вечни Аристарх — њега хвали! То, вели, није оно што је западна уметност! Та он

хвали и наше одвратне сликаре! Ја сам, вели, раније и сам падао у усхићење од Европе, од Италијана, али чух Росинија и помислих: — Е! е! — видех Рафаела... Е! е!.. И то е! е! — потпуно је довољно нашим младим људима; и они за Скоропихиним понављају: е! е! — и задовољни су, замислите! А у то исто време народ се пати ужасно, порезе га упропастиле до краја, и само се та реформа извршила, да су сви сељаци метнули капе, а сељанке збациле пунђе... А глад! А пијанство! А зеленаши!

Но ту Машурина зевну — и Пакљин разумеде да треба променити разговор.

— Ви ми још нисте рекли, — обрати јој се он: — где сте ви били ове две године и да ли сте давно дошли, и шта сте радили, и како сте се преобразили у Италијанку, и зашто...

— Све вам то не треба да знате, — прекиде Машурина: — нашто? Та то сада већ не спада у вашу струку.

Пакљина као да нешто убоде, — и он, да сакрије своју забуну, насмеја се кратким, натегнутим смехом.

— Е па, како вам драго, — рече он: — ја знам да сам ја у очима садашњег поколења заостао човек; па и јесте, ја се већ не могу рачунати... у оне редове... — Он не заврши своју фразу. — Ево нам Снапочка носи чај. Ви испите шољицу, и саслушајте ме... Можда ће у мојим речима бити нечег интересантног за вас.

Машурина узе шољу, парченце шећера и стаде пити држећи шећер у устима.

Пакљин пршите у смех, сад већ од срца.

— Добро што овде нема полиције, иначе би италијанска грофица... како беше?

— Рока ди Санто-Фиуме, — с непомућеном озбиљношћу рече Машурина, увлачећи у себе врелу струју.

— Рока ди Санто-Фиуме! — понови Пакљин: — и пије преко шећера чај! То већ сувише мало личи на истину! Полиција би одмах посумњала.

— Мени је и на граници, — примети Машурина, — досађивао некакав у униформи; непрестано је запиткивао; ја већ не могадох отрпети: „Окани се ти мене, велим, тако ти Бога!"

— Ви сте му то италијански рекли?

— Не, руски.

— А шта он?

— Шта? Зна се, отишао је.

— Браво! — узвикну Пакљин. — Но, и контеса! Још једну шољицу! Дакле, ево шта сам вам још хтео рећи: ето ви сте се о Соломину одазвали сухо. А знате ли шта ћу вам ја рећи? Такви као што је он — они баш и јесу право језгро. Њих не можеш одмах познати, али они су прави, верујте; и будућност припада њима. То нису хероји; то чак нису ни они „хероји рада" о којима је некакав особењак — Американац или Енглез — написао књигу ради поучавања нас глупака; то су снажни, сиви, једнобојни, народни људи. Сада су такви једино и потребни! Погледајте на Соломина: паметан — као видра, и здрав — као дрен... Како да није чудновато! Ево како је у нас досад у Русији било: ако си човек жив, с осећањем и са свешћу,

онда си безусловно болестан! А Соломина, најзад, срце боли због оног истог због чега и нас, и мрзи он исто оно што и ми мрзимо — али живци његови ћуте и све се тело покорава како треба... Значи: јунак! Молим вас: човек с идеалом — а без фраза; образован — а из народа; прост — а зна своју цену... Какав вам други још треба?..

— И немојте гледати на то, — настави Пакљин, падајући све више и више у ватру, и не примећујући да га Машурина већ давно не слуша и да опет гледа некуда у страну, — немојте гледати што код нас сада у Русији има свакојаког света: и словенофила, и чиновника, и простих, и дуплих генерала, и епикурејеца, и подражавалаца, и особењака (та познавао сам ја једну госпођу, по имену Хаврођу Пришчову, која одједном, ни пет ни шест, постаде легитимисткиња и увераваше цео свет: кад она умре, треба само отворити њено тело — и на њеном срцу наћи ће се урезано име Хенриха V... И то баш код Хавроње Пришчове)! — Немојте гледати на све то, многопоштована моја, већ знајте да је прави, вечни наш пут — тамо где су Соломини, сиви, прости, лукави Соломини! Упамтите, када вам то ја говорим — зими 1870 године, када се Немачка спрема да уништи Француску, када...

— Силушка, — зачу се за Пакљиновим леђима тихи гласић Снандулијин, — мени се чини, ти заборављаш у твојим размишљањима о будућности нашу религију и њен утицај... А уз то још, — журно додаде она, — г-ца Машурина тебе не слуша... Ти би боље учинио да јој понудиш још једну шољицу чаја.

Пакљин се прену.

— Ах, да, поштована моја — нећете ли ви, заиста?...

Али Машурина лагано управи на њега своје тамне очи и замишљено рече:

— Ја хтедох да вас замолим, Пакљине, немате ли какве забелешке Њеждановљеве — или његову фотографију?

— Имам фотографију... имам; и, чини ми се, доста добру. У столу. Ја ћу вам је одмах потражити.

Он стаде да претура по својој фиоци, а Снандулија приђе Машуриној — и са саучешћем, дуго и нетремице гледајући у њу, стиште јој руку — као сабрату.

— Ево је! Нађох! — узвикну Пакљин и пружи фотографију.

Машурина брзо, готово је не погледавши и не рекавши хвала, но зацрвеневши се сва, стрпа је у џеп, метну шешир и упути се вратима.

— Ви одлазите? — рече Пакљин. — Где ви живите, бар?

— Па где морам.

— Разумем: ви нећете да ја о томе знам. Е, па реците, молим вас, бар једно: ви још једнако по наредбама Василија Николајевића радите?

— На што вам је да то знате?

— Или, можда, некога другог, — Сидора Сидорића?

Машурина не одговори.

— Или вама управља неки безимени?

Машурина већ беше прекорачила праг.

— А можда и безимени!

Она залупи врата.

Пакљин дуго стајаше непомично пред овим затвореним вратима.

— „Безимена Русијо!” — рече он напослетку.